

Kandidatspeciale

Stedsopfattelser i Juli Zehs *Unterleuten*
– med en perspektivering til dansk prosa

Caroline Hamborg Sørensen

Aalborg Universitet

Vejleder: Mirjam Gebauer

Anslag: 184.852

Sider: 77

Studienr.: 20182926

Afleveringsfrist: 31. maj 2023

Abstract

Raumtheorie ist kein streng und eng definierter Begriff – sie erstreckt sich über viele verschiedene Fachbereiche und Wissenschaften wie Anthropologie, Soziologie, Kunstgeschichte, Tourismusforschung u.a.m.. Darüber hinaus sind Ort und Raum in vielen verschiedenen Themenbereichen wie Globalisierung, Postkolonialismus, Identität, Geschlecht, Körper, Urbanisierung und vieles mehr beliebt. Diese Masterarbeit konzentriert sich speziell auf den Raum in der Literatur-, Soziologie- und Anthropologiewissenschaft. Ich habe in der Arbeit untersucht, wie die Raumtheorie dazu dienen kann, Dorfgemeinschaften zu untersuchen. Sie kann dazu beitragen, die Dorfräume zu identifizieren, die in Provinz- und Dorfromanen dargestellt werden. Im Theorieteil gibt die Arbeit zunächst einen Überblick über die Raumforschung in verschiedenen Wissenszweigen, in die Forscher unterschiedlicher Nationalitäten wie Michel de Certeau, Tim Cresswell, Christian Norberg-Schulz, Henri Lefebvre, Gaston Bachelard und andere einbezogen sind. Die Darstellung ihres Beitrags zur Raumforschung dient als Hintergrund und Einstieg für die zwei wichtigsten Raumtheorien dieser Arbeit – einerseits die Theorie der ‚Orte‘ und ‚Nicht-Orte‘, die der französische Anthropologe und Soziologe Marc Augé ausgearbeitet hat und andererseits die Theorie des literarischen ‚Chronotops‘, die der russische Literaturforscher Mikhail Bakhtin formuliert hat.

Die Problemformulierung dieser Arbeit besteht darin, den kulturellen Dorfraum, der in Juli Zehs Roman *Unterleuten* aus dem Jahr 2016 spielt, zu identifizieren. Darüber hinaus wird die Arbeit untersuchen und definieren, wie sich dieses Milieu von der im Roman dargestellten Gesellschaft in der Großstadt Berlin unterscheidet. Bakhtins idyllisches Chronotops beschäftigt sich mit den verschiedenen Typen von Dorfgemeinschaften, die im europäischen Roman dargestellt wurden. Seine Theorie wird deshalb in diesem Aufsatz zur Analyse und Interpretation der spezifischen Dorfgemeinschaft in *Unterleuten* verwendet. Die Ergebnisse der Analyse zeigen, dass *Unterleuten* eine ähnlich begrenzte und zyklische Zeit-Raum-Konstellation darstellt wie im idyllischen Chronotopos – die Dorfgemeinschaft in *Unterleuten* ist vom Rest der Welt abgegrenzt und Menschen sind geboren, leben und sterben innerhalb dieser Gemeinschaft von Generationen zu Generation. *Unterleuten* enthält daher viel Identität und Geschichte, weshalb dieses Dorf im Einklang mit Augés Verständnis des ‚anthropologischen Ortes‘ definiert werden kann. Seine gegensätzlichen Begriffe, ‚Nicht-Ort‘ und ‚Supermodernität‘, wurden in dieser Arbeit im Zusammenhang mit der kritischen Darstellung Berlins im Roman verwendet. Das Ergebnis der Analyse ist Ausdruck einer kritischen Verwundung von sowohl Bakhtins als auch Augés Theorien, denn *Unterleuten* stellt ein Beispiel für einen anthropologischen Ort dar, der auf Brutalität, Meinungsverschiedenheit und Konflikt basiert.

Diese Dorfgemeinschaft entspricht daher nicht Augés Verständnis des anthropologischen Ortes, der auf Gemeinschaftsgeist und gemeinsamer Identität basiert. In ähnlicher Weise stellt der Roman Bakhtins Theorie der idyllischen Kleinwelt in Frage, da die Dorfwelt in *Unterleuten* alles andere als idyllisch ist.

Schließlich hat diese Masterarbeit *Unterleuten* mit der dänischen Provinz- und Dorfliteratur ins Verhältnis gesetzt, da die Arbeit die beiden dänischen Romane *Frygtelig lykkelig* aus dem Jahr 2004 von Erling Jepsen und *Meter i sekundet* aus dem Jahr 2020 von Stine Pilgaard untersucht hat. Im Rahmen dieser Perspektivierung wurden die spezifischen Dorfräume in den beiden Romanen untersucht und mit *Unterleuten* in Verbindung gebracht, um herauszufinden, ob es Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen der deutschen und der dänischen Dorfliteratur gibt. Als Fazit zu diesem Teil der Arbeit lässt sich festhalten, dass insbesondere *Unterleuten* und *Frygtelig lykkelig* große Ähnlichkeiten aufweisen, da beide Romane eine kriminelle, abgegrenzte Dorfgesellschaft schildern, in der die Bürger nach eigenen Regeln und Dynamiken leben und handeln. *Meter i sekundet* schildert im Gegensatz dazu eine friedlichere Gesellschaft. Der Hauptbrennpunkt des Romans liegt auf der Darstellung, inwiefern es der Hauptfigur, Marie, ein Neuankömmling im Dorf, schwerfällt, die sozialen Kodes und Dynamiken in der Dorfgemeinschaft zu verstehen und sich anzueignen.

Indholdsfortegnelse

Indledning	1
Teori	2
En introduktion til stedbegrebet og stedforskningen	2
En skelnen mellem sted og rum	5
Mikhail Bakhtins kronopteori – tid og rum som gensidigt afhængige størrelser	8
Grundkronotoperne	10
Den idylliske kronotop – den begrænsede lilleverdens cykliske tid	11
En nedbrudt idyl	13
Marc Augé – steder og ikke-steder	14
Supermoderniteten	15
Supermodernitetens begivenhedsmæssige overflod	15
Supermodernitetens spatiale overflod	16
Supermodernitetens overflod af individualitet	17
Supermodernitetens ikke-steder	17
Ikke-stedets to realiteter	18
Antropologiske steder	20
Metode	21
Romanteori og romananalyse	21
Romanens karakterer	22
Romanens udsigelsesforhold	23
Romanens motiver	24
Romanens temaer	26
Fremgangsmåde og specialets teoretiske, empiriske og metodiske overvejelser	27
Analyse	29
Resumé	29
Historisk baggrund	30
Komposition & udsigelsesforhold	31
Persongalleri	34
Unterleutens 'Alteingesessene'	35
Rudolf Gombrowski - Unterleutens overhoved	35
Afgrænset og autonomt samfund	36
Selvmordet i brønden & brønden som gennemgående motiv i fortællingen	38
Gombrowski i relation til Bakhtins dylliske kronotop	40
Kron – Unterleutens kommunist	42

Unterleutens Neuzugezogene	43
Gerhard Fließ.....	43
Jule Fließ-Weiland.....	46
Opsamling på personkarakteristikker & kommentering af romantitel	47
Temaer og motiver.....	48
Unterleuten versus Berlin	49
Parforhold og familiære relationer – traditionelle versus moderne tendenser	53
Linda Franzen & Konrad Meiler	55
Märkischer Landmann & Objekt 108.....	57
Opsamling på romanens temaer og motiver	58
<i>Unterleuten</i> i relation til dansk prosa efter år 2000	59
Erling Jepsens <i>Frygtelig lykkelig</i> (2004)	59
Stine Pilgaards <i>Meter i sekundet</i> (2020).....	64
Opsamling på perspektivering	66
Konklusion	66
Litteraturliste	69
Primærlitteratur.....	69
Sekundærlitteratur	69

Indledning

Interessen for provinsen og landsbyen i europæisk litteratur rækker flere hundrede år tilbage og kan i Tyskland blandt andet anes i 1800-tallets "Dorfgeschichten", der, som navnet antyder, skildrer helt almindelige menneskers, ofte bønders, liv på landet, ligesom grænsen mellem land og by spiller en central rolle i disse fortællinger (Stiegler 2016: 5). Dorfgeschichte bruges ofte synonymt med andre lignende genrer såsom 'Bauernroman' og 'Heimatliteratur', hvoraf sidstnævnte har været og til stadighed er en tendens inden for også den danske litteraturhistorie. Hjemstavns litteraturen og andet socialrealistisk litteratur indtog i Danmark i særligt høj grad en plads under det moderne- og folkelige gennembrud i slutningen af det 19. og starten af det 20. århundrede. I disse epoker blev bondens vilkår på landet sat under debat, ligesom skildringen af forfatterens nostalgiske og idylliske besøg i barndomshjemmet i landsbyen og provinsen blev en opblomstrende tendens (Frandsen 2009: 536).

I nyere tiders litteratur er fremstillinger af det provinsielle og landsbylige rum til stadighed en populær tendens blandt både tyske og danske forfattere, hvortil årsagen kunne ligge i den såkaldte 'spatiale vending'. Denne angår, at der inden for ikke kun litteraturen men også et hav af andre videnskaber og fagområder er opstået en stigende interesse for rummet, stedet og landskabet. Erik Skyum-Nielsen definerer i sin artikel: "Hvor handling finder sted" fra 2019 helt specifikt den rumlige vending inden for litteraturen på følgende måde: "Mange litteraturforskere kredser i disse år om, hvad de kalder 'den rumlige vending' og mener dermed et skift i erkendelsens fokus, en genopfindelse eller genopdagelse af det lokale og det regionale og en dermed forbundet modbevægelse inden for globaliseringen i retning af det specifikke og partikulære." (Skyum-Nielsen 2019). Der er altså med andre ord opstået en stigende interesse for at dykke ned i konkrete steder, ligesom stedforskere er begyndt at afsøge, på hvilke måder disse steder spiller en afgørende rolle for mennesket og dets eksistens.

Litteraturens portrættering af stedet og livet i små landsbysamfund i kontrast til livet i storbyen vil også være det gennemgående fokus i dette speciale, eftersom jeg gennem det vil besvare følgende problemformulering:

Hvilket kulturelt landsbyrum skildres i den fiktive, østtyske landsby Unterleuten i Juli Zehs samfundsroman *Unterleuten* fra 2016, og hvordan portrætteres dette rum i forhold til romanens fremstilling af storbyen Berlin?

For at kunne foretage denne undersøgelse vil jeg med udgangspunkt i teorier fra Mikhail Bakhtin og Marc Augé udforme en stedorienteret analyse af ovennævnte roman, som handler om den lille tyske landsby, Unterleuten, og dens beboeres indbyrdes konflikter og relationer til hinanden. Jeg vil af den grund helt specifikt benytte mig af Bakhtins kronopteori og Marc Augés teori om steder og ikke-steder for at klargøre, hvilket kulturelt rum, der kan anes i Unterleuten samt, hvordan dette miljø står i kontrast til miljøet i storbyen Berlin. Bakhtins teori om den idylliske kronotop har netop litteraturens skildringer af landsbyen i fokus, hvorfor denne tjener som redskab til at kunne udpege de karakteristika der er ved det pågældende landsbysamfund i Unterleuten. Den samme funktion har Augés teori om det antropologiske sted og ikke-stedet, hvoraf førstnævnte vil blive koblet til Unterleuten, mens sidstnævnte vil blive koblet til storbyen Berlin.

Som baggrund for specialets stedfokus vil der ligeledes i teoriafsnittet allerførst blive givet en gennemgang af stedforskningen og differencen mellem stedet og rummet. Disse redegørelser skal fungere som en slags indgang, der tjener til at give læseren en bedre forståelse for den spatiale vending inden for ikke kun litteraturen men også inden for andre videnskaber. Derudover vil der i specialets metodeafsnit blive givet en gennemgang af romanteori- og analyse, som skal bidrage til at danne et metodisk begrebsapparat, som vil blive anvendt til at udforme specialets analyse. De specifikke analysepunkter, som vil indgå i metodeafsnittet, er romanens udsigelsesforhold, temaer, motiver og personkarakteristik. Netop disse områder er udvalgt, eftersom de er af størst relevans for specialets kulturelle og stedsorienterede fokus. Slutteligt vil specialet sætte *Unterleuten* i forbindelse med nyere dansk prosa og herunder specifikt de to romaner *Frygtelig lykkelig* (2004) skrevet af Erling Jepsen samt *Meter i sekundet* (2020) skrevet af Stine Pilgaard. I begge romaner dominerer også et landsbyrum, hvorfor fokuset i perspektiveringen vil blive at undersøge det givne landsbyrum i de danske romaner og herfra udlede, om der kan drages nogle overordnede forskelle og ligheder mellem den danske og den tyske landsby- og provinslitteratur.

Teori

En introduktion til stedbegrebet og stedforskningen

Som det blev beskrevet i indledningen, vil der i det følgende afsnit blive givet en oversigt over den spatiale vending. Som nævnt går denne vending på tværs af videnskaber, hvorfor man må erkende, at stedet ikke kun er af relevant og vigtig betydning for mennesket, men at stedet som størrelse tillige kan tolkes på vidt forskellige måder fra menneske til menneske og inden for forskellige fagområder. Anne-Marie Mai og Dan Ringgaard fremhæver i deres bog *Sted* fra 2015 blandt andet fæno-

menologien, naturvidenskaben, sociologien, arkitekturen, kunsthistorien, litteraturen, globaliserings- og turismeforskningen, m.fl. som nogle af de videnskaber og områder, hvorunder stedforskningen har været af særlig stor betydning. Menneskets stigende fokus på stedet antager Mai og Ringgaard kan have flere årsager, hvoraf én væsentlig kunne være globaliseringen, som forandrer stederne og vores relation til dem, hvorfor der har været et behov for at tillægge stederne nye betydninger. En anden årsag kan findes i de humanistiske videnskaber såsom: fænomenologien, postkolonialismen, kulturanalysen m.fl., under hvilke en såkaldt 'rumlig/spatial vending' har fundet sted efter år 2000. Slutteligt slår Mai og Ringgaard fast: "Vi kan ikke være nogen steder, uden at der er steder. Intet kan finde sted uden sted." (Mai & Ringgaard 2015: 8). Stedet optager dermed ligeledes os mennesker så meget som det gør, fordi det er en fundamental og uundgåelig del af og forudsætning for vores alles eksistens.

Hvis man dykker lidt dybere ned i stedteoriene inden for de enkelte videnskaber, kan man blandt andet nævne Gaston Bachelard og Mikhail Bakhtin, som hver især har gjort et betydeligt bidrag til den litterære stedforskning. I dette afsnit vil der dog kun indgå en kort redegørelse for den førstnævntes teori, eftersom Bakhtins kronopteori vil blive uddybet senere i specialet. Bachelard introducerede i 1958 topoanalysen/stedanalysen, der modsat Freuds psykoanalyse, som havde menneskets forhold til sig selv og andre i fokus, havde til formål at undersøge relationen mellem mennesket, stedet og tingene. I sit værk *The poetics of space* fra 1957 demonstrerer Bachelard sin stedteori og stedanalysemetode med et særligt fokus på poesien, som han betragter som nært beslægtet med fænomenologien. Ifølge Bachelard bor sjælen i poesien, hvorfor vi gennem poesien kan få adgang til sjælelivet. I sin teori tager Bachelard udgangspunkt i huset som hjemsted og giver i sin gennemgang af dette udtryk for en fornægtelse af skellet mellem subjekt og objekt. Huset, som ellers hos de fleste anses som et objekt adskilt fra subjektet, skal efter Bachelards opfattelse nærmere forstås som en "krop" uden på vores egen menneskelige krop:

It maintains him through the storms of the heavens and through those of life. It is body and soul. It is the human being's first world. Before he is 'cast into the world,' as claimed by certain hasty metaphysics, man is laid in the cradle of the house. And always, in our daydreams the house is a large cradle. [...] Life begins well, it begins enclosed, protected, all warm in the bosom of the house (Bachelard 1957: 7).

I dette citat fremgår det, at Bachelard ikke kun sammenligner huset med en stor krop men ligeledes med en stor vugge. Et par linjer længere fremme i sin bog beskriver han tillige huset som et fænomen med såkaldte "maternal features" – han laver dermed en analogi mellem huset og den moder-

lige krop. Bachelard underbygger denne pointe ved at nævne, at huset varetager tilsvarende opgaver som en mor, eftersom huset ikke kun er et hjemsted for os, men det beskytter os også fra den ydre verden. Vi bor ikke kun i huset, huset bor også i os, og er blevet en del af vores erindring og forestillingsverden.

Bachelards litterære stedteori, der som sagt sammenstiller poesien og fænomenologien, leder frem til de fuldkomne fænomenologiske stedteorier såvel som de kropslig-fænomenologiske stedteorier. Førstnævnte typer er repræsenteret af særligt Martin Heidegger og Christian Norberg-Schulz, hvis teorier vil blive uddybet senere i specialet, hvorfor dette afsnit kun vil tage udgangspunkt i den kropslige stedforskning. Sammenstillingen af stedet med kroppen kommer af den forestilling, at stedet opstår i forlængelse af den sansende krop – en forestilling som særligt Maurice Merleau-Ponty, Edmund Husserl og Edward S. Casey har været foregangsmænd til. Ringgaard og Mai beskriver, at disse og særligt Merleau-Ponty og Husserl forstår stedet som noget, der opstår ”imellem kroppen, som er her og nu, og landskabet, som er der, og som slutter i horisonten.” (Mai & Ringgaard 2015: 12). I forlængelse af denne sammenkædning af stedet med det kropslige, kan man fremhæve endnu en dimension til den kropslige stedteori, som Ringgaard og Mai betegner ’den feministiske tilgang’. Hertil kan særligt franske Luce Irigaray fremhæves, eftersom hun i sin teori specifikt tager udgangspunkt i kvindekroppen, som hun betragter som et ”åbent og lukket hjemsted for kvinden, barnet og manden.” (ibid.:18).

Slutteligt kan man fremhæve den sociologiske tilgang inden for stedforskningen, som er repræsenteret af blandt andet franskmændene Marc Augé, Michel de Certeau, Michel Foucault og Henri Lefebvre, hvoraf kun sidstnævnte vil blive uddybet i dette afsnit. Lefebvre opererer i sin bog fra 1974, som på engelsk er blevet oversat til: *The Production of Space*, med begrebet ’rum’ frem for ’sted’. Han kritiserer Bachelards og Heideggers fænomenologiske tilgange, da disse ifølge ham ikke tager højde for historiens og samfundets indflydelse på rummets udvikling. Ifølge Lefebvre er rum ikke bare noget, der findes i verden, men noget der produceres. I sin definition af rummet skelner han mellem tre forskellige typer: 1. rumlig praksis, 2. repræsentationer af rum og 3. repræsentationens rum. Førstnævnte som også kaldes de ’perciperede rum’ kan defineres som handlingens og sansningens rum og rummet for de daglige rutiner. Den anden type, altså repræsentationer af rum, beskriver Lefebvre på følgende måde: ”Representations of space, which are tied to the relations of production and to the ‘order’ which those relations impose, and hence to knowledge, to signs, to codes, and to ‘frontal’ relations.” (Lefebvre 1974: 33). Disse rum kan med andre ord beskrives som rummet, sådan som vi forestiller os det via viden, ideologi og sproget. Slutteligt er repræsentatio-

nens rum, også kaldet 'de levede rum', rum som er blevet skabt ud fra historiske og kulturelle forestillinger, hvorfor de tillige kan betegnes 'erindringens rum' (Mai & Ringgaard 2015: 13).

En skelnen mellem sted og rum

Som det er blevet belyst i specialets indledning, ønsker jeg at analysere romanen *Unterleuten* fra et stedteoretisk perspektiv, eftersom min analyse kommer til at centrere sig om, hvordan landsbyrummet i den fiktive, østtyske landsby Unterleuten skildres i forhold til det rum, der portrætteres i storbyen Berlin. For at kunne lave denne analyse er det væsentligt at slå fast, hvad man overhovedet forstår ved begreberne 'sted' og 'rum', og hvordan disse differentierer sig fra hinanden. Netop dette har Louise Mønster givet et bud på i sin artikel: "At finde sted – En introduktion til stedbegrebet og dens litterære potentiale" fra 2009. I denne giver hun en udførlig gennemgang af både stedets rolle inden for ældre og nyere tids forskning såvel som stedets funktion i litteraturen. I sin gennemgang af stedet og rummet starter hun afsnittet ud med at pointere, at der inden for stedsforskningen aldrig er blevet givet ét klart og entydigt svar på en definition og en skelnen mellem 'sted' og 'rum' som begreber, eftersom de bruges på vidt forskellige måder fra teoretiker til teoretiker. Derudover er der mange forskere, som bruger begreberne i flæng, hvorfor der i nogle tilfælde slet ikke drages nogen skarp grænse mellem dem. For at underbygge sin pointe nævner Mønster bl.a. den franske forfatter Georges Perecs rumteori, som ifølge hende egentlig nærmere burde betegnes en stedteori:

Georges Perec i *Espèces d'espaces* (1974) bruger rumbegrebet, selvom den type rum, han primært er interesseret i, kan betegnes steder, idet hans fokus er på umiddelbart nærværende livsrum: 'spaces that are much closer to hand, in principle anyway: towns, for example, or the countryside, or the corridors of the Paris Métro, or a public park.' (Mønster 2009: 362).

Til at beskrive hvordan stedteorien tager sig anderledes ud, alt efter hvilken forsker, der er tale om, placerer Mønster den franske filosof, teolog og historiker Michel de Certeau over for den tyske filosof og fænomenolog Martin Heidegger. Michel de Certeaus stedteori antager, at rum er "meningsfulde lokaliteter, der konstitueres gennem menneskelig praksis, mens stedbegrebet hos ham refererer til lokaliteter som punkter på et kort." (ibid.: 362).

Som en kort uddybning af Mønsters citat kan man trække på Anne-Marie Mai og Dan Ringgaards udlægning af Certeaus stedteori, hvori de fremhæver, at Certeau i sin teori skelner mellem det han kalder 'strategi' og det han kalder 'taktik'. Strategien referer til selve overblikket over en by

på et bykort, som er blevet udformet af byplanlæggere. Det vil sige en formindsket udgave af byen uden for selve byrummet. Begrebet taktik derimod referer til menneskers individuelle tilegnelse af byen og dermed til menneskelige aktiviteter inden for selve byrummet. På den måde kunne man lave den analogi, at Certeaus forestilling om strategi svarer til hærførerens rolle under en krig og fodboldtrænerens rolle under en fodboldkamp, mens taktik kan sammenlignes med selve soldaternes rolle på slagmarken og fodboldspillernes rolle på fodboldbanen. Som det antydes i citatet ovenfor, knytter begrebet 'strategi' sig til stedet, mens begrebet 'taktik' knytter sig til rummet. For Certeau er en by et rum der er blevet skabt gennem menneskelig bevægelse, hvorfor antropologen Marc Augé har valgt at beskrive Certeaus rumbegreb som "an intersection of moving bodies" (Augé 1995: 79). Stedet i Certeaus optik er derimod blot et geografisk punkt/en markeret eller optegnet lokation på et kort (Mai & Ringgaard 2015: 19).

I 1951 forsøgte Heidegger gennem sit berømte foredrag "Bauen Wohnen Denken" at gøre op med den hidtidige tendens til at betragte rum som rent abstrakte og geometriske dimensioner, eftersom rum ifølge ham er sanselige og opstår i forlængelse af steder. I modsætning til Certeau mente Heidegger at sted går forud for rum:

Heidegger sætter fokus på rummets ontologiske genealogi og kommer frem til, at det forholder sig omvendt, idet rum opstår i forlængelse af steder – eller mere præcist de regioner, som stederne danner og indgår i. Ifølge Heidegger kan man derfor ikke komme til steder fra rum, men fra steder kan rum eventuelt genereres (Mønster 2009: 362).

For at specificere Heideggers pointe yderligere, kan man tilføje, at han i sit "Bauen Wohnen Denken"-foredrag redegjorde for, at det at bygge og bebo knyttes til det at være. Gennem menneskets byggeri af f.eks. huse eller broer, skabes der en forbindelse mellem mennesket og dets væren i verden – der skabes steder. På den måde *er* stedet ikke bare, men stedet er noget der *finder sted* – det er noget der bliver til gennem menneskelige indgreb. Derudover nævner Heidegger, at der gennem disse indgreb ikke kun skabes steder, men at der samtidig åbnes op for et rum omkring stedet. Rummet bliver altså først til efter stedets opståen. Af den grund kan man koble Heideggers stedteori med Anne-Marie Mai og Dan Ringgards beskrivelse af den som lyder: "stedet skabes i en dobbelt bevægelse af samling og åbning ud fra et menneskeligt indgreb." (Mai & Ringgaard 2015: 12).

Mønster pointerer i forlængelse af sin inddragelse af Certeau og Heidegger, at Certeaus stedteori er meget atypisk, eftersom de fleste efterfølgende stedteoretikere har valgt at tilslutte sig Heideggers fænomenologiske udlægning af stedet og rummet, hvori stedet går forud for rummet. Der-

udover pointerer Mønster, at der gennem de forskellige stedteorier er en overvejende forståelse af rummet som mere abstrakt end stedet, eftersom stedet betragtes som noget mere konkret. Hertil inddrager hun et citat fra artiklen: "Place – a short introduction" fra 2004 skrevet af den britiske stedforsker Tim Cresswell. Citatet lyder som følger: "Space is a more abstract concept than place. When we speak of space we tend to think outer-space or the spaces of geometry. Spaces have areas and volumes. Places have space between them. " (Cresswell 2004: 8). Rummet forekommer os dermed mere uhåndgribelig end stedet, som vi konkret og fysisk kan forholde os til og opholde os på. Under samme paraply som Cresswell placerer Mønster den kinesisk-amerikanske stedforsker Yi-Fu Tuan, som definerer rummet ift. menneskets evne til at bevæge sig i det. Stedet forstår han derimod som en slags "objekter", som vi kan opholde os i og som vi tillægger en vis værdi.

Mønster sammenfatter de forskellige teorier ved at nævne, at hun ligeledes finder det oplagt at forbinde rummet med bevægelse og stedet med pause, eftersom pause og ophold forudsætter at man kan knytte sig til og skabe en relation til noget, hvilket man ifølge de fleste stedteoretikere netop kan til stedet men ikke til rummet. I den sammenhæng nævner Mønster et andet særtræk ved stederne, som indebærer, at de er 'relativistiske' forstået på den måde, at et sted ikke kun er noget, man *kan* have en relation til, men at et sted også kun er et sted, hvis man *har* en meningsfuld relation til det. Man kan med andre ord ikke være 'indifferent' over for stedet, da man i så fald befinder sig i et rum og ikke på et sted: "Hvor indifferencen og ligegyldigheden vinder indpas, forsvinder stedet, og man befinder sig i et uddifferentieret rum." (Mønster 2009: 363).

Mønster afslutter sin gennemgang af stedet og rummet med at opsummere afsnittets oplistede pointer. På baggrund af forskellige stedforskeres udlægninger af stedet og rummet, tegner der sig det overordnede billede, at rummet er: "abstrakt, måske endda ligefrem absolut, enhedsligt, kvantitativt og primært geometrisk konstrueret" (ibid.: 364). Stedet er derimod: "konkret, relativt, differentieret, sanseligt, kvalitativt og eksistentielt" (ibid.). Med adjektiverne 'kvantitativt', 'kvalitativt' og 'eksistentielt' henviser Mønster ikke kun til Heidegger, men også specifikt til den norske arkitekt Christian Norberg-Schulz, ifølge hvem mennesket ikke kan have et neutralt forhold til sine omgivelser, hvorfor han definerer stedet ift. menneskets væren i og identifikation med det. Efter hans opfattelse har det at kunne sige, at man hører hjemme et sted ikke kun at gøre med, at man har sin adresse et bestemt sted. Det har også at gøre med, at man kan "være venner med" og identificere sig med stedets kvaliteter. Han eksemplificerer sin pointe ved at nævne, at man ikke kan bo i Norge uden at være venner med sneen, som er ét af Norges 'kvaliteter'. På tilsvarende vis skal man som

araber i et mellemøstligt land kunne føle sig hjemme i ørkensandet. Stedet er i den forstand kvalitativt og forbindes med menneskets væren (Lassen 1999).

Mikhail Bakhtins kronopteori – tid og rum som gensidigt afhængige størrelser

En litteraturforsker der ligeledes har sat sit præg på stedsforskningen, er russeren Mikhail Mikhajlovitj Bakhtin (1895-1975). I den danske oversættelse af et af hans essays, som har fået titlen: ”Tidens og kronotopens former i romanen – essay om historisk poetik” fra 2006, redegør han for sit romanbegreb ’kronotop’. Dette begreb udgøres af en sammensætning af de to græske termer ’kronos’, der betyder tid og ’topos’, der betyder sted. En direkte oversættelse af begrebet til dansk ville således lyde: ’tidrum’. Bakhtin har udvalgt og inddraget disse to termer i sin navngivelse af kronotopen, idet denne defineres som: ”[d]en vigtige gensidighed, som råder i relationerne mellem tid og rum, og som litteraturen har tilegnet sig kunstnerisk” (Bruhn 2005: 150). I Bakhtins litterære og kronotopiske stedteori fokuserer han dermed i lige så høj grad på romanens tid, som han fokuserer på dens rum/sted, eftersom han betragter disse dele af romanen som to ligeværdige og uadskillelige størrelser, der påvirker og er betingede af hinanden. De smeltes sammen til en enhed, som er det, der udgør kronotopen.

Som det dog indikeres i skråstregen/sidestillingen af sted og rum i førnævnte sætning, indgår der i Bakhtins teori ikke nogen konkret og klar skelnen mellem stedet og rummet. Dog kan man gennem hans brug af de to termer ane nogle ligheder og paralleller til mange af de tidligere nævnte stedteoretikere. F.eks. kalder Bakhtin romanheltens univers i eventyrromanen, inden for hvilket romanhelten bevæger sig fra land til land, for et ’rum’, mens han betegner de forskellige lande, byer osv., hvor romanhelten opholder sig i kort tid ad gangen på sin færd, for ’steder’. Denne brug af betegnelserne tyder altså på, at Bakhtin ligesom mange af de andre stedteoretikere anser rummet som noget abstrakt og forbinder det med bevægelse i modsætning til stedet, som han associerer med noget konkret og med stilstand og ophold. Dog betegner Bakhtin slottet som et ’rum- og tidsmotiv’, selvom de fleste nok ville betegne et slot som et sted, idet man kan opholde sig på slottet og danne en relation til det. Bakhtin bruger dermed som sagt ofte begreberne i flæng, hvorfor der aldrig udtrykkes nogen helt tydelig skelnen i hans essay (Bakhtin 2006: 163).

Inspirationen til udarbejdelsen af sin kronopteori fandt Bakhtin i datidens fokus på tiden og rummet inden for filosofien og naturvidenskaben, hvorunder bl.a. Albert Einstein udformede sin relativitetsteori i 1915. Denne teori indebar en ’relativistisk’ forestilling om tid og rum, der modsat

Isaac Newtons betragtning af tiden og rummet som adskilte og uafhængige størrelser, skildrede dem som to størrelser, der er betingede af hinanden (Wandel et al. 2022). Inden for filosofien var Emmanuel Kant foregangsmand til en erkendelsesteoretisk forståelse af tiden og rummet, idet han betragtede disse som 'anskuelsesformer', der ligger i menneskets bevidsthed og dermed ikke som størrelser i den ydre verden. Tiden og rummet var således efter hans opfattelse noget 'transcendentalt', fordi de ikke kan erfares objektivt ude i verden, men er derimod udgangspunktet og forudsætningen for alt menneskets sansning af verden – det vil sige en anskuelsesform i den menneskelige bevidsthed, som mennesket sanser verden ud fra (Koch 2021).

Som nævnt anså Bakhtin ligesom Einstein tiden og rummet som to gensidigt afhængige størrelser, men gennem sin kronopteori gjorde han op med Kants forståelse af tiden og rummet som transcendentale anskuelsesformer, idet tid og rum ifølge Bakhtin er historisk og menneskeligt betinget. Kants erkendende subjekt er ikke et historisk væsen, hvilket det derimod er i Bakhtins optik. Gennem sine litterære analyser viste Bakhtin, at den historiske udvikling har indflydelse på den tid og det rum, der skildres i litteraturen: "Mennesket forandres over tid, i takt med og med indflydelse på den historiske udvikling. Og denne historiske udvikling kan aflæses, mener Bachtin, i måden hvorpå tiden og rummet er blevet fremstillet i litteraturen." (Bruhn 2005: 150). Mennesket kan således gennem kunsten og herunder specifikt i litteraturen give udtryk for det rum og den tid, det lever i, som dermed i især romanen kan læses som en skildring af det virkelige menneske på et givent udviklingsniveau i historien (ibid.: 151).

I sin definition af kronotopen adskiller Bakhtin den også fra det litterære 'motiv', der ifølge ham skal forstås som et mindre og mere specifikt element i romanen, men som dog stadig kan fungere kronotopisk: "kronotop står for en periodisk, genremæssig eller i anden forstand ikke-konkret (ikke direkte til stede i teksten) kategori, mens termen motiv forbeholdes konkrete tekstlige manifestationer." (ibid.: 153). For at illustrere sin pointe nævner han 'møde-motivet' som et af sine eksempler, idet den på en meget overskuelig måde eksemplificerer, hvordan motivet kan fungere kronotopisk. Bakhtin pointerer, at et møde netop etableres ved, at karakterer eller personer mødes på ét og samme sted på én og samme tid, hvorfor tiden og rummet i mødet er gensidigt afhængige af hinanden, for at mødet overhovedet kan opstå. Hvis karaktererne ikke var mødtes samme sted på samme tid, ville der netop slet ikke være opstået noget møde. Mødet udgør dog som sagt en for lille del af romanen til, at den ville kunne klassificeres som en kronotop, hvorfor det altså blot er et motiv, der fungerer kronotopisk. Motivet er således en underkategori til kronotopen og kan beskrives som situationsbunden (ibid.).

Derudover kan man inddele motivet i tre underkategorier, som lyder: 1. de konkret situationsbundne motiver (f.eks. mødet), 2. menneskelige typemotiver (f.eks. kloven eller narren) og slutteligt 3. rum- og tidsmotiver (f.eks. slottet). For kort at uddybe klassificeringen af slottet som rum- og tidsmotiv henviser Bakhtin specifikt til den gotiske og sorte roman fra slutningen af det 18. århundrede i England, hvori slottet var den dominerende lokalitet i handlingsforløbet. Bakhtin redegør for, at slottet er et rum, som rummer en historisk tid: ”Slottet var stedet, hvor den feudale epokes borgere [...] levede deres liv” (Bakhtin 2006: 163). Denne historiske fortid kan konkret og eksplicit bemærkes i slottets rum, og herunder specifikt i slottets ”konstruktion, i indretningen, i våbensamlingen og anegalleriet, i familiearkiverne og i de specifikke menneskelige relationer gennem den dynastiske arvefølge og overdragelsen af nedarvede rettigheder.” (ibid.). Slottets tid kan altså spottes i dets rum, og har samtidig også dannet rammerne for dette rum – tiden og rummet er altså gensidigt afhængige af hinanden. På den måde kan slottet siges at være et yderst repræsentativt eksempel på et rum- og tidsmotiv (ibid.).

Opsummerende kan man slå fast, at kronotopen indikerer, at bestemte steder har en bestemt tidslighed og varetager en bestemt funktion i en romans handling. Kronotopen er tilmed definerende for den givne genre, eftersom en genre og dens underarter bestemmes af kronotopen. På den måde er kronotopen også bestemmende for den form, det indhold og det billede af mennesket, der herskede på et givent udviklingsniveau i historien (Bruhn 2005: 151-152). Dan Ringgaard og Anne-Marie Mai opsummerer ligeledes, at Bakhtin bruger sit kronotopbegreb til at ”diskutere, hvordan roman-genre, historie og livsverden forbinder sig i historiske rum, som forandrer sig.” (Mai & Ringgaard 2015: 10). De litterære kronotoper er på den måde med til at forme læserens forestilling om tid og rum, og gør herigennem læseren i stand til at relatere værket til verdenen udenfor (ibid.).

Grundkronotoperne

Kronotopen er som nævnt et historie- og genreorienteret fænomen, hvorfor den, ligesom genrer, også ændrer og udvikler sig over tid. På samme måde som der ikke findes et vist og begrænset antal af genrer, fordi nye af slagsen hele tiden opstår, kan man heller ikke tale om et begrænset antal kronotoper. På baggrund af sine læsninger af europæisk litteratur fra antikken frem til og med det 19. århundrede konkluderede Bakhtin dog alligevel, at man inden for litteraturen kan skelne mellem tre overordnede grundkronotoper, som han betegner: ’eventyrkronotopen’, ’den rabelaiske kronotop’ og ’den idylliske kronotop’. I dette speciale vil kun den sidstnævnte kronotop blive belyst, eftersom kun denne er relevant for specialets empiri.

Hertil skal det dog tilføjes, at eftersom Bakhtins kronopteori er en ældre teori, der dermed også tager udgangspunkt i ældre litteratur, skal disse tre grundkronotoper ikke anses som en endelig inddeling af kronotoper inden for alt nuværende litteratur. Som nævnt er kronotopen historisk betinget, hvorfor der, hvis teorien var blevet videreudviklet og tilpasset senere litteratur, højst sandsynligt ville være opstået flere og nye grundkronotoper, der havde passet nyere tiders litteratur bedre. Jeg vil dog til trods herfor gennem min senere analyse af romanen *Unterleuten* (2016) og gennem mine perspektiveringer til romanerne *Meter i sekundet* (2020) og *Frygtelig lykkelig* (2004) illustrere og argumentere for, hvordan den idylliske kronotop stadig er af relevans for både nyere tysk og dansk samtidslitteratur.

Den idylliske kronotop – den begrænsede lilleverdens cykliske tid

Baggrunden for specialets ekstra fokus på den såkaldte 'idylliske kronotop' frem for Bakhtins andre grundkronotoper er, at denne centrerer sig om de idylliske landsbyrum, der er blevet portrætteret i romaner gennem historien. Bakhtin udformede denne grundkronotop på baggrund af sine læsninger af europæiske dannelsesromaner, hjemstavnsromaner, familie- og slægtsromaner m.fl. fra det 18. og det 19. århundrede. I disse kunne den portrætterede verden ofte karakteriseres som en idyllisk lilleverden, som er afskåret fra resten af samfundet og dets fremadskridende udvikling.

Bakhtin skyder sit afsnit om den idylliske kronotop i gang med nævne, at der i romanens historie har optrådt forskellige typer af idyl, hvoraf han nævner familieidyllen, kærlighedsidyllen og landbrugsidyllen som nogle væsentlige eksempler. Ifølge Bakhtin kan hver af disse optræde for sig selv eller de kan indgå i samspil med de andre typer, hvoraf én dog altid vil dominere mere end de andre. Ifølge Bakhtin har disse idyltyper dannet grundlag for en række af forskellige romantyper gennem historien såsom: dannelsesromanen, hjemstavnsromanen, familie- og slægtsromanen samt den sentimentale roman. Trods de forskellige typer af idyl er rum- og tidskonstellationen inden for den idylliske kronotop altid den samme uanset hvilken idyl, man har med at gøre. Sammenhængen mellem tiden og rummet giver sig i den idylliske kronotop til udtryk ved, at menneskelivet og de begivenheder der indgår i det, er stærkt knyttet til stedet (Bakhtin 2006: 144):

Livet og dets begivenheder er organisk tilknyttet eller fastgroet til stedet – til hver en krog i hjemlandet: barndommens bjerge og fødedalen, den hjemlige flod og skov, de hjemlige marker og fødehjemmet. Det idylliske liv og dets begivenheder er uadskillelige fra denne konkrete krog i rummet, hvor forældre og bedsteforældre levede, og

hvor børn og børnebørn vil leve. Denne lilleverden er et begrænset og selvtilstrækkeligt rum uden væsentlige forbindelser med andre steder, med den øvrige verden (ibid.)

Idet den idylliske lilleverden er isoleret fra resten af verden, og eftersom denne lilleverden er karakteriseret ved, at dens menneskelige beboere forbliver i den fra generation til generation, pointerer Bakhtin, at der inden for den idylliske kronotop er tale om et begrænset rum, hvor tiden er ubegrænset: ”I idyllen er enheden mellem generationernes liv (mellem menneskenes liv i det hele taget) essentielt bestemt af *stedets enhed*.” (ibid.) Med ’stedets enhed’ henviser Bakhtin til, at der i denne idylliske lilleverden lever mennesker, hvis individuelle liv er bundet sammen af, at de fødes, lever og dør inden for det samme afgrænsede område – et område som er afskåret fra og uafhængigt af resten af samfundet og dets fremadskridende udvikling. De tidsmæssige grænser svækkes således også, idet livet i denne lilleverden hos nye generationer svarer til det liv, som forrige generationer levede. Alle mennesker lever ”på det samme sted, under de samme betingelser med den samme udsigt” (ibid.: 145). Der skabes således ikke blot en ubegrænset men også en cyklisk tidsrytme, hvor menneskets liv og fremtid er bestemt på forhånd, og hvor det samme slags menneskeliv gentages om og om igen.

Udover at rummet i den idylliske kronotop er begrænset, mens tiden er ubegrænset og cyklisk, er et andet kendetegn ved denne grundkronotop, at det idylliske menneskeliv, der indgår i den, centrerer sig om et begrænset antal af fundamentale og hverdagslige realiteter i den menneskelige tilværelse. Disse er: kærlighed, fødsel, død, ægteskab, arbejde, mad og drikke, som Bakhtin tilsammen gennem sit essay betegner ’naboskaber’ (ibid.). De er kendetegnende for det menneskelige hverdagsliv, hvorfor den idylliske kronotop også sommetider benævnes ’hverdagskronotopen’. I det idylliske liv skelner man ikke ekstraordinære, usædvanlige og forunderlige begivenheder fra trivielle og hverdagslige begivenheder, eftersom der netop kun indgår hverdagslige begivenheder i idyllen. Trods idyllens orientering mod det trivielle og hverdagslige liv på landet kan naboskaberne – kærlighed, død, arbejde osv. – godt komme til syne i en forskønnet og, som Bakhtin benævner det, ’sublimeret form’. F.eks. har børn i mange idylliske romaner ofte den funktion, at de kan læses som metaforer for kønsakt og undfangelse og er ligeledes blevet skildret som sublimerede billeder på døden, livets gang og livets fornyelse. Disse sublimerede fremstillinger kan konkret komme til udtryk i øjeblikke i romanen, hvor barnet f.eks. er i samvær med oldingen eller hvor barnet leger på graven (ibid.: 146).

En nedbrudt idyl

I sin gennemgang af den idylliske kronotop skelner Bakhtin mellem fem hovedstrømninger, som giver udtryk for forskellige måder, hvorpå idyllen har haft indflydelse på udviklingen af romangenren. Disse fem hovedretninger kalder han:

1. Idyllens, den idylliske tids og de idylliske naboskabers indflydelse på hjemstavnsromanen, 2. nedbrydning af idyllen som tema i dannelsesromanen hos Goethe og i romaner af den sternerke type (Hippel, Jean-Paul), 3. idyllens indflydelse på den sentimentale roman af den rousseauske type, 4. idyllens indflydelse på familie- og slægtsromanen, og endelig 5. idyllens indflydelse på forskellige varianter af romaner ('en mand af folket i romaner') (ibid.: 147).

I dette afsnit vil der dog kun indgå en redegørelse for den anden hovedstrømning, da kun denne er relevant for specialets empiri. I sin gennemgang af denne strømning belyser Bakhtin, at der inden for familie- og slægtsromanerne fra det 18. århundrede og op gennem det 19. århundrede, blev etableret en ny type af idyl, som adskilte sig fra den, der hidtil havde hersket i andre romangener. I en række af romangener såsom familie- og slægtsromanen, dannelsesromanen og udviklingsromanen begyndte forfattere at portrættere den idylliske lilleverden som en verden, der blev invaderet og hjemsoget af en fremmed kraft. Især inden for slægtsromanen blev nedbrydningen af idyllen og herunder de idyllisk-familiære og patriarkalske relationer et gennemgående tema (ibid.: 151).

Nedbrydningen af idyllen som tema i romangenren har Bakhtin valgt at inddele i tre forskellige linjer, som han benævner den 'klassiske linje', 'nedbrydningen af idyllen i mødet med kapitalismen' og 'den rabelaisiansk-idylliske linje', hvoraf kun de to førstnævnte linjer vil blive belyst i dette afsnit. Den første og såkaldte klassiske linje optræder bl.a. i Goethes og Hegels dannelsesromaner, hvori den idylliske lilleverden placeres i et modsætningsforhold til verdenen udenfor. Denne verden beskrives som: "den store, men abstrakte verden, hvor menneskene er isolerede, egoistisk-tillukkede og selvsk-praktiske, hvor arbejdet er differentieret og mekaniseret, og hvor tingene er skilt fra det arbejde, der frembragte dem." (ibid.: 152). Målet i dannelsesromanen var af den grund at forsøge at etablere en ny idyl, der ikke blot omfattede det lille idylliske kollektiv, men derimod et større kollektiv, som inkluderede hele menneskeheden. Gennem romanen skulle mennesket opdrage sig selv til livet i den store og fremmede verden uden for idyllens lilleverden (ibid.).

Den anden linje, som gav sig til udtryk i den russiske udviklingsroman, handler som nævnt om en nedbrudt idyl i den forstand, at den idylliske lilleverden fremstilles som en verden, der ikke pas-

ser ind i den herskende kapitalistiske verden udenfor. Denne kapitalistiske verden trænger truende ind i den lukkede, afgrænsede og idylliske lilleverden, og nedbryder den langsomt. Det interessante i denne type af nedbrudt idyl er dog, at hverken den idylliske lilleverden eller den herskende kapitalistiske verden udenfor bliver idealiseret. Hovedpersonernes tendens til at idealisere og romantisere provinsen og landsbyen latterliggøres gennem romanen: ”Den idylliske verdens positive menneske bliver et latterligt, ynkeligt og overflødigt menneske, der enten bukker under eller genopdrages og bliver en egoistisk blodsuger.” (ibid.: 153). Som det fremgår af citatet, bliver mennesket gennem tilpasningen til den kapitalistiske verden ikke et bedre, men derimod et kynisk, pengegrisk og ego-centreret individ, hvorfor den ydre, kapitalistiske verden heller ikke romantiseres på nogen måde. Den fremstilles derimod som en kold og ødelæggende kraft, der nedbryder alle familiære, venskabelige og romantiske relationer mellem mennesker (ibid.).

Marc Augé – steder og ikke-steder

I modsætning til Bakhtin, hvis kronotopiske stedteori tager udgangspunkt i historisk litteratur og dets relation til det omgivende samfund, fokuserer den franske antropolog Marc Augé i sin stedforskning på det senmoderne samfund. I den engelske oversættelse af hans værk, som har fået titlen: *Non-places – Introduction to an Anthropology of Supermodernity* fra 1995 (originalværket på fransk blev udgivet i 1992) skelner Augé ’places’/’steder’ fra det han kalder ’non-places’/’ikke-steder’. Før en neddykning i hans teori ville man eventuelt være tilbøjelig til at tro eller forestille sig, at han bruger ikke-steder parallelt med ’rum’, og dermed laver en tilsvarende skelnen mellem sted og rum, som andre forskere har gjort det. Augés ikke-steder har lighedspunkter med rummet i den forstand, at ligesom mennesket ikke danner en nær relation til rummet, så udvikler mennesket heller ikke et tæt forhold til ikke-stedet. Dog skal ikke-stedet ikke betragtes som et abstrakt og ukonkret rum men derimod som et slags sted, som mennesket blot opholder sig på i kort tid ad gangen, hvorfor det ikke udvikler noget nært tilhørsforhold til det. Ikke-stederne er f.eks. lufthavne, banegårde, motorveje, supermarkeder m.fl., som alle er karakteriseret ved, at mennesker kun opholder sig på dem midlertidigt, og dermed ikke føler nogen nær tilknytning til dem. På den måde kan man slå fast, at Augé i sin stedteori ikke laver en skelnen mellem rum og sted, men derimod laver en skelnen mellem to typer af steder, hvoraf det ene alligevel ikke helt kan defineres som et sted. Begrebet ’sted’ (over for ikke-stedet) kan i Augés optik bruges mere parallelt med andre forskeres forståelse af ste-

der (modsat rummet), men han bruger også termen 'sted' i flæng med hans begreb 'antropologisk sted', som vil blive uddybet senere i denne redegørelse.

Supermoderniteten

Som nævnt ovenfor er Augés forestilling om steder og ikke-steder, og herunder særligt ikke-stederne, forbundet med det senmoderne samfund og specifikt med det, som Augé benævner 'supermoderniteten'. I hans definition af dette begreb, redegør han for, at supermoderniteten udgøres af tre forskellige såkaldte 'accelerated transformations' eller 'excesses'. Den første 'excess', oversat 'overflod', har fokus på supermodernitetens tid, den anden på supermodernitetens rum og den tredje på supermodernitetens individualitet. Dan Ringgaard og Anne-Mette Mai har oversat de engelske termer til: 'den begivenhedsmæssige overflod', 'den spatiale overflod' og 'individualiseringen af referencer' (Mai & Ringgaard 2015: 62).

Supermodernitetens begivenhedsmæssige overflod

Supermodernitetens begivenhedsmæssige overflod betegner Augé som en 'acceleration of history' eller blot som en 'excess of time'. Baggrunden for disse betegnelser ligger i, at tiden i det senmoderne samfund ifølge Augé er karakteriseret ved, at der konstant indtræffer så mange begivenheder, som mennesket skal forholde sig til, at vores forestilling om aktualitet er strakt langt udover dets grænse. Størstedelen af døgnets nyheder vil allerede være glemt igen dagen efter. Augé nævner i den sammenhæng ligeledes, at vi i vores supermoderne samfund har en langt mere udpræget tendens til at gøre enhver begivenhed til en historisk begivenhed:

We barely have time to reach maturity before our past has become history, our individual histories belong to history writ large. [...] History meaning a series of events recognized as events by large numbers of people (the Beatles, '68, Algeria, Vietnam, Mitterand's victory in '81, Berlin Wall, democratization of East Europe, Gulf War, disintegration of USSR) (Augé 1995: 27)

Augé specificerer sin pointe ved at sammenligne menneskers forståelse af historie i hans barndoms- og ungdomsår (i 40'erne og 50'erne) med nutidige menneskers forståelse af historie (med 'nutid' menes der i denne sammenhæng 90'erne, da det var i denne tidsperiode, at Augé skrev og udgav sin bog). Augé udtrykker, at da han var barn og ung, betragtede man historien som noget, der centrere-

de sig om 1. verdenskrig, hvorimod historien nu (i dette tilfælde i 90'erne) centrerer sig om årtierne inden for 'the recent past', dvs. 60'erne, 70'erne og 80'erne. Hvor historien altså førhen angik få men store, verdensomspændende begivenheder, angår den i dag årtier og mange mindre begivenheder inden for disse årtier (ibid.: 26-27).

Augé afrunder sin pointe om supermodernitetens begivenhedsmæssige overflod ved at belyse, at historien, gennem vores nuværende forståelse af den, lider meningsstab, idet selv de mindste begivenheder i dag, også dem som ikke er blevet forudsagt af sociologer, historikere og økonomer, får tillagt værdi og mening: "What is new is not that the world lacks meaning, or has little meaning, or less than it used to have; it is that we seem to feel an explicit and intense daily need to give it meaning: to give meaning to the world, not just some village or lineage." (ibid.: 29).

Supermodernitetens spatiale overflod

Den anden type af overflod er den spatiale overflod. Den har som nævnt tidligere med supermodernitetens rum at gøre og bliver af Augé beskrevet som et paradoks: "We could start by saying – again somewhat paradoxically – that the excess of space is correlative with the shrinking of the planet. " (ibid.: 31). Som konkret eksempel på dette paradoks nævner Augé supermodernitetens mange transportmuligheder, der gør det muligt for det enkelte individ at rejse over enorme afstande på tværs af landegrænser i løbet af forholdsvis kort tid. På den måde muliggør supermodernitetens transportmuligheder, at verden på én og samme tid indskrænkes og udvides. 'Indskrænkes' forstået på den måde, at hele verden i dens videste udstrækning gennem f.eks. tog- og flyrejser mere end nogensinde før bliver gjort tilgængelig for det enkelte menneske på en forkortet måde, idet tilgængeligheden opleves inden for kort tid. Hertil nævner Augé også satellitteknologi, der, når vi befinder os i vores private hjem, giver os adgang til nyheder og viden om aktuelle begivenheder, der finder sted på verdensplan. Supermodernitetens teknologi, der gør det muligt for mennesker at rejse fra sted til sted i løbet af kort tid, bevirker også en udbredelse af såkaldte 'ikke-steder' såsom: lufthavne, banegårde, busstationer osv., som jeg vil give en mere detaljeret gennemgang af senere i teoriafsnittet (ibid.).

Supermodernitetens overflod af individualitet

I takt med at mennesket i dag ubesværet kan bevæge sig fra det ene sted til det andet i løbet af kort tid og samtidig hele tiden skal registrere og forholde sig til uendeligt mange begivenheder og indtryk på lokal- og verdensplan, taler Augé om, at individet er blevet ensomt og fremmedgjort i verden. Denne forståelse af det supermoderne individ knytter an til Augés tredje og sidste type overflod, som han specifikt benævner 'excess of individuality', og til hvilken han knytter følgende antagelse: "never before have individual histories been so explicitly affected by collective history, but never before, either, have the reference points for collective identification been so unstable." (ibid.: 37). I takt med opblomstringen af ikke-steder i det supermoderne samfund, ændres rammerne for fællesskabet og menneskets referencerammer. Menneskets erfaringsgrundlag i supermoderniteten skal modsat erfaringsgrundlaget for kollektivet under det traditionelle samfund ikke længere findes i faste instanser såsom: kirken, kønnet og klassen, men derimod i mere anonyme og fragmenterede medier og ikke-steder. Denne ustabile, ikke-faste og ikke-afgrænsede referenceramme for menneskets identitet bevirker, at etableringen af en fælles identitet, relation og historie er blevet vanskeliggjort.

Supermodernitetens ikke-steder

Som det er blevet beskrevet i afsnittet ovenfor, opererer Augé i sin stedteori med to forskellige typer af steder – 'ikke-stederne' og 'de antropologiske steder' – hvoraf især ikke-stederne knytter sig til supermoderniteten, idet det ifølge Augé netop er supermoderniteten, som ikke-stederne udspringer af. Jan T. Schlosser giver i sin artikel: "Steder og ikke-steder – 'Telefonen' i Walter Benjamins barndom i Berlin omkring år 1900" fra 2013 en definition af ikke-stederne i grove træk. Han nævner blandt andet, at det specifikt drejer sig om f.eks. motorveje, lufthavne, banegårde, indkøbscentre, forlystelsesparker og flygtningelejre, som modsat de antropologiske steder, ikke besidder nogen "historisk kontinuitet" – de skal altså nærmere anses som et brud med fortiden (Schlosser 2013: 52). Schlosser fortsætter sin beskrivelse ved at nævne, at ikke-stederne kan karakteriseres som "funktionssteder for trafik, handel, fritid og transit" (ibid.) og at de kan fremkalde "ensomhed, tavshed og uniformitet" (ibid.). Begge pointer vil blive uddybet yderligere senere i specialets teoridel.

Mai og Ringgaard tilføjer i deres gennemgang af Augés teori, at ikke-stederne ligesom stederne aldrig findes i sin rene form, men snarere er "flygtige polariteter", eftersom stedet aldrig helt udviskes, mens ikke-stedet aldrig helt fuldendes (Mai & Ringgaard 2015: 60). Denne pointe specificerer

Schlosser i sin gennemgang, hvori han pointerer, at stederne og ikke-stederne afhænger af den relation, som mennesker har til dem. Disse relationer kan dog ændre sig, hvorfor ikke-stedet kan forvandle sig til et sted og omvendt (Schlosser 2013: 52).

Ikke-stedets to realiteter

I Augés eget værk nævner han, at han i sin definition af ikke-stedet skelner mellem to komplementære og distinkte realiteter – den ene handler om, at ikke-stedet er et funktionssted forstået på den måde, at det tjener til visse formål såsom gennemrejse og handel. Den anden realitet handler om den relation, som mennesker har til ikke-stederne. I forlængelse af sidstnævnte realitet, nævner Augé, at relationen mellem mennesket og ikke-stedet konkret giver sig til udtryk ved ikke-stedets mediering af ord og tekst. Af den grund skriver Augé, at ikke-stedet er defineret ved de ord, som de tilbyder os. Eftersom ikke-steder netop er steder, hvorpå mennesket opholder sig midlertidigt, så er de også defineret ved de instruktioner og informationer, de giver os, som enten er relateret til vores videre færd eller vores midlertidige ophold på ikke-stedet. Ordene og teksterne kan enten fungere: “prescriptive (‘Take right-hand lane’), prohibitive (‘No smoking’) or informative (‘You are now entering the Beaujolais region’)” (Augé 1995: 96). Andre gange tager budskabet form som tegn eller symboler, som det f.eks. er tilfældet på vej- og trafikskilte eller oversigtskort.

Som konkrete eksempler på ikke-steder og måden hvorpå ord og tekster invaderer dem, nævner Augé supermarkedet og motorvejen. Motorvejen er kendetegnet ved, at den egentlig undgår de steder, som den fører mennesker til, idet den blot lader mennesker passere disse steder. Det er udelukkende afkørselsbanerne og de videre veje derfra, der direkte leder mennesket frem til det konkrete sted, som det ønsker at besøge eller opholde sig på. Samtidig informerer motorvejene om stederne gennem skiltning og tankstationer, som sælger ud af lokale varer såsom: brochurer, lokal mad og rejseguides. Disse varer fortæller om stederne, hvorfor Augé benævner tankstationer som ”centres of regional culture” (ibid.: 97). Faktum er dog, at langt størstedelen af de rejsende ikke stopper ved tankstationerne, men passerer dem bare. Hvis man dog som rejsende kører på den samme motorvej af flere omgange og dermed med jævne mellemrum passerer de samme tankstationer, beskriver Augé, at disse kan gå fra at være en del af et abstrakt rum til at blive et velkendt sted for den rejsende: ”but they may pass by again, every summer or several times a year, so that an abstract space, one they have regular occasion to read rather than to see, can become strangely familiar.” (ibid.: 98). På den måde kan et ikke-sted forvandles til et velkendt sted for mennesket.

Ligesom interaktionen mellem den rejsende og motorvejen udtrykkes gennem tekst og skilting, beskriver Augé, at relationen mellem mennesket og supermarkedet også i høj grad bærer præg af tekstlige instruktioner. På sin færd rundt i supermarkedet læser kunden mærkater og prismærker i stilhed eller vejer frugt, hvortil vejemaskinen printer et prismærke med stregkode ud. Interaktionen mellem kunden og kassemedarbejderen er også i de fleste tilfælde minimal og kan dermed nærmere karakteriseres som en interaktion mellem kunden og kortaflæseren – en maskine som giver alle kunder i supermarkedet de samme instrukser og informationer såsom: ”kort godkendt”, ”indlæs kort igen” eller ”kort afvist”.

På den måde anvender Augé motorvejen og supermarkedet til at illustrere hvordan ikke-stederne danner en konformitet og ensformighed blandt mennesker: ”All the remarks that emanate from roads and commercial centres, from the street-corner sites of the banking system [...] are addressed simultaneously and indiscriminately to each and any of us: they fabricate the ‘average man’” (ibid.: 100). Hvor der på de antropologiske steder hersker individuelle identiteter, skaber ikke-stederne derimod en overvejende anonymitet og ”shared identity of passengers, customers or Sunday drivers”. Ikke-stederne anerkender kun i ny og næ mennesker som unikke og enkelte individer, når f.eks. visse bilister blitzes for at køre for stærkt eller når den enkelte rejsende skal fremvise sit pas i lufthavnen for at bekræfte sin identitet.

I forlængelse heraf nævner Augé, at ikke-stedet tillige skaber et slags rum for mennesket, hvor dets anonymitet giver det mulighed for at tage en pause og distancere sig fra sine bekymringer for en stund. Mennesket lider med andre ord på ikke-stedet et identitetstab og påtager sig i stedet en rolle, som er identisk med alle andres rolle på det givne ikke-sted i det givne moment: ”a person entering the space of non-place is relieved of his usual determinants. He becomes no more than what he does or experiences in the role of passenger, customer or driver.” (ibid.: 103). Eftersom individet defineres ud fra den givne rolle, som det varetager på det givne ikke-sted, bliver det også muligt for individet gennem sin anonymitet at gemme gårsdagens eller morgendagens bekymringer væk for en stund og drømme sig væk i det landskab, som det befinder sig i. Denne distance medfører dog også, at der skabes en ensomhed og lighed mellem mennesker, fordi ikke-stedet hverken skaber singulære identiteter eller fremmer dannelsen af relationer mellem mennesker. Alle mennesker i f.eks. toget og bussen sidder i deres egen verden og er kun i dialog med deres egen indre stemme.

Antropologiske steder

Ikke-stederne i hvilke supermoderniteten i høj grad afspejles, står i kontrast til 'de antropologiske steder', som er steder, der bygger på fælles identitet og historie hos en given gruppe mennesker. Derudover er disse steder, som mennesket kan have en tilknytning til. Schlosser nævner, at familien og erindringsstedet kan benævnes som nogle af de eksempler, Augé giver på antropologiske steder (Schlosser 2013: 52). I sin bog beskriver Augé tillige selv, at alle antropologiske steder har det følgende tilfælles: "they want to be – people want them to be – places of identity, of relations and of history." (Augé 1995: 52). Et antropologisk sted bliver på den måde til gennem en mangeårig proces, hvor igennem en bestemt gruppes fælles værdier og ritualer gives videre fra generation til generation. De bliver her igennem gjort til en fælles referenceramme for mennesker på dette sted på tværs af generationer og historiske tider. Derudover skyder Augé sit afsnit om det antropologiske sted i gang med at give den følgende mere uddybede beskrivelse af disse steder:

The place held in common by the ethnologist and those he talks about is simply a place: the one occupied by the indigenous inhabitants who live in it, cultivate it, defend it, mark its strong points and keep its frontiers under surveillance, but who also detect in the traces of chthonian or celestial powers, ancestors or spirits which populate and animate its private geography (ibid.: 42)

Som det fremgår af denne beskrivelse, er det essentielle ved de antropologiske steder, at de modsat ikke-stederne er afgrænsede forstået på den måde, at de er forbeholdt en bestemt befolkningsgruppe, der her dyrker en bestemt fælles kultur, identitet og historie. Det antropologiske sted kan være alt fra et historisk monument, en kirke, en park eller et torv. Det er et sted, hvor mennesker kan føle sig forbundet med deres fortid og hvor de kan udtrykke deres kulturelle identitet.

Som det ligeledes indikeres i ovenstående citat, gør Augé i sin gennemgang af det antropologiske sted meget ud af at definere det ved at opstille det som et scenarie omhandlende en etnolog, som tager ud for at undersøge det. Etnologen er netop ansvarlig for at studere og analysere kulturelle fænomener og menneskelig adfærd for efterfølgende at formidle disse opdagelser til andre. Ved at gøre dette bidrager etnologen til at skabe en fælles forståelse af, hvad et antropologisk sted er. Gennem sin udenforstående position som observatør af det antropologiske sted, betragter etnologen sig selv som "the most subtle and knowledgeable of the inhabitants." (ibid.: 43). Som fremmed og udenforstående i det miljø, han undersøger, evner han netop at betragte stedet på en mere objektiv og generel vis end stedets indfødte beboere.

I forlængelse heraf, kan man altså pointere, at der er forskel på, hvilken forståelse etnologen og hvilken forståelse de indfødte har af det antropologiske sted. Augé beskriver den indfødtes opfattelse på følgende måde: “The indigenous fantasy is that of a closed world founded once and for all long ago; one which, strictly speaking, does not have to be understood. Everything there is to know about it is already known: land, forest, springs, notable features, religious places, medicinal plants” (ibid.: 44). De indfødte beboere på det antropologiske sted tenderer således til at anse deres egen nuværende tilværelse og det antropologiske steds nuværende tilstand som de forhold, der altid har hersket på dette sted. De indfødte har dermed ikke blik for den udvikling dette sted har gennemlevet i tidens løb, hvorfor Augé betegner de indfødtes forståelse af det antropologiske sted som en ’semifantasi’. På tilsvarende vis beskriver han etnologens forestilling og forståelse af det antropologiske sted som en slags ’semi-illusion’:

This, too, is only a semi-illusion. For although the ethnologist can hardly help being tempted to identify the people he studies with the landscape in which he finds them, the space they have shaped, he is just as aware as they are of the vicissitudes of their history, their mobility, the multiplicity of spaces to which they refer, the fluctuation of their frontiers. (ibid.: 47).

På samme måde som den indfødte fristes til at anse sin egen nuværende relation til det antropologiske sted som værende identisk med det selvsamme steds fortidige beboeres relation til det, fristes etnologen også til at lade denne semi-fantasi hos den indfødte være grundlaget for hans egen opfattelse af det givne sted. Augé gør det dog klart, at både den indfødte og etnologen er bevidste om, at det antropologiske sted har været genstand for en mangeårig udvikling og forandring, hvorfor man kan definere etnologens og den indfødtes forståelse som et paradoks – de er begge bevidste om stedets årelange udvikling, men de er alligevel begge tilbøjelige til at anse stedets nuværende tilstand som den eneste sande.

Metode

Romanteori og romananalyse

Specialets ovenstående teoridel har givet et overblik over stedforskningen på tværs af videnskaber, ligesom den er gået i dybden med Augés og Bakhtins stedteorier, der skal tjene til at udpege og analysere de dele af *Unterleuten*, der er relevante for specialets problemstilling. For at kunne gøre det-

te, er det dog også relevant at udforme et analysemetodisk begrebsapparat, som definerer de områder, som specialets analyse og fortolkning kommer til at blive udformet ud fra. Netop dette begrebsapparat vil blive udfoldet i det følgende metodeafsnit, hvori jeg både vil redegøre for personkarakteristik såvel som romanens udsigelsesforhold, temaer og motiver. Baggrunden for udvælgelsen af netop disse analysepunkter er, at de i særlig høj grad giver udtryk for det stedsorienterede i romanen.

Romanens karakterer

For at undersøge det kulturelle landsbyrum i Unterleuten er det naturligvis vigtigt at dykke ned i de menneskelige relationer, der hersker i landsbyen, hvilket vil blive belyst gennem en personkarakteristik af de enkelte beboere. Af den grund vil dette afsnit have fokus på at definere romanens karakterer og hvordan disse kan klassificeres under forskellige kategorier. Denne redegørelse vil blive udarbejdet med udgangspunkt i Jeremy Hawthorns romananalytiske teorier, som indgår i hans bog: *Studying the Novel* fra 1993. Heri skelner han mellem forskellige aspekter, der både definerer såvel som adskiller romanens fiktive karakterer fra hinanden. Han oplister blandt andet: “major or minor characters, flat and round characters, stock characters, ‘types’, caricatures” (Hawthorn 1993) som nogle af de distinktioner, der i romanforskningen er blevet udarbejdet i henhold til romanens karakterer.

Derudover skelner han mellem fire forskellige måder, hvorpå figurer ifølge ham kan indgå i en roman: 1. ‘description’ eller ‘report’, 2. ‘action’, 3. ‘thought’ og ‘conversation’ og 4. ‘symbol’ og ‘image’. Ved førstnævnte, altså description og report, redegør Hawthorn for, at en forfatter gennem beskrivelsen af en karakters fysiske ydre i samme omgang kan afsløre bestemte ikke-fysiske, indre karakteristika ved karakteren. Hertil har Hawthorn medtaget et uddrag fra Jane Austins roman *Sense and Sensibility* fra 1811. I denne beskrives den mandlige hovedpersons påklædning som “cheap” og med mangel på “luxuriance”, hvorfor man af beskrivelsen kan udlede, at denne mandlige karakter tilhører en lavere social klasse (ibid.: 91). I den forbindelse nævner Hawthorn og derudover Lis Møller i bogen *Litteratur – introduktion til teori og metode* fra 2012, at litteraturen besidder et bestemt potentiale, som adskiller den fra virkelighedens verden. Mens vi i litteraturen kan få adgang til en ubegrænset mængde af synsvinkler, har vi i virkelighedens verden kun vores egen synsvinkel at forholde os til, som vi kan tolke verden og andre mennesker ud fra. I litteraturen kan vi altså få indsigt i mange karakterers indre følelsesliv – en pointe der vil blive uddybet i specialets gennem-

gang af romanens udsigelsesforhold (Møller 2012: 52). Ved Hawthorns andet punkt, action, er det derimod en karakters handlinger, der fortæller noget om vedkommendes persona, mens det ved thought og conversation, som ordene antyder, er gennem karakterernes tanker og deres dialog med hinanden, at vi får et indblik i dem.

Som nævnt tidligere kan man ifm. romanens fiktive karakterer ligeledes skelne mellem de såkaldte 'flade' og 'runde karakterer'. Den flade karakter definerer Hawthorn som en figur, der på den ene side er blevet begrænset til én essentiel egenskab og på den anden side har en personlighed, som ikke lader sig påvirke eller udvikle af romanens begivenheder. Hawthorn nævner yderligere begrebet 'synonymous characters' som en alternativ betegnelse for den flade karakterer, idet synonyme karakterer er et udpluk af flere karakterer, der varetager de samme funktioner i handlingsforløbet, hvorfor de principielt er udskiftelige i romanens plot: "They are primarily *vehicles*, and their significance is limited to what they do." (Hawthorn 1993: 87). Lis Møller tilslutter sig denne definition af den flade karakter, og tilføjer, at denne karaktertype ikke rummer nogen udviklingsmuligheder. De er derimod 'typer', som læseren primært bliver givet ydre beskrivelser af og som er bygget op omkring én enkel egenskab. I kontrast hertil står de runde karakterer, som Møller beskriver som figurer, der overrasker læseren på en overbevisende måde, og som læseren både bliver givet indre og ydre beskrivelser af. Vi bliver med andre ikke kun givet informationer om disse karakterers udseende og handlinger men også om deres tanker og indre følelsesliv (ibid.: 48).

I forlængelse af differencen mellem de flade og de runde karakterer kan man ligeledes skelne mellem to forskellige måder hvorpå forfatteren kan skildre karaktererne i sin roman, hvortil Hawthorn nævner Percy Lubbocks begreber 'telling' og 'showing'. Førstnævnte term indebærer, at forfatteren selv giver en direkte beskrivelse af den pågældende karakter, mens 'showing' indebærer, at forfatteren i stedet "viser" karakteren, hvorfor vedkommendes handlinger og udtalelser er det bærende. Ved showing har læseren med andre ord selv mulighed for at danne sit eget indtryk og sin egen forståelse af karakteren. Det har læseren til gengæld ikke ved telling, eftersom læseren her blot bliver givet en fastlagt beskrivelse af karakteren udformet af forfatteren, hvorfor der ikke åbnes op for nogen fortolkning hos læseren (ibid.: 89-90).

Romanens udsigelsesforhold

Som det er blevet indikeret i afsnittet ovenfor, er analysepunktet om romanens karakterer og romanens udsigelsesforhold tæt forbundet. Udsigelsesforholdet er afgørende for, på hvilken måde, vi præsenteres for en given karakter og hvor mange informationer, vi bliver givet om denne karakter. I

Litteratur – introduktion til teori og metode fra 2012 redegør Gorm Larsen i sit afsnit: "Fortæller" for, at man inden for narratologien opererer med to overordnede typer af fortællere – den 'homodiegetiske fortæller' og den 'heterodiegetiske fortæller'. Disse begreber er udformet af den franske litteraturteoretiker Gérard Genette, og giver udtryk for, om fortælleren er enten nærværende eller fraværende i romanens portrætterede verden. Gør den førstnævnte type sig gældende, altså den homodiegetiske fortæller, har vi med en fortæller at gøre, som er fysisk til stede i det fortalte univers. Den heterodiegetiske fortæller derimod er ikke en del af det fortalte univers og er dermed ikke "på niveau" med karaktererne. Med denne terminologi gøres der op med tendensen til at betragte den heterodiegetiske fortæller som en 3. personfortæller og den homodiegetiske fortæller som en jegfortæller, eftersom hver type kan være begge dele. Det er således ikke den grammatiske form, der er afgørende for den pågældende fortællertype.

For at kunne definere det givne udsigelsesforhold i romanen er det ikke nok blot at klassificere fortællerpositionen, men også den pågældende fokalisering, ud fra hvilken fortælleren beretter romanens handling. I sin gennemgang af romanens fokalisering har Larsen valgt at blive ved Genette, som har opstillet tre forskellige typer af fokaliseringer: 'indre fokalisering', 'ydre fokalisering' og 'nulfokalisering'. I den indre fokalisering præsenteres romanens verden sådan som den ses fra en bestemt karakters synsvinkel, hvorfor der også kun fortælles det, som denne karakter ved. Man får dermed adgang til denne karakters tanker og følelser, hvilket man til gengæld ikke gør i den ydre fokalisering. I denne gives der nemlig ikke adgang til karakterernes indre følelsesliv. Karaktererne og begivenhederne gengives af den grund udelukkende sådan, som de fra et ydre perspektiv tager form. Slutteligt er nulfokaliseringen defineret ved ikke at have nogle begrænsninger, eftersom man i denne kan blive præsenteret for flere forskellige karakterers perspektiver, ligesom der kan springes i tid og sted. Larsen opsummerer de tre fokaliseringstyper på følgende måde: "Hvor fortællerens viden i indre fokalisering er lig den givne karakters viden, der er fortællerens viden i ydre fokalisering mindre end de forskellige karakterers, mens endelig fortælleren i nulfokalisering har en større viden end karaktererne." (Larsen 2012: 59). Genette gør det således med disse distinktioner klart, at det ikke alene er fortællerpositionen, men fortællerpositionen i samspil med fokaliseringen – det såkaldte 'udsigelsesforhold' – der er væsentligt i en fortælling.

Romanens motiver

I *Unterleuten* indgår der diverse motiver, som er af særlig betydning for handlingsforløbet. I dette afsnit vil jeg af den grund med udgangspunkt i Rasmus Thorning Hansens kapitel: "Motiv, tema og

stof" i bogen: *Om litteratur – metoder og perspektiver* fra 2003 redegøre for, hvad man forstår ved det litterære motiv. Derudover vil jeg gennemgå de specifikke motivtyper, der er af relevans for specialets empiri. På den *Den Store Danske* giver Peter Garde, Lise Bek, Peter Ryom og Torben Brostrøm følgende overordnede definition af et litterært motiv: "Litterært set er motiv den handlingsstyrende bevæggrund, en konkret forestilling eller situation, en type, en konstellation af figurer eller et handlingsmønster – dvs. en strukturering af et værks tema eller grundtanke." (Garde et al. 2015). Motivet kan dermed siges at ligge tæt op ad fortællingens tema, men udgør en mindre komponent i fortællingen, end temaet gør. Man kan nærmere fastslå, at motivet, som citatet også antyder, derimod leder op til fortællingens tema eller en bestemt begivenhed i fortællingen.

I sit kapitel, som blev nævnt før, inddrager Hansen flere teoretikere, hvoraf dette afsnit primært vil fokusere på hans inddragelse af den tyske tematolog og motivforsker Theodor Wolpers. I sin teori fokuserer Wolpers på motivets funktion og strukturangivende egenskab, ligesom han opstiller forskellige motivtyper. I forhold til motivets funktionalitet, redegør Wolpers for, at motivet bærer to niveauer i sig, hvoraf det første indebærer, at motivet er knyttet til visse handlinger, objekter og bevidsthedstilstande, som indgår i teksten. Det kan helt konkret være mennesker, ting, steder og følelser. Det andet niveau handler derimod om "disse handlingers, ideers, objekters og bevidsthedstilstandes betydning i den generelle karakteristik af den menneskelige virkelighed og erfaringsdannelse." (Hansen 2003: 276).

I sin liste af motivtyper, laver Wolpers først og fremmest en overordnet skelnen mellem såkaldte 'primære' og 'sekundære motiver' og herefter nogle underinddelinger, hvoraf kun underinddelingerne vil blive uddybet i dette afsnit. Disse betegner han helt konkret: 'situationsmotiver', 'handlings- eller begivenhedsmotivet', 'figurmotiver', 'bevidsthedsmotiver', 'stedmotiver', 'genstandsmotiver' og 'tidsfasemotiver'. I dette afsnit vil kun nogle af disse blive uddybet, eftersom ikke alle er relevante for specialets empiri. Den første væsentlige motivtype er figurmotivet, som indbefatter nogle typiske figurer og karakterer, som optræder gennemgående i handlingsforløbet. Derudover er stedmotivet naturligvis også relevant for dette stedsorienterede speciale, idet dette motiv, som betegnelsen indikerer, udgøres af konkrete steder i en tekst, som optræder jævnligt og dermed tillægges en vis betydning i handlingsforløbet. Lidt på samme måde kan det siges om genstandsmotiverne, der dog i stedet udgøres af bestemte, gennemgående objekter i handlingsforløbet, hvorfor disse ofte udstrykes med en konkret symbolsk betydning (ibid.). Som tilføjelse til de ovenstående motivtyper, kan man ligeledes nævne 'ledemotivet', som i sin enkelthed kan defineres som et tilbagevendende motiv i handlingsforløbet. Det fungerer således som en

”nøgle” eller en ”brik”, der leder læseren frem til fortællingens tema. Wolpers førnævnte motivtyper kan dermed også klassificeres under denne kategori (informationsordbogen 2015).

Romanens temaer

Som nævnt i afsnittet ovenfor ligger motivet og temaet tæt op ad hinanden, hvorfor man sommetider kan komme til at forveksle de to begreber med hinanden, men der er alligevel en væsentlig forskel mellem dem, som Rasmus Thorning Hansen beskriver på følgende måde:

temaet er [...] et abstrakt formuleret kendetegn, der manifesterer sig med en mere almen betydning enten i dele af et litterært værk eller i hele værket. Det kan for eksempel være i et værks betydningsmidte eller i dets ide ... motivet er en langt mere konkret, anskuelig og fast størrelse end temaet, der kan betragtes som en bærende ide i et værk (Hansen 2003: 280).

Forskellen mellem motivet og temaet findes således i det faktum, at motivet er konkret og håndgribeligt, mens temaet er mere abstrakt og kan siges at udgøre en bestemt idé i tekstens handling. Temaet peger dermed ud mod noget større end blot det der konkret kan læses i teksten. Ligesom motivet udgør en mindre del af temaet, kan man ligeledes om temaet sige, at det leder læseren frem til tekstens ’mening’, som er en mere generel og overordnet størrelse end temaet. Hansen skriver at denne mening ”først [bliver] til betydning i det øjeblik, vi som fortolkere indoptager og aktualiserer teksten i vort verdensbillede.” (ibid.: 281). Det vil sige, at tekstens mening er bestemt af værkets ydre og virkelige historiske og samfundsmæssige kontekst. Temaet kan af den grund som ”organisierende instans” siges at pege både ind i og ud af teksten, idet det er en sammensætning af det ”introverte – i teksten iboende – og det ekstroverte – de historiske-diskursive forhold som den implicite forfatterintention er under påvirkning af.” (ibid.). Det ene af temaets to principper drejer sig om, at det ikke kun peger ind i teksten men også ud i samtidshistorien, som læseren dermed er nødt til at kende og forstå for at forstå værket i sin helhed og for at kunne fastlægge dets tema og mening.

Temaet består også af et andet aspekt, som Wolpers kalder ’temaets andet princip’. Til at beskrive dette inddrager Hansen ud over Wolpers den franske antropolog Claude Lévi-Strauss, som argumenterer for, at mennesker organiserer deres bevidsthed i såkaldte ’binære polariteter’ eller som Wolpers kalder det: ’oppositionelle værdipar’, hvoraf eksempler herpå kunne lyde: ”kultur versus natur, død versus liv, mand versus kvinde, himmel versus jord [...] modsætningspar hentet fra menneskets mere nære erfaringsverden.” (ibid.). Som denne eksemplificering viser, giver en teksts te-

maer sig ofte til udtryk i forskellige modsætningspar, som knytter an til almene aspekter af den menneskelige tilværelse, og som er hentet fra den samtidshistoriske virkelighed uden for værket (ibid.).

Fremgangsmåde og specialets teoretiske, empiriske og metodiske overvejelser

I dette afsnit vil fremgangsmåden for specialets analyse blive skitseret samt de overvejelser, der ligger til grund for de valg der er blevet truffet ift. specialets empiri, teori og metode. Med udgangspunkt i specialets problemformulering har jeg udvalgt stedsorienterede teorier fra blandt andet Marc Augé og Mikhail Bakhtin, ligesom jeg har givet et overblik over stedforskningen som helhed med inddragelse af en række andre stedteoretikere. Min vurdering af netop disse teories relevans for specialet skal findes i, at de tilbyder begrebsapparater, der ikke kun bidrager til besvarelsen af specialets problemformulering, men ligeledes bevirker, at der fastholdes et analytisk fokus. Som nævnt er specialets formål på den ene side at undersøge hvilket kulturelt landsbyrum, der udtrykkes i Juli Zehs roman *Unterleuten* – en undersøgelse som både Bakhtins og Augés stedteorier kan bidrage til at finde svar på.

Bakhtins teori om den idylliske kronotop der sætter forskellige skildringer af den litterære 'lilleverden' gennem romanhistorien i fokus, kan medvirke til en identificering af den konkrete lilleverden, der indgår i *Unterleuten*. Som det dog også er blevet nævnt tidligere i specialet, er Bakhtins kronotopteori tilpasset ældre romaner, i hvilke man ifølge ham kan ane forskellige tendenser, når det kommer til skildringen af den litterære lilleverden. Jeg vil i specialets analyse vise, hvordan nogle af disse tendenser kan anes i nyere tysk og dansk litteratur også.

Derudover kan Augés teori medvirke til en besvarelse af problemformuleringens sidste del, som indebærer ønsket om en undersøgelse af differencen mellem landsby og storby, og herunder specifikt differencen mellem *Unterleuten* og Berlin. Selvom Augé ikke specifikt benytter termene landsby og storby i sin skelnen mellem antropologiske steder og ikke-steder, vil jeg alligevel hovedsageligt benytte begrebet ikke-sted i relation til storbyen Berlin og begrebet antropologisk sted i relation til landsbyen *Unterleuten*. Hertil skal det dog understreges, at jeg gennem analysen vil udfordre Augés modstilling af det "gode antropologiske sted" og det "dårlige ikke-sted". Jeg vil gennem analysen af *Unterleuten* vil vise, hvordan et antropologisk sted ikke altid bygger på samhørighed og fælles værdier mellem mennesker.

Baggrunden for valget af at gøre netop *Unterleuten* til specialets empiri skal findes i det faktum, at romanen giver et godt eksempel på, hvordan de sociale normer og dynamikker, der gør sig gældende i landsbyens autonome og afgrænsede univers, tager form i litteraturen. Specialets formål er netop at dykke dybere ned i litteraturens skildring af menneskelige fællesskaber i landsbyen, hvilket værkets litterære form/genre også muliggør. Gennem romangenrens længde og omfattende persongalleri formidles der uddybede og detaljerede beskrivelser af forskellige fiktive karakterer, deres indre følelsesliv og deres forhold til hinanden og deres omgivelser. Romangenren gør det således muligt for læseren at få adgang til udfoldede skildringer af landskabet, karaktererne og deres indbyrdes relationer, hvilket dog også i dette specifikke tilfælde muliggøres af romanens udsigelsesforhold.

Som metodisk fundament for analysen, vil specialet gå i dybden med romanteori og romananalyse, som vil have til formål at opstille et begrebsapparat, der vil være nyttigt i forbindelse med udvælgelsen og udfoldelsen af de forskellige dele af *Unterleuten*, som er særligt relevante i henhold til stedspektivet. De romananalytiske punkter, der kommer til at udgøre den samlede analyse, vil være: personkarakteristik, udsigelsesforhold, temaer og motiver. De enkelte punkter vil som sagt være bundet sammen af analysens gennemgående fokus på stedet. Det vil sige, at under personkarakteristikken vil det f.eks. ikke kun være en karakteristik af de enkelte figurer og deres relationer til hinanden, der vil være det bærende men også deres individuelle forhold til stedet (*Unterleuten* og Berlin).

Slutteligt vil romanen blive sat i forbindelse med dansk samtidslitteratur, og herunder specifikt med de to danske romaner *Meter i sekundet* fra 2020 skrevet af Stine Pilgaard samt *Frygtelig lykkelig* fra 2004 skrevet af Erling Jepsen. Årsagen til inddragelsen af netop disse to romaner skal findes i, at deres handlingsforløb, ligesom handlingsforløbet i *Unterleuten*, udspiller sig i et landsbyrum. Førstnævnte roman omhandler et storbypars flytning fra København til landsbyen Velling i Vestjylland samt deres "rejse" for at falde til her. Sidstnævnte roman afdækker en politimands færd i den sønderjyske flække, Højer, som han bliver overflyttet til fra København, idet han får til opgave at være landbetjent i denne landsby. I sammenstillingen mellem disse romaner og *Unterleuten*, vil der være særligt fokus på, hvilke ligheder og forskelle, man kan udpege mellem den danske og den tyske landsbylitteratur. Derudover vil perspektiveringen udfolde, på hvilke måder landsbyrummet portrætteres forskelligt fra roman til roman.

Analyse

Med udgangspunkt i specialets ovenstående teori- og metodedel vil jeg i løbet af de næste afsnit udfolde specialets analysedel, som, som nævnt tidligere, kommer til at centrere sig om romanens udsigelsesforhold, temaer, motiver, personer og til en vis grad romanens komposition. I personkarakteristikken vil særligt karaktererne: Rudolf Gombrowski, Kron, Gerhard Fließ og Jule Fließ-Weiland være i centrum, mens andre karakterer såsom: Bodo Schaller, Linda Franzen, Frederik Wachs, Konrad Meiler og Arne Seidel vil blive inddraget i andre af analysens afsnit. Derudover vil analysen gå i kast med diverse temaer og sted-, genstands- og figurmotiver, som indgår i fortællingen. Analysen vil til slut munde ud i en perspektivering til danske landsby- og provinslitterære værker.

Resumé

Unterleuten er ikke kun titlen på den roman, som følgende analyse kommer til at centrere sig om, men også navnet på selve den landsby, hvori romanens handling udspiller sig. Værket er skrevet af den tyske forfatter Juli Zeh i 2016, og giver læseren en sorthumoristisk fortælling om storby- og akademikerparret Jule Fließ-Weiland og Gerhard Fließ, som flytter fra Berlin til landsbyen Unterleuten. Denne landsby findes ikke i virkelighedens Tyskland, men er i romanen lokaliseret en times kørsel fra Berlin i det forhenværende DDR i området Prignitz i det nordvestlige Brandenburg. Sammen med deres baby Sophie flytter parret til landsbyen i håbet om en fredelig og idyllisk tilværelse på landet, men der går ikke længe, før idyllen krakelerer. Deres nabo, mekanikeren Bodo Schaller, begynder som hævn for deres forhindring af en byggetilladelse at brænde dæk af, så enorme mængder af røg, aske og en forfærdelig stank siver over på deres grund dagligt. I romanens efterfølgende kapitler erfarer læseren, at Weiland og Fließ ikke skal forstås som romanens hovedpersoner, eftersom der fra kapitel til kapitel dukker nye karakterer op, som på skift kommer i centrum. Man bliver således introduceret til forskellige beboeres syn på de samme sager, hvorfor der ikke er nogen af karaktererne, der agerer hovedperson, idet de fleste af dem på en eller anden måde bliver gjort til hovedpersoner i fortællingen.

Gennem perspektiverne fra de forskellige karakterer introduceres man til hemmeligheder og politiske stridigheder blandt beboerne fra fortiden, som ulmer under overfladen. Disse kommer for alvor frem i lyset igen, da borgmesteren Arne Seidel til et borgerforsamlingsmøde, under opfordring fra regeringen, annoncerer, at han vil opføre en vindmøllepark i Unterleuten. Denne nyhed skaber

splid blandt beboerne, idet nogle er tilhængere af forslaget, mens andre er imod. Rudolf Gombrowski, som er direktør for landbrugsvirksomheden Ökologica GmbH, er tilhænger af ideen, fordi en vindmøllepark ville kunne styrke hans virksomhed. Sociologen og ornitologen, Gerhard Fließ, der er ansat på Unterleutens lokale fuglestation, er derimod modstander af planen. Trods hans opbakning til grøn energi, ønsker han ikke at have vindmøller stående til at skygge for det naturrege landskab omkring hans hjem, som i øvrigt også vil forringe natur- og dyrelivet i Unterleuten. Vindmøllekonflikten optrapper mere og mere i løbet af fortællingen, og bliver det bærende element i handlingen, der binder de forskellige individer i Unterleuten sammen. Konflikten bliver dog også i spil med andre konflikter årsagen til, at alt i landsbyen til slut kulminerer.

Historisk baggrund

Som det blev beskrevet i afsnittet om Augés teori om de antropologiske steder, er det helt centrale kendetegn ved disse, at de bygger på fælles identitet, historie og relationer, hvilket man i den grad også kan slå fast, at Unterleuten gør. Romanens handling udspiller sig i år 2010 med enkelte tilbageblik til Tyskland – specifikt DDR – under den kolde krig. Det bliver netop belyst, at Unterleuten er placeret i Østtyskland i området Prignitz i delstaten Brandenburg, og er af den grund en del af det forhenværende DDR, hvorfor byens historie er indskrevet i DDR's historie. Unterleuten beskrives som et landbrugssamfund, hvor flere af beboerne, herunder særligt Kron og Rudolf Gombrowski, har en lang familiehistorie. De har begge boet i landsbyen hele deres liv og er vokset op i landbrugsfamilier her – Gombrowski dog i en mere privilegeret end Krons: „Kron stammte aus einer Familie von Kleinbauern, die seit Generationen ihren mageren Lebensunterhalt aus der kargen Erde kratzte. Gombrowskis Vater hingegen bewirtschaftete den Familienbesitz – 250 Hektar Land.” (Zeh 2016: 94). I romanen bliver det yderligere beskrevet, at Gombrowskis fars gods efter 2. verdenskrig blev plyndret af den sovjetiske, røde hær og kom senere til at ligge under for Sovjetunionens tvangskollektiveringer af landbruget.

Hvis man kort skal skitsere den reelle historiske baggrund og kontekst til *Unterleuten*, kan man ift. ovennævnte tvangskollektiveringer tilføje, at baggrunden for disse skal findes i den sovjetiske leder, Josef Stalins, ønske i 1920'erne om at omdanne det russiske landbrugssamfund til en moderne industristat. Denne plan skulle realiseres gennem en øget produktion af korn i landbruget, der skulle sælges til udlandet og bruges som føde til arbejderne inde i byerne. Grundet bøndernes dårlige vilkår på landet, som blandt andet indebar forældede håndkræftsredskaber og dyrkningsmetoder, tog partiaktivister fysisk ud til bønderne for at tvinge mere korn ud af dem: ”De frie markeder blev

lukket, private korntransporter blev stoppet af vejspærringer, og man gennemsøgte bøndernes huse i håb om at finde skjulte kornlagre. Bønderne blev tvunget til at sælge korn til staten til en lav pris, og de bønder, der nægtede, blev arresteret.” (Folkedrab n.d.). Da denne metode kun medførte midlertidig fremgang, besluttede sovjetstyret sig senere for at indføre en såkaldt tvangskollektivisering af landbruget. Dette indebar, at bønderne nu blev tvunget til at underlægge deres små landbrug et større kollektivt landbrug – de såkaldte ”kolkhozer”. De sovjetiske bønder skulle af den grund overdrage deres dyr og redskaber til det kollektive landbrug, så de var til fri afbenyttelse for hele landbrugsfællesskabet. Ligeledes skulle bønderne afgive en stor mængde af deres produktion til staten, hvilket efterlod dem med et kun meget lille overskud til dem selv (ibid.).

Disse tvangskollektiviseringer har landbruget i Unterleuten som sagt også lidt under og kan betegnes som roden til den årelange konflikt, der har fundet og stadig finder sted i Unterleuten mellem Kron og Gombrowski og deres familier:

Bis heute erinnerte sich Gombrowski an das Geräusch der berstenden Fenster und an Krons irren Blick. Er konnte die gebrüllten Parolen hören, ‚Junkerland in Bauernhand‘, während Kron auf die Scheiben seines Elternhauses eindrosch, bis kein Splitter mehr im Rahmen steckte. Das Feuer im Kornspeicher wuchs zu einer turmhohen Flammensäule, deren Funken bis zu den Sternen flogen. [...] In Krons Augen hatte er blanken Hass gesehen, den er nicht verstand. Wohl aber ahnte er, dass er eines Tages in der Lage sein würde, ihn zu erwidern. (Zeh 2016: 97).

Gombrowskis ønskede hævn over Kron bliver senere efter DDR’s sammenbrud realiseret, idet det i romanen bliver beskrevet, at nye vesttyske love foreskrev, at alle DDR-virksomheder ville blive opløst, hvis ikke de overgik til en anden selskabsform. Af den grund omdannede Gombrowski det tidligere landbrugskollektiv ”Gute Hoffnung” i Unterleuten til den privatejede virksomhed kaldet ”Ökologica GmbH” med ham selv i spidsen (ibid.: 88).

Komposition & udsigelsesforhold

Kompositions-mæssigt består *Unterleuten* af i alt 62 kapitler fordelt over 635 sider, som er yderligere inddelt i seks større dele/sektioner. Romanens indhold består af en såkaldt ’rammefortælling’ og en ’hovedfortælling’. Førstnævnte kan karakteriseres som en fortælling, der danner ramme om en anden fortælling – det er altså en mere overordnet fortælling, mens hovedfortællingen er den førstnævnte ”anden fortælling”, som indgår i rammefortællingen (Halle 2021). I de første 61 kapitler

udfoldes romanens hovedfortælling, som udspiller sig i selve Unterleuten og enkelte gange i Berlin, hvorfor man gennem disse kapitler bliver ført ind i tilværelsen hos Unterleutens beboere. Romanens sidste kapitel danner rammefortællingen, idet man heri introduceres til perspektivet fra en journalist, som ikke har været fysisk til stede i hovedfortællingen. Man bliver gennem romanens hovedfortælling ført ind i sindet på mange af karaktererne i romanen, hvorfor disse kan klassificeres som runde karakterer, der på skift indtager en hovedrolle-position i løbet af fortællingen. Der optræder dog også fladere karakterer såsom Betty Kessler, som hovedsageligt er defineret af hendes funktion som Rudolf Gombrowskis sekretær. Eller Sabine hvis identitet primært er bygget op omkring hendes funktion som serveringsdame på landsbyens lokale kro, Märkischer Landmann. Med Percy Lubbocks terminologi i baghovedet er disse figurer inkluderet i handlingen gennem en 'showing'-tilgang snarere end en 'telling'-tilgang, eftersom disses handlinger og udtalelser er det bærende i deres optræden, mens telling-tilgangen til gengæld gør sig gældende i beskrivelserne af de runde karakterer. Ved dem er det netop ikke kun handlinger og udtalelser, der gøres tilgængelige for læseren, men også beskrivelser af deres indre følelsesliv.

Sondringen mellem romanens flade og runde karakterer, har Juli Zeh også selv på en meget overskuelig måde illustreret gennem romanens kapitelinddeling, idet de enkelte kapitlers titler udgøres af de forskellige runde karakterers efternavne – f.eks.: ”21 Gombrowski” eller ”49 Fließ-Weiland”. Det bliver således oplyst, allerede inden læseren giver sig i kast med det pågældende kapitel, hvilke(n) karakter de næste par sider kommer til at centrere sig om. I forlængelse heraf bliver man også hurtigt bevidst om, at romanens fortæller beretter ud fra en nulfokalisering, idet fortælleren netop er i stand til at oplyse læseren om tanker, følelser, og holdningerne hos alle romanens figurer. Fortælleren begrænser sig således ikke til enkelte karakterer, men kan springe ind og ud af hovedet på dem alle.

Grundet fortællerens ophøjede position som den autoriale fortæller, der står uden for handlingsforløbet, får man det indtryk, at fortællertypen er heterogen. I romanens allersidste kapitel ændrer fortællerpositionen sig dog, da det afsløres, at fortælleren er en fysisk karakter i romanen. Denne oplysning forekommer allerede i kapitlets indledende bemærkninger, der lyder som følger: „Einen Zufall kann man es nicht nennen, dass ich die Notiz auf Spiegel Online entdeckte. [...] In einem Dorf der Ostprignitz im nordwestlichen Brandenburg war die Leiche eines Mannes aus einem Horizontalfilterbrunnen geborgen worden.“ (Zeh 2016: 626). Fortælleren går nu pludselig fra at berette i 3. person til at fortælle i 1. person. Hun indtager til trods herfor stadig rollen som en heterogen for-

tæller i selve hovedfortællingen, idet hun står uden for den, hvorimod hun i rammefortællingen fungerer som en homogen fortæller.

Hun introducerer senere i kapitlet sig selv som journalisten Lucy Finkbeiner, som, som det indikeres i ovenstående citat, giver udtryk for sin tidligere nysgerrighed og interesse for at undersøge Unterleuten og landsbyens beboere nærmere efter hendes orientering om Rudolf Gombrowskis selvmord, som vil blive uddybet senere i analysen. Af den grund kan man nærmest antage, med Augés teori om det antropologiske sted i baghovedet, at Finkbeiner indtager rollen som en etnolog, der tager ud og undersøger et antropologisk sted. Det bliver netop beskrevet, at Finkbeiner af flere omgange er taget til Unterleuten for at interviewe de enkelte beboere, hvis udtalelser hun har benyttet som grundlag til udarbejdelsen af en reportage aka. romanens hovedfortælling. Med disse oplysninger og den nye fortællerposition i baghovedet, begynder man at opfatte den forudgående hovedfortælling med nogle andre og mere skeptiske øjne, idet man sætter spørgsmålstegn ved, om det fortalte overhovedet er troværdigt. Ikke kun fordi det er blevet gengivet af en karakter, som ikke selv har været til stede under de enkelte begivenheder, men også fordi Finkbeiners gengivelse baserer sig på Unterleutens beboeres forskellige udlægninger af de samme sager – en pointe Finkbeiner også selv anerkender, idet hun udtrykker:

Mit anderen Worten, ich habe eine Menge Material gesammelt. Sämtliche Beteiligten fühlen sich im Recht und verspüren deshalb einen starken Drang, ihre Version zu erzählen. Inzwischen kann ich behaupten, Unterleuten recht gut zu kennen, was nicht bedeutet, dass ich etwas verstanden habe. (ibid.: 628).

I forlængelse heraf nævner Finkbeiner, at enkelte af de involverede og udspurgte karakterer har valgt at holde sin identitet anonym, hvorfor hun har udstyret dem med dæknavne frem for deres reelle navne. Disse informationer giver ikke kun læseren et nyt perspektiv på det fortalte, men bevirker ligeledes, at læseren får en større forståelse for fortællingens landsbyunivers. I samspil med romanens øvrige karakterer kan man nærmest betragte Finkbeiner som 'the voice og reason', eftersom hun grundet sin ikke-fysiske tilstedeværelse i alle hovedfortællingens begivenheder, indtager en neutral position. Hun giver på den måde også romanen et vist præg af rationalitet og fører med rammefortællingen handlingsforløbet ind i en form for normaltilstand oven på de mange besynderlige, utroværdige og rådne personligheder, læseren har skullet forholde sig til gennem hovedfortællingen. På den måde bevirker Finkbeiners udenforstående plads i fortællingen tillige, at der skabes en vis afstand mellem Unterleuten og den øvrige verden, hvorfor landsbysamfundets autonomi og afgrænsning fra det omkringliggende samfund forstærkes.

I overensstemmelse med Bakhtins teori om den idylliske kronotop gives der således også i Unterleuten udtryk for en afgrænset lilleverden med en cyklisk tid, eftersom beboerne her lever uafhængigt af resten af samfundet. Flere af dem har boet i landsbyen hele deres liv og har en lang familiehistorie her. I dette specifikke tilfælde er der dog ikke tale om nogen form for idyllisk verden, men tværtimod en lilleverden, der, igen med Bakhtins teori i baghovedet, bliver invaderet af den fremmede verden udenfor, som truer med at ødelægge de gamle, traditionelle og patriarkalske normer og værdier. Derudover holder det specifikke landsbysamfund i Unterleuten sig udelukkende kørende på ikke-idylliske aspekter af den menneskelige tilværelse såsom: vold, løgne og kriminalitet, hvilket vil blive gennemgået mere udførligt i analysens senere afsnit.

Persongalleri

For at kunne få en forståelse for det kulturelle landsbyrum, der udspiller sig i Unterleuten, er det naturligvis ligeledes væsentligt at analysere byens enkelte beboere, der tilsammen danner et forskelligartet persongalleri. Nogle er tilflyttere, nogle har boet i Unterleuten hele deres liv og har en lang slægtshistorie her, nogle er unge og har ”udvandret” til storbyerne og nogle er forretningsfolk bosat i andre byer, men gør jævnligt et smut forbi Unterleuten for at opkøbe jordarealer. Hver karakter repræsenterer en særegen personlighed, som giver udtryk for egne individuelle holdninger, ønsker, mål og værdier. Det er denne heterogene helhed af personligheder, der tilsammen udgør Unterleutens fællesskab, som så alligevel ikke er et fællesskab, når det kommer til stykket. Beboerne i Unterleuten er nemlig udelukkende bundet sammen af, at de alle bor det samme sted, men deres relationer til hinanden bærer ikke præg af nogen form for fælles identitet, fællesskabsfølelse og medmenneskelighed. Forbindelserne mellem dem holdes derimod i live af alt det, der kan klassificeres som bagsiden ved landsbylivet; nabokrig, beskyldninger, fremmedhad, rygter, bagtaleri, løgne, had, vold, brutalitet, lynchstemning m.m..

Som nævnt tidligere, handler den enkelte karakter i Unterleuten kun af hensyn til egne eller deres families behov og ønsker, som strider imod de øvrige beboeres behov og ønsker. Disse uoverensstemmelser og stridigheder vil blive uddybet i personkarakteristikkerne nedenfor, som specifikt kommer til at centrere sig om karaktererne Rudolf Gombrovski, Kron, Gerhard Fließ og Jule Fließ-Weiland. Disse udgør de prominenteste roller i handlingsforløbet og giver samlet set en god fornemmelse for de ovenfor beskrevne sociale dynamikker og stridigheder, der udspiller sig i Unterleuten. Disse karakterer vil blive grupperet i to grupper alt efter om de har boet i Unterleuten hele deres liv, dvs. alt efter om de er såkaldte ’Alteingesessene’ eller om de er tilflyttere/’Neugezogene’.

Unterleutens 'Alteingesessene'

Rudolf Gombrowski - Unterleutens overhoved

En afgørende og meget central figur i romanen er agronomen Rudolf Gombrowski. Grundet sin position som direktør i Unterleutens landsbrugsvirksomhed, Ökologica, råder han over en stor mængde af social og økonomisk kapital, som gør ham overlegen og højere positioneret end landsbyens øvrige beboere. Han har skaffet mange beboere i Unterleuten ejendomme og arbejde, hvilket udstyrer ham med en vis magt over de pågældende mennesker, han har hjulpet. De står grundet hans mange gestusser i gæld til ham, hvilket i særlig høj grad kommer til udtryk gennem hans forhold til borgmesteren Arne Seidel og automekanikeren Bodo Schaller. Eftersom Gombrowski har skaffet Seidel borgmesterposten i Unterleuten, har Seidel følt sig nødsaget til at handle i overensstemmelse med Gombrowskis ønsker: "Seit er mit Gombrowskis Hilfe Bürgermeister geworden war, hatte er Gombrowski und das Dorf stets als untrennbare Einheit betrachtet. Gombrowskis Wille war des Dorfes Wille – diese Gleichung hatte Arne niemals in Frage gestellt." (ibid.: 596). Seidel indser i romanens slutning, at han i alt sin tid som borgmester har varetaget funktionen som Gombrowskis personlige marionetdukke. Han begynder at sætte spørgsmålstegn ved, hvad han selv får ud af at være på Gombrowskis side, hvortil han når frem til den konklusion, at det egentlig er ligegyldigt, hvilken side, han tilslutter sig. Han vælger af den grund af ren og skær ligegyldighed at overdrage vindmølleparken til Gombrowskis fjende, Kron, og borgmesterposten til Krons datter, Kathrin, for derefter at forholde sig neutralt til vindmølledebatten: „Natürlich hätte er jetzt anfangen können, Kron zu bekämpfen. Aber es gab keinen Grund dafür. Das Dorf erhielt die Gewerbesteuer, ganz egal, auf wessen Grundstück die Windkraftanlagen standen. Und Gombrowski hatte sowieso verloren.“ (ibid.: 597).

En tilsvarende relation gør sig som sagt gældende mellem Schaller og Gombrowski, idet sidstnævnte har skaffet førstnævnte en ejendom, ligesom han har sørget for, at Schaller fik sin stjalne autolift tilbage, da han lå indlagt efter et biluheld. For at gengælde disse gerninger, indtager Schaller gennem hovedparten af fortællingen rollen som Gombrowskis håndlanger, der blandt andet får til opgave at brænde bildæk af med det formål at genere og afpresse sin nabo, Gerhard Fließ. Gombrowskis formål med afpresningen er at give Unterleutens anden beboer, Linda Franzen, en byggetilladelse fra naturstyrelsen til at opføre hestestalde, hvilket til gengæld vil gøre det muligt for

Gombrowski at opkøbe et stykke af hendes jord, som skal bruges til opførelsen af vindmølleparken (ibid.: 431).

Gombrowskis udnyttelse af Schaller bliver også nævnt i forbindelse med en ca. 20 år gammel hændelse, der jævnligt dukker op i handlingsforløbet som en uklar hemmelighed og dermed som et populært sladderemne blandt Unterleutens beboere. Episoden handler om Hilde Kesslers mand, Erik Kessler, hvis død fandt sted i Unterleutens nærliggende skov, og som efter sigende skulle være forårsaget af en knækket gren, som faldt ned over ham under et slagsmål mellem ham, Schaller og Kron. Gombrowski havde indgået en aftale med Kron om at møde ham ude i skoven, men havde sendt Schaller afsted som stedfortræder. Gombrowski havde givet Schaller den opgave at skræmme Kron for vid og sans grundet hans forhindring af Gombrowskis forsøg på at blive leder af Ökologica efter murens fald. Modsat Seidel formår Schaller ikke selv at finde en vej ud af det kriminelle og voldsprægede spil, som Gombrowski har presset ham ind i, hvorfor det i slutningen af romanen bliver Schallers datter, Miriam, der gennem et telefonopkald gør en ende på det hele for ham: „Sie können meinen Vater in Ruhe lassen.“ [...] ‚In Ordnung‘, sagte er ruhiger. ‚Das soll nicht deine Sorge sein, Miriam. Richte deinem Vater einen Gruß aus und sag ihm, dass er nie wieder von Rudolf Gombrowski hört.“ (ibid.: 435-436).

Afgrænset og autonomt samfund

Ovenstående eksempler belyser ikke kun Gombrowskis højtstående position samt det pres han kan formå at lægge på sine medborgere, men giver også et indblik i den lukkede og afgrænsede verden, som handlingen udspiller sig i. Det faktum at landsbyen har en så magtfuld beboer, der handler og får de øvrige karakterer til at handle på bestemte måder uafhængigt af det omkringliggende samfund, vidner om hvor selvherskende Unterleuten reelt er. Hvis man skal bruge Bakhtins terminologi kan Unterleuten karakteriseres som en afgrænset lilleverden, i hvilken en perlerække af kriminelle handlinger finder sted både over og under overfladen. ”Under overfladen” forstået på den måde, at kun de involverede karakterer i de specifikke hændelser kender hændelsernes sande forløb, mens resten af landsbyens beboere må gætte sig til det. Af den grund spredes der en masse rygter – blandt andet rygtes det, at hændelsen i skoven ikke var et uheld, men at Gombrowski har slået Kessler ihjel. På tilsvarende vis bliver Gombrowski stillet til ansvar, da Krons barnebarn, Krönchen, forsvinder fra landsbyen i flere timer. Det er særligt Kron og Gerhard Fließ, der anklager ham, eftersom de ikke kan se nogen anden årsag til forsvindingen end at Gombrowski må have kidnappet barnet i et forsøg på at få ram på Kron: ”Zu Gombrowskis Täterschaft gab es schlicht und ergreifend

keine logische Alternative. Abgesehen davon war ein Mann, der einen anderen aus Profitgier umbrachte und einen weiteren schwer verstümmelte, ebenso gut in der Lage, ein kleines Mädchen zu verstecken.“ (ibid.: 478). Selvom Gerhard Fließ påstår, at ovenstående er det eneste logiske svar på forsvindingssagen, så ved man som læser godt, at denne anklage snarere bygger på hans personlige afsky til Gombrowski end den bygger på saglig bevisførelse – han begrundet sin nuværende anklage uden evidens med endnu en anklage uden evidens.

I den sammenhæng er det ligeledes interessant at bide mærke i de enkelte beboeres insisteren på ikke at inddrage politiet i de mange ulovligheder, der jævnligt indtræffer i landsbyen. Selv Krönchens mor, Kathrin, ønsker ikke politiets hjælp til eftersøgningen af sin forsvundne datter (ibid.: 363). Og da Hilde Kessler møder op hjemme hos Gombrowski med et blå øje, som Kron har givet hende, udbryder hun: „Seit wann“ [...] „regeln wir unsere Angelegenheiten mithilfe der Polizei?“ (ibid.: 191), da Gombrowski spørger hende, om hun har tænkt sig at melde Kron for vold. Beboernes ønske om at holde politiet uden for Unterleutens anliggender vidner igen om, hvor lukket Unterleutens samfund reelt er. Det bygger på sine egne særegne love og præmisser, som resten af det omkringliggende samfund ikke har den mindste smule indflydelse på:

Obwohl Unterleuten keine hundert Kilometer von Berlin entfernt lag, hätte es sich in sozialanthropologischer Hinsicht genauso gut auf der anderen Seite des Planeten befinden können. Unbemerkt von Politik, Presse und Wissenschaft existierte hier eine halbanarchische, fast komplett auf sich gestellte Lebensform, eine Art vorstaatlicher Tauschgesellschaft, unfreiwillig subversiv, fernab vom Zugriff des Staates, vergessen, missachtet und deshalb auf seltsame Weise frei. (ibid.: 29).

Folk, i dette tilfælde Gombrowski, bliver på uhensigtsmæssige og ulogiske grundlag dømt og gjort til landsbyens syndebuk: ”Als es darum ging, die LPG vor der Auflösung zu bewahren, waren jedes zerbrochene Fenster, jedes tote Huhn und jeder liegen gebliebene Trabi das Werk von Rudolf Gombrowski gewesen.” (ibid.: 438). Man kan af den grund nærmest drage paralleller til fortidige, europæiske middelaldersamfund, i hvilke kvinder kunne risikere at blive stemplet som hekse, hvis de havde passeret naboens ko dagen forinden dens død (Museum Sydøstdanmark n.d.). I disse samfund kom anklagerne fra lokalbefolkningen: ”Det var fx naboen, der anklagede nogen for at være heks pga. vrede og jalousi – i langt højere grad end det var præsten, borgmesteren eller kongen, der gjorde det.” (ibid.). Unterleuten er naturligvis ikke noget middelaldersamfund, men der hersker alligevel her på tilsvarende måde en vis primitivitet og mangel på struktur og samfundsmæssig udvikling. Både i fysisk forstand gennem landsbyens knap så moderniserede brøndanlæg men også soci-

alt, idet beboerne føler sig hævet over loven og gør sig selv til moralske dommere over, hvad der er rigtigt og forkert. Der ikke er nogen højere, samfundsmæssig instans tilstede, der på en professionel og objektiv måde kan tage vare på byen og sørge for, at beboerne civiliseres. De handler, dømmer og straffer på baggrund af egne subjektive fornemmelser, følelser og holdninger til deres medmennesker og dermed ikke på baggrund af konventionelle samfundsmæssige love og regler.

I forlængelse heraf kan man afslutningsvis knytte et par ord til karakteren ”Karl, der Indianer”, som optræder løbende som et figurmotiv i fortællingen. Hans tilstedeværelse i handlingsforløbet er begrænset, hvorfor han kan beskrives som en flad karakter, der hovedsageligt er defineret ved hans funktion som landsbyens særting. Han udgør altså ikke nogen altafgørende betydning i handlingen og kunne dermed godt udelades. Hans tilstedeværelse virker malplaceret og det tyder derfor på, at Zehs inddragelse af denne satiriske figur primært skal forstås som endnu et forsøg på at illustrere og forstærke Unterleutens beboeres lovløse adfærd. Udelukkende i kraft af sin funktion som landsbyens friluftssærting med fjer i håret og ansigtsmaling på kinderne, gøres Karl til en mistænkt i Krönchens forsvinding: „Warum schauen wir nicht mal beim Indianer vorbei?“, fragte ein junger Kerl im karierten Hemd. „Weiß doch keiner, was der so alles in seinem Tipi versteckt.“ (Zeh 2016: 373). I Unterleuten er det dermed ikke kun uenighed og had, der ligger til grund for mistanke og beskyldninger af visse borgere, idet man også kan stemples som gerningsmand, hvis man gennem en anderledes påklædning og nogle særegne interesser udfordrer og truer landsbyens konformitet.

Selvmodet i brønden & brønden som gennemgående motiv i fortællingen

En scene som er interessant i karakteristikken af Gombrowski og hans nedadgående udvikling i løbet af romanen er den afsluttende scene i landsbyens lokale vandbrønd, som han vælger at kravle ned i for derefter at tage sit eget liv ved at skære sine håndled over. Brønden omtales for første gang i starten af fortællingen, hvor den nævnes som et eksempel på et af de mange gode tiltag, som Gombrowski har bidraget med til landsbyen: „Immerhin war es dem Bürgermeister mit Gombrowskis Unterstützung gelungen, den Bau einer Brunnenanlage durchzusetzen, die Unterleuten mit Trinkwasser versorgte.“ (ibid.: 86).

Brønden dukker herefter jævnligt op i fortællingen, f.eks. da tilflytterne Linda Franzen og Frederik Wachs introduceres til brøndsystemet (ibid.: 534). Man kan dermed fastslå, at brønden fungerer som et genstands- og ledemotiv i handlingen, der hele tiden ”lurer” under overfladen, både i overført og bogstavelig forstand. Den leder læseren frem til samt giver en antydning af hovedfortællingens allersidste scene, der som sagt indebærer Gombrowskis selvmord. I første omgang kunne

denne afsluttende hændelse forstås som Gombrowskis ”kapitulation”, idet hele landsbyen, inklusivt dem der plejede at være på hans side, er gået imod ham. Konen Elena har fået nok og har i selskab af familiens hund, Fidi, forladt ham og opholder sig nu hos datteren i Freiburg, som heller ikke vil snakke med ham: „Wie er durch eine SMS von Püppi wusste, befand sich Elena in Freiburg und war wohlauf. ‚Ruf bloss nicht an, Papa‘, hatte am Ende der Kurznachricht gestanden.“ (ibid.: 617). Derudover er ”veninden”, Hilde Kessler, blevet hentet med ambulance og har forladt Unterleuten grundet et nervesammenbrud forårsaget af dyreværnets konfiskering af hendes katte. Arne Seidel har foræret Kron vindmølleparken og Jule Weiland, der for en kort stund var Gombrowskis trofaste forsvarer i sagen om Krönchens forsvinding, forholder sig nu også mistænkelig over for ham.

Der er altså gode grunde til i første omgang at betragte Gombrowskis ønske om at begå selvmord som en falliterklæring, men hvis man dykker dybere ned i de overvejelser, han selv gør sig, virker hans motivation knap så meget til at være udgjort af en følelse af overgivelse og anger. Hans drivkraft virker snarere til at handle om selvretfærdighed. På hans færd ned ad brøndens lange stige bliver det oplyst, at han fortryder af flere omgange, og ud af det blå mindes han en hændelse fra sin ungdom, som omhandler hans relation til nogle legetøjssoldater:

Inmitten von Sperrmüll und Spinnweben hatte sich Gombrowski hingekniet und die Schachtel noch einmal geöffnet. Darin lagen seine Spielzeugsoldaten, übereinander und durcheinander, ohne Ordnung und Aufstellung, ohne Rücksicht auf Dienstgrad oder Funktion, ein wirrer Haufen von steifen Miniaturkörpern. Wie Nadelstiche spürte er die anklagenden Blicke aus hundert kleinen Augenpaaren: Wie kannst du uns das antun? Du hast uns doch geliebt, wir waren immer für dich da, du bist unser General? Was haben wir getan, dass du uns die Treue brichst? (ibid.: 621-622).

Gombrowski associerer denne barndomserindring i kælderen med hans nuværende foretagende nede i brønden, hvortil han dog pointerer, at forskellen fra dengang til nu er, at det nu ikke er legetøjssoldater men derimod hans eget liv, som han bærer ned i ”kælderen”. Den konkrete årsag til denne sammenstilling er uklar, men man kunne tolke de efterladte legetøjssoldater som et billede på de beboere i Unterleuten, som han nu også er i færd med efterlade, og over for hvem han ligeledes altid har ageret som en slags ”general”. Det er hertil også væsentligt at bide mærke i en anden kommentar, der knyttes til denne episode, som lyder: „Aus diesem Keller war er schuldig zurückgekehrt, das Echo einer zuschlagenden Tür auf ewig im Ohr.” (ibid.: 613). Den skyldfølelse Gombrowski har følt over for legetøjssoldaterne tyder på at have hjemsøgt ham hele livet. Den kunne af den grund betragtes som en del af drivkraften til hans stærke overbevisning om, at Unterleuten og landsbyens

beboere altid har været strengt afhængige af ham. De øvrige beboere har dog nu bevist, at de og Unterleuten ikke har så meget brug for ham, som de troede, og i stedet for også selv at erkende det, tyr han i de sidste minutter af sit liv til barndomserindringen om de svigtede legetøjssoldater for at forblive i troen på sin egen relevans for landsbyen.

Den samme stædighed udviser han i sin planlægning og i sine overvejelser om selvmordet, som lyder:

Von nun an würde der Brunnen Tag für Tag Gombrowski fördern, sämtliche Körper-säfte und Substanzen in allen Phasen organischer Zersetzung, und Unterleuten würde Gombrowski trinken, essen und sich mit ihm waschen, während die Polizei nach seinem Verblieb fahndete. Bis man im Rahmen der nächsten Wartung eine Wasserprobe nehmen und einen aufgeschreckten Techniker die Leiter hinabschicken würde. Ein schöner Gedanke, an dem sich Gombrowski seit Tagen erfreute. (ibid.: 624).

Denne sidste formulering: „ein schöner Gedanke, an dem sich Gombrowski seit Tagen erfreute.“ giver ikke læseren billedet af en ekstremt opgivende og deprimeret mand, der nu vil gøre en ende på alting. Tværtimod giver den fornemmelsen af en mand, der har sat sig for at videreføre sit livsværk i døden. En tilsvarende klang har den tidligere bemærkning: „Ein höllischer Spaß wäre es gewesen mitzuerleben, wie der Brunnen sein Blut in sich hineintrank, wie er es vibrierend und dröhnend verdaute und in die Duschen, Waschmaschinen, Geschirrspüler, Kaffeetassen und Nudeltöpfe des Dorfes spuckte.“ (ibid.) Man fornemmer en vis bitterhed, hævn-gerrighed og fryd i ham og med visheden om den makabre handling, han skal til at udføre, fremstår denne tænkemåde helt absurd. Hans selvmord virker snarere som en hævn end en afsked, og giver udtryk for hans uovervindelige stædighed. Ved at planlægge og realisere det på netop den måde, som han gør, formår han at forblive Unterleutens hersker, selv efter hans død. I både overført og bogstavelig forstand er han gået i ét med landsbyen – hans kropsvæsker flyder i dens ”årer” og indtages af dens beboere.

Gombrowski i relation til Bakhtins dylliske kronotop

Gennem læsningen om Gombrowski og hans selvmord kan man drage paralleller til Bakhtins teori om den idylliske lilleverdens afgrænsning og cykliske tidsrytme. Unterleuten kan ikke kun klassificeres som et antropologisk sted, men også som en idyllisk kronotop, hvor mennesker fødes, lever og dør og hvor mennesker har en slægtshistorie og identitet. Som det netop er blevet beskrevet i de forrige afsnit, er Unterleuten en altafgørende del af de ældre romankarakterers, især Gombrowskis,

identitet, eftersom de har en lang familiehistorie her og har boet i landsbyen hele deres liv. Alt hvad de foretager sig, finder så at sige sted inden for Unterleutens afgrænsede univers. Dog hersker der i Unterleuten en nedbrydning af idyllen, som er i overensstemmelse med Bakhtins teori om 'nedbrydningen af idyllen i mødet med kapitalismen'. I Unterleuten udtrykker dette sig ved, at den fortidige kommunistiske DDR-hverdag er blevet invaderet af en ny til en vis grad kapitalistisk verden. Dette synliggøres konkret ved det faktum, at det tidligere kommunistiske landbrugskollektiv 'Gute Hoffnung' er blevet omdannet til en privatejet virksomhed med Gombrowski som direktør – en ændring som netop er blevet roden til alle konflikter i landsbyen. Dog er det ikke en rendyrket kapitalisme, der kan siges at være roden til ødelæggelsen af alle Unterleutens forældede sociale normer og praksisser, men også det faktum, at unge, naive "heste- og fugletosser" som Franzen, Wachs, Weiland og Fließ flytter til landsbyen og prøver at tilpasse den efter deres egne individuelle interesser og overbevisninger.

En anden tendens som Bakhtin bemærkede gennem sinelæsninger af fortidige, europæiske romaner, var det faktum, at menneskets tilpasning til den nye kapitalistiske verden ikke gør mennesket bedre men tværtimod til en egoistisk og pengegrisk blodsuger. Ligeledes nævnte Bakhtin, at den kapitalistiske verden ødelægger alle familiære relationer. En lignende udvikling kan anes hos Gombrowski, hvis voldelige og selviske handlinger i løbet af romanen resulterer i, at alle omkring ham ender med at forlade ham og Unterleuten. Derudover er de yngre generationer flyttet til andre byer for at komme væk fra det "Dreckskaff" (ibid.: 86), som Unterleuten ifølge dem er. Den eneste måde hvorpå Gombrowski til en vis grad kan opretholde Unterleutens idyl og cykliske tidsrytme er ved at slå sig selv ihjel i byens brønd. På den måde stemmer Gombrowskis udvikling godt overens med Bakhtins følgende beskrivelse: "Den idylliske verdens positive menneske bliver et latterligt, ynkeligt og overflødigt menneske, der enten bukker under eller genopdrages og bliver en egoistisk blodsuger." (Bakhtin 2006: 153). Gombrowski bliver til sidst også overflødig og til en vis grad ynkelig, idet han trods alles had til ham alligevel stædigt holder fast i troen på sin enorme betydning for landsbyen og dens beboere. Samtidig bliver han gennem sin omdannelse af landbrugskollektivet til en privatejet virksomhed også en form for "egoistisk blodsuger", der rager til sig og udnytter sine medmennesker for sin egen fortjenestes skyld.

Kron – Unterleutens kommunist

En anden central karakter som ligeledes har boet i Unterleuten hele sit liv er Kron. Ligesom Gombrowski, Hilde Kessler, Elena Gombrowski, Bodo Schaller m.fl. tilhører han den ældre generation i landsbyen. Som det er blevet indikeret i karakteristikken af Gombrowski, kan han og Kron defineres som hinandens ærkefjender grundet deres modstridende sociale baggrunde. Gombrowski kommer som nævnt fra en velhavende godsejerfamilie, mens Kron er vokset op i en bondefamilie, der under den kolde krig drog nytte af Sovjetunionens landbrugskollektiviseringer. Stridighederne rækker helt tilbage til de to mænds barndom, men er kun blevet forværret af Gombrowskis omdannelse af landsbrugskollektivet. Trods deres fjendskab til hinanden, pointerer Cornelius Mitterer i sin artikel: "Stereotype der Männlichkeit in Juli Zehs *Unterleuten* (2016)" fra 2022, at de har visse træk tilfælles. De giver begge udtryk for et traditionelt og misogynt kvindesyn, ligesom de begge tilkendegiver en stor foragt over det moderne samfund og dets politiske udvikling: „Während Gombrowski die EU und ihre bürokratischen Agrarbestimmungen als Ärgernis empfandet, ist Kron die neoliberale Gesellschaft, ihr übergreifendes Leistungsprinzip und die selbstverschuldete Unmündigkeit der Menschen ein Dorn im Auge.“ (Mitterer 2022: 97). Selvom verden for længst er kommet videre, er Kron stadig stærk tilhænger af den tidligere DDR-stats snæversyn og kommunisme, hvorfor han af datteren, Kathrin, får tilnavnet: „unbelehrbaren Kommunisten" (Zeh 2016: 106). I den sammenhæng kan man tillige kommentere hans forhold til datteren, som beskrives som anstrengt og distanceret, eftersom han frem for at udvise hende faderlig kærlighed og varme i barndommen i stedet belærte og belønnede hende og var fuldt optaget af alt andet end hende: "Regelmässig hatte er sich dabei zusehen müssen, wie er die Welt erklärte, statt seine Tochter in den Arm zu nehmen." (ibid.: 392). Denne distance og anstrengelse mellem dem har Kathrin taget med sig ind i voksenlivet, hvor hun trods sin afsky til ham, tager sig af ham og føler en vis forpligtelse over for ham.

Udover at Kron aldrig har været nogen ideel far, bliver han også beskrevet som den beboer, der kender til alle landsbyens øvrige indbyggere og deres indbyrdes konflikter og interesseområder:

Hätte man die Beziehungsfäden sichtbar machen können, welche zwischen den Anwesenden hin und her liefen, wäre für den Uneingeweihten ein undurchschaubares Knäuel zum Vorschein gekommen. Ein Experte wie Kron hingegen sah ein logisches System, klar strukturiert wie ein Spinnennetz. Verwandtschaft, Bekanntschaft, Nachbarschaft, Freundschaft, Feindschaft. Liebe, Hass, Schuld, Neid, Abhängigkeit (ibid.: 104).

Hvor Gombrowski indtager positionen som Unterleutens overhoved, kan man i stedet om Kron slå fast, at han indtager positionen, som den der besidder det store overblik over landsbyen, hvorfor han betegnes som landsbyens "Chronist" – en detalje forklarer Zehs navngivning af ham. Af en eller anden grund kender han altid til alt sladder og drama, der florerer blandt de andre beboere, hvis ikke han altså også selv er involveret i det, som han så ofte er. Ligesom Gombrowski er han nemlig voldelig og roder sig ofte ind i konflikter og slagsmål. Derudover belyses det, at alle andre deltagere under landsbyens jævnlige borgerforsamlinger på Märkischer Landmann, tilpasser deres valg af siddeplads efter Krons ønsker:

Er erreichte den Stuhl, den er sich ausgesucht hatte, und klopfte mit der Krücke gegen die Lehne. Sofort sprang Knut auf und vollführte eine einladende Geste, die ein wenig übertrieben wirkte, wie die Gebärde eines Kabarettisten. Im Grunde glich das Dorf einem Tanzbären, dachte Kron, gut zu handhaben für jeden, der mit Zuckerbrot und Peitsche umzugehen wusste (ibid.: 111).

Man kan af den grund slå fast, at Kron ligesom Gombrowski besidder en vis magt over de øvrige beboere, idet de andre udviser ham respekt og tilpasser sig efter ham og hans behov. Derudover kan man slutteligt om Kron slå fast, at han ender med at blive den endelige vinder i vindmøllekonflikten, hvilket dog ikke bringer ham nogen sejrende eller tilfredsstillende følelse: "Er empfand keinen Triumph, keine Erleichterung, nicht einmal Schadenfreude. Er empfand überhaupt nichts, wenn er an Gombrowski dachte." (ibid.: 611).

Unterleutens Neuzugezogene

Gerhard Fließ

De første tilflyttere og de første karakterer, man bliver introduceret til i romanen, er parret Jule Fließ-Weiland og Gerhard Fließ. De kan i kombination med Linda Franzen og Frederik Wachs, siges at udgøre en del af den fremmede, truende og nedbrydende kraft, som Bakhtin benævnte i sin teori om den idylliske kronotop. Både Fließ og Weiland er tidligere storbyboere og akademikere, Fließ sociolog og Weiland Ph.d-studerende, hvorfor de ikke passer synderligt ind i Unterleutens rå og tillukkede landbrugssamfund. De har dog begge en forholdsvis forskønnet forestilling om, hvordan landsbylivet i Unterleuten tager sig ud, hvorfor de latterliggøres af landsbyens øvrige beboere, som anser dem for at være nogle naive fjolser. Latterliggørelsen udspringer også af Gerhard Fließ' erhverv som fuglebeskytter hos Plaustitz' naturstyrelse – en stilling der gør ham til stærk forkæmper for be-

varelsen af visse fuglearter i Unterleuten og samtidig til modstander af opførelsen af vindmøllepar-
ken og andre byggeprojekter:

Im Auftrag der Kampffläuter und der gewaltigen Populationen von ziehenden Gänsen und Kranichen, die zweimal im Jahr in der Unterleutner Heide Station machten, setzte Gerhard der fatalen Fortschritts- und Wachstumsideologie etwas entgegen. Er war stolz darauf, in den ersten drei Jahren als Vogelschützer siebzehn Bauvorhaben verhindert und elf weitere mit einschränkenden Auflagen versehen zu haben. (ibid.: 24).

Med udgangspunkt i den ovenstående beskrivelse af Fließ, er der ikke meget at sige til, at de øvrige landsbyboere ikke bryder sig om ham. Denne opfattelse af ham har Zeh formentlig også forsøgt at fremme hos læseren gennem det ironiske præg hun har sat på beskrivelsen med inddragelsen af detaljen: ”zweimal im Jahr”. Med denne oplysning finder man ligesom de andre beboere Fließ’ fugle-hysteri og forhindring af byggetilladelser en smule overdreven og unødvendig. Han gør gennem sine aktioner livet surt for de andre beboere, hvorfor de giver ham og Weiland tilnavne såsom: ”Vogelschützer” eller ”Vogel-Heinis”: „Ihr Vogel-Heinis!“, rief Gombrowski. „Ihr denkt wirklich, ihr seid immer im Recht, was?“ (ibid.: 330).

Fließ’ kamp for at bevare naturen og dens dyreliv udspringer af hans fortid som miljøaktivist, hvorunder hans aktioner specifikt har bestået i at forhindre deponeringen af atomaffald såvel som at sætte en stopper for hver eneste transport af nukleart affald i Berlin efter murens fald. Derudover oplyses det, at han har været med til at grundlægge miljøpartiet Die Grünen. Derudover har han valgt at opgive en tidligere stilling for at leve som „unterbezahlter Dozent am Berliner Institut für Sozialwissenschaften [...] wo er junge Leute auf ihrem Weg zum kritischen Bewusstsein unterstützen wollte.” (ibid.: 18). Fließ’ ønske om at beskytte og bevare naturen udspringer også af en grundlæggende modstand til alt samfundsmæssig forandring:

Wenn Gerhard bei solchen Gelegenheiten versuchte, ein politisches Gespräch in Gang zu bringen, wurde er misstrauisch beäugt wie ein verwirrter Greis. Am liebsten sprach er davon, dass das Drama der modernen Politik im fanatischen Streben der Menschen nach Veränderung liege. Die Menschen von heute konnten nichts lassen, wie es war, auch das Gute nicht (ibid.: 19).

Hvor man før i tiden var fælles om at kæmpe en politisk kamp, føler Fließ sig nu alene: „Außer Gerhard schien niemand mehr zu glauben, dass Glück im gemeinsamen Kampf für eine gute Sache liege.” (ibid.: 20). Ovenstående citat bekræfter, at denne følelse ikke kun er en følelse men en reali-

tet. Som det fremgår af beskrivelsen, har Fließ svært ved at forholde sig til eller finde sig til rette i den nuværende moderne verden, hvor alt lige pludselig handler om vækst, forandring og individuel frihed. Af sine medmennesker og særligt af dem fra den yngre generation, bliver han grundet sin modstand til alt moderne og nyt, betragtet som en bitter olding, der ganske enkelt ikke vil acceptere, at verden hele tiden fornys og udvikler sig. Fließ vælger af den grund at flytte til Unterleuten, fordi landsbyen er bagud i den samfundsmæssige udvikling. Med sin uberørte natur og sine gamle, idylliske rønner giver landsbyen et perfekt rum til Fließ, hvor han kan udleve sin idealtilværelse:

Ihr gemeinsamer Plan, die Stadt zu verlassen, war relativ spontan entstanden und hatte sich doch schon vor Jahren abgezeichnet. Für Gerhard hatte der Umzug aufs Land eine Kündigungserklärung dargestellt. Er kündigte nicht nur seinen Job, sondern auch die Mitgliedschaft in einer Gesellschaft, in der es nur noch darum ging, beim großen Ausverkauf der Werte die eigenen Schäfchen ins Trockene zu bringen. (ibid.: 17-18).

Unterleuten bliver så at sige af Fließ ophøjet til en slags utopia, eftersom han er af den overbevisning, at denne landsby rummer alt det, som Berlin ikke formåede at levere, hvilket vil blive uddybet yderligere senere i analysen, når differencen mellem Unterleuten og Berlin udfoldes.

Landsbytilværelsen bliver dog hverken for Fließ eller Weiland ukompliceret. Ikke kun på grund af de andre beboeres fjendtlighed, men også fordi der gælder nogle helt andre spilleregler og dynamikker i denne landsby, som parret først nu skal lære at tilegne sig. Deres ihærdige forsøg på at blive integreret i Unterleuten belyses jævnligt i romanen, når Fließ af flere omgange udnytter sin titel som sociolog til at belære Weiland om landsbyboernes adfærd:

„Erinnerst du dich an unseren kleinen Katalog mit Unterleutner Verhaltensregeln?“, fragte Gerhard. „Eins: Wenn du auf eine Party mit fünfzig Gästen kommst, gib jedem einzelnen die Hand. Zwei: Wenn dich jemand beleidigt, ist das nett gemeint. Drei: Probleme löst man nicht mit der Polizei.“ (ibid.: 28).

Det faktum at der i Unterleuten gælder nogle helt særlige sociale normer og adfærdsregler, vidner igen om, at denne landsby og dens beboere lever uafhængigt af det omkringliggende samfund. Det bliver benævnt i romanen, at der bor omkring 200 indbyggere i Unterleuten, hvorfor det er et samfund, hvor alle kender hinanden og det er dermed for landsbyens tilflyttere ikke nemt at komme ind i varmen.

Trods Fließ' bedrevidenhed og stærke politiske holdninger og overbevisninger, kan han ikke på samme måde som de fleste af landsbyens øvrige mænd karakteriseres som nogen hårdfør type. Han er på mange måder blød, sympatisk og konfliktsky, hvilket f.eks. synliggøres ved det faktum, at han forsøger at snakke sig ud af sin konflikt med naboen, Schaller. Først i slutningen af romanen, da Weiland truer med at forlade Fließ, hvis ikke han mander sig op og beskytter familien, er det som om, at noget slår klik oppe i hovedet på ham. Han når til den erkendelse, at hans intellekt hverken gavner eller hører hjemme i landsbyen: „Gerhard hatte erlebt, wie an diesem Ort Probleme erzeugt und gelöst wurden. Mit Reden, Analysieren, Abwägen kam man nicht weit.“ (ibid.: 557). Med Weilands ord og denne åbenbaring i baghovedet, giver Fließ afkald på hver en celle af rationalitet i kroppen, idet han tæsker Schaller sønder og sammen med en rørtang. Da politiet senere dukker op hos Fließ for at arrestere ham for overfaldet, udbryder han lettet og upåvirket: „Ach das', [...] ,Nur eine Dorfangelegenheit. So etwas regeln wir unter uns.“ (ibid.: 610). Denne reaktion vidner om den løbende indflydelse, som landsbysamfundet har haft på Fließ i løbet af fortællingen – gennem et mislykket forsøg på at tilfredsstille konen og blive en del af fællesskabet, har han nu helt mistet sin forstand og moral. Dette medfører, at Weiland rejser tilbage til Berlin sammen med parrets datter og efterlader Fließ tilbage i Unterleuten.

Jule Fließ-Weiland

I en karakteristik af Jule Weiland, kan man starte med at slå fast, at hun ligesom Fließ har en hobby eller i hvert fald er optaget af noget helt specifikt, hvilket dog ikke er fugle men derimod parrets fælles barn, Sophie. Dette aspekt ved Weiland berører Mitterer også i sin artikel, idet han beskriver hende på følgende måde: „Jule Fließ-Weiland ist stark auf ihre Mutterrolle reduziert. Ängstlich klammert sie sich an ihr Neugeborenes und ist dabei zunehmend erschöpft und ausgebrannt.“ (Mitterer 2022: 94). På trods af parrets ønske om at repræsentere et moderne forældrepar, hvor manden tager lige så meget del i børnepasningen som kvinden, er det alligevel endt med at være Weiland, der står med dette ansvar. Det er dog ikke af Fließ' egen gode vilje, at det er sådan det forholder sig, men fordi Weiland ikke ønsker hans hjælp til pasningen, hver gang han tilbyder den. Gennem Weilands fordybning i barnet bevæger hun sig længere væk fra Fließ, og på tilsvarende vis beskriver Susanne Janson i artiklen: ”Die Unterleuten: Wer ist wer?” fra 2019, at Fließ gennem sin fordybning i konspirationsteorier og politisk aktivisme bevæger sig længere væk fra Weiland: „Verschwörungstheorien und gewaltsamer Aktivismus werden sein Credo – und entfremden ihn damit immer mehr von seiner Frau und einer gemässigten Weltsicht.“ (Janson 2019).

Ud over at deres forskellige fordybelsesområder skaber mere og mere afstand mellem dem, kan også deres aldersforskel siges at skabe diverse gnidninger i forholdet. Weiland er i 30'erne, mens Fließ er i 50'erne, hvorfor der er 20 års aldersforskel mellem dem. Denne aldersforskel kan man fornemme i deres forskellige måder at tænke på, særligt hos Weiland, som i løbet af romanen giver udtryk for at befinde sig i en form for identitetskrise. Denne krise bliver man som læser helt konkret bevidst om, når hun grundet sin usikkerhed har et jævnligt behov for på en konkurrerende måde at sammenligne sig selv med sine veninder i Berlin (Zeh 2016: 376). Ligeledes nævnes det, at hun i løbet af sit unge liv har eksperimenteret med forskellige roller uden nogensinde at føle sig tilpas i nogen af dem:

In ihr gab es keinen festen Kern, nichts, was den Namen „Jule“ wirklich verdiente. Immer wieder probierte sie verschiedene Rollen, die angepasste Studentin oder die aufmüpfige Rebellin, Party-Girl oder Spießerin, zynische Feministin oder feminine Verführerin. Die Rollen funktionierten ein paar Tage, manchmal Wochen oder sogar Monate, dann fielen sie von ihr ab wie zerschlissene Kleider. Übrig blieb eine Frau, die keine Überzeugungen besaß, keinen Glauben und keine Idee von einer besseren Welt (ibid.: 123).

For at råde bod på den ovenfor beskrevne usikkerhed og rodløshed, bliver det i romanen beskrevet, at hun finder tryghed i at skjule sig bag sin mand og hans intellekt i et forsøg på at slippe for at skulle forholde sig til sig selv og den omkringliggende verden. Eller som Mitterer beskriver det, repræsenterer Weiland og Fließ „das Stereotyp einer von Politik und Weltgeschehen heillos überforderten Frau, die auf die sachliche Kühle des analytisch denkenden, Informationen systematisch verarbeitenden Mannes angewiesen ist.“ (Mitterer 2022: 95). Ligeledes kan man argumentere for, at Weiland gennem sin fordybelse i datteren og dermed gennem sin fordybelse i sin rolle som mor finder en vis tryghed og til en vis grad opfyldes af en følelse af langt om længe at have et formål. Datteren afhjælper dog ikke hele Weilands følelse af identitetsløshed, men udfylder alligevel en stor del af tomrummet i hende, hvilket kan være en del af forklaringen på hendes ekstremt overbeskyttende og afvisende adfærd over for Fließ hver gang hannærmer sig barnet.

Opsamling på personkarakteristikker & kommentering af romantitel

De ovenstående personkarakteristikker giver et overordnet udpluk af og indblik i de forskellige typer af individer, der er at finde i Unterleuten samt de indbyrdes konflikter og sociale dynamikker,

der hersker her. Fælles for størstedelen af karaktererne er, at de enten bosætter sig eller bliver boende i Unterleuten, fordi de her føler, at de har et frirum til at leve efter deres egne regler uafhængigt af det omgivende samfund og dets magtinstitutioner, som ikke tilgodeser dem. I den sammenhæng kan man knytte en kommentar til Zehs navngivning af romanen og landsbyen. På dansk kan "Unterleuten" oversættes til "undermennesker", hvilket netop knytter an til de mennesker, der bor i denne landsby. De kan også beskrives som en slags undermennesker, fordi de på mange måder er marginaliserede og oversete af det omkringliggende samfund. Romanen sætter netop fokus på de måder, hvorpå landsbylivet påvirker karaktererne, ligesom den belyser, hvordan karaktererne navigerer i et afgrænset miljø med en omkringliggende verden, der er fjern og uforståelig for dem.

For Gerhard Fließ' vedkommende er både Berlin og Unterleuten steder, som han har svært ved at finde sig til rette på. På den ene side foragter han den supermodernitet der er at finde i storbyens stress og jag, hvor naturen virker til at være længere borte end månen og hvor menneskelige interaktioner er overfladiske og upersonlige. På trods af Fließ' ihærdige forsøg på at integrere sig i Unterleuten virker hans tilstedeværelse i denne landsby også malplaceret. Grundet sine særegne holdninger og interesser har han også her vanskeligt ved at blive en del af Unterleutens landsbysamfund, hvor alt fremmed og anderledes opfattes som en trussel. Hans kone Jule Weiland derimod udviser ikke kun en følelse af at have svært ved at finde sig til rette et bestemt sted men også en følelse af at have svært ved at finde sig til rette i en bestemt rolle og identitet. For Unterleutens Alteingesessene, som har boet i landsbyen hele livet, er tilhørsforholdet til Unterleuten naturligvis størst, mens forholdet til alle andre steder kan siges at være ikke-eksisterende. Af den grund kan særligt Kron og Rudolf Gombrowski relateres til Bakhtins idylliske kronotop, eftersom Unterleuten er stedet, hvor de og deres forfædre lever og har levet. Deres liv og slægtshistorie illustrerer dermed Unterleutens afgrænsning og cykliske tidsrytme.

Temaer og motiver

I sin artikel: "Die Mauer steht doch, oder: Begegnungen an der Grenze. Menschen, Geschichten und Konflikte in Unterleuten (2016) von Juli Zeh" fra 2017 beskriver Aneta Jurzysta *Unterleuten* som en roman, der berører et hav af aktuelle problemer i vores moderne samfund, hvoraf hun bl.a. nævner klimakrisen, fremmedfjendtlighed, internettet, energiomstillingen m.m. Derudover giver hun udtryk for, at Unterleuten er et grænseområde, hvor en række modsætninger hersker:

Kommunismus gegen Kapitalismus, Alte gegen Junge, Moderne gegen Tradition, Egoismus gegen Allgemeinwohl [...] Unterleuten wird zum einmaligen Ort der Widersprüche und Kontraste, wo Vergangenheit und Gegenwart, Zivilisation und Tradition, das 20. und 21. Jahrhundert, die ehemalige DDR und die BRD, Wendegewinner und Wendeverlierer, Krieg und Frieden, Realität und Fiktion, Wahrheit und Lüge nebeneinander bestehen (Jurzysta 2017: 387).

Disse modsætninger kan betragtes som nogle af romanens centrale temaer, hvoraf nogle vil blive uddybet i de følgende afsnit, i hvilke der også vil blive lagt vægt på familien og slægten samt Unterleuten over for Berlin. Derudover vil der blive givet en analyse og fortolkning af nogle af Unterleutens gennemgående motiver såsom landsbyens lokale kro "Märkischer Landmann".

Unterleuten versus Berlin

På trods af at hovedparten af fortællingen udspiller sig i Unterleuten, gøres hovedstaden Berlin også til et væsentligt og gennemgående motiv i handlingsforløbet. Denne storby dukker grundet enkelte af Unterleutens beboeres tilknytning til den jævnligt dukker op i fortællingen som et enten tilflugtssted eller som et sted, beboerne ønsker at flygte fra. Sidstnævnte tendens gør sig særligt gældende hos akademikerparret Jule Fließ-Weiland og Gerhard Fließ', idet de begge er tilflyttere fra Berlin, som har valgt at slå sig ned i Unterleuten i håbet om en fredelig tilværelse. De har af den grund begge erfaring med at bo i storbyen og har et vist forhold til Berlin, hvoraf Weilands dog er bedre end Fließ'. Sidstnævnte giver specifikt gennem sin modstand til opførelsen af vindmølleparken udtryk for sit had til Berlin og sin kærlighed til Unterleuten: "Er war nicht aufs Land gezogen, um zu erleben, wie der urbane Wahnsinn die Provinz erreichte. [...] Unterleuten bedeutete Freiheit, Symbol der Freiheit war ein unverstellter Horizont. Unverstellte Horizonte gehörten zu Gerhards Job." (Zeh 2016: 200-201). Det frie ved Unterleuten ligger ifølge Fließ i det faktum, at beboerne i landsbyen i modsætning til beboerne i Berlin ikke bliver overvåget på ethvert gadehjørne, ligesom man på landet er fri for at skulle lægge ører til menneskelarm og trafikstøj dagen lang:

Gerhard war ein Exilant, geflohen vor dem Gespinst aus Belästigungen, zu dem das moderne Leben geworden war. Größenwahnsinnige Arbeitgeber, unfreundliche Verkäuferinnen, Dauerbaustellen auf Hauptverkehrsstraßen, stundenlange Parkplatzsuche, Kinderwagen in überfüllten U-Bahnen. Überall Werbung, die den Verstand beleidigte.

[...] Berufsverkehr, Rollschuh-Demos, neurotische Hunde, überquellende Mülltonnen und Menschen, die den lieben langen Tag auf ihre Smartphones starrten, um jene ungesunde Mischung aus Panik und Langeweile nicht zu spüren, die für den aktuellen Zeitgeist typisch war. (ibid.: 200).

Som det fremgår af ovenstående citat, forholder Fließ sig yderst kritisk til storbyen og det travle, moderne liv, som den fører med sig, hvorfor man i høj grad associerer Fließ' fjendtlighed til storbyen med Marc Augés tidligere beskrevne kritik af supermoderniteten og dennes produktion af identitetsløse ikke-steder. Augé anvender ikke selv termen ikke-sted i flæng med storbyen, eftersom de fleste storbyer, Berlin inklusiv, er spækket med erindringssteder/mindesmærker, hvorfor storbyerne råder over enorme mængder af historie og identitet. I *Unterleuten* kan man dog argumentere for, at der gennem differencen mellem Berlin og Unterleuten skabes en forståelse af landsbyen som et antropologisk sted og en forståelse af storbyen som et ikke-sted, hvilket ovenstående citat er et godt eksempel på. I dette kritiserer Fließ netop den upersonlighed og overflod, som supermoderniteten fører med sig. Med formuleringer som: "Überall Werbung, die den Verstand beleidigte," og "Menschen, die den lieben langen Tag auf ihre Smartphones starrten." påtaler og foragter Fließ den ensformige og tekstlige interaktion, der finder sted mellem individer og mellem individet og storbyen.

På tilsvarende vis giver Elena Gombrowski udtryk for en kritik af Berlins hovedbanegård og dens mange, ifølge hende, unødvendige butikker og enorme menneskemængder. Hun tillægger dog også romanen et nyt syn på Berlin, idet denne storby for hende fungerer som et tilflugtssted i slutningen af romanen, da hun én gang for alle har fået nok af hendes mands dårlige behandling og vælger at forlade ham i selskab af deres hund, Fidi:

Elena setzte sich zurück auf ihren Platz. Ohne den Hund fühlte sie sich erleichtert und frei. Plötzlich verstand sie, warum sie keinerlei Gepäck bei sich trug; warum sie nicht einmal daran gedacht hatte zu packen, als sie Gombrowski und Unterleuten verließ. Sie war unschuldig. Sie fuhr als Unschuldige, weil alles, was Schuld war, für immer hinter ihr zurückblieb. (ibid.: 523)

Den frihed Elena føler i dette moment kan ligeledes associeres med Augés teori om ikke-stederne og supermoderniteten, eftersom et af hans hovedpointer netop angår den anonymitet, der hersker blandt individer på ikke-stederne. På samme måde som individer fremmedgøres og uniformeres på

ikke-stederne, anonymiseres Elena også på sin togrejse, eftersom hun ligesom alle andre i toget reduceres til sin rolle som passager, hvilket giver hende muligheden for at handle mere frit.

På den måde kan denne beskrivelse af Elenas følelser og tanker på togrejsen også associeres med teorien fremsat af den anden sociolog, Georg Simmel, som angår menneskers adfærd og sociale relationer i storbyen i modsætning til i landsbyen. I sit essay: "Die Großstädte und das Geistesleben" fra 1903, til hvilken der her vil blive benyttet en dansk oversættelse fra 1992, beskriver han i overensstemmelse med Fließ' tidligere kritik, at individers interaktioner i storbyerne er overfladiske og at storbyboerne er reserverede og blaserte, fordi de konstant skal forholde sig til enormt mange indtryk. Derudover giver han udtryk for, at storbyen tillader individet at handle mere frit: "Denne reserverethed med overtonen af skjult aversion fremtræder imidlertid også som form eller iklædning for et langt mere alment åndeligt træk ved storbyen. Denne garanterer nemlig individet en form og et mål af personlig frihed." (Simmel 1992: 78). Storbyen giver grundet dens størrelse plads til forskelligheder og individuel frihed, mens landsbyen derimod, som Simmel i sit essay betegner 'lillebyen', bærer præg af konformitet, snæversyn og manglende accept af folk, der stikker uden for normen (ibid.: 78-79) – en tendens man må erkende, gør sig gældende i Unterleuten også og særligt i den måde, hvorpå landsbyens 'Alteingesessene' forholder sig til særlinge som "Karl der Indianer" eller de nytilkomne "heste- og fugletosser". Som Elena selv udtrykker det i det før anførte citat, føler hun sig uafhængig og fri til at gøre, hvad der passer hende på Berlins og de andre større byers banegårde, fordi ingen kender hende her. En følelse der også kommer til udtryk fysisk gennem hendes ansvarsfraskrivelse af hunden, Fidi, som hun vælger at efterlade i Hannover. Denne frihedsfølelse står i kontrast til den rolle, hun har måttet varetage i Unterleuten som Gombrowskis hustru, idet hun gennem deres forhold har ligget under for hans voldelige og dominerende adfærd, som hun har haft svært ved at løsrive sig fra.

I andre dele af romanen og hos andre af romanens karakterer beskrives Berlin også som et tilflugtssted, specielt for Frederik Wachs, hvis arbejdsplads, computerspilsfirmaet "Weirdo", er lokaliseret i Berlin. Han pendler derfor jævnligt frem og tilbage mellem Berlin og Unterleuten. Han benytter Berlin som et pusterum, hvor han kan tage afstand til sin til tider anstrengende kæreste og hendes byggeprojekter:

Dann sehnte er sich nach dem Holz- und Farbgeruch von Objekt 108 und nach Lindas Art, das Leben mit beiden Händen zu würgen – so wie er sich jetzt nach der Berliner Uneigentlichkeit sehnte. Frederik konnte sich in der Großstadt vom Land und auf dem Land von der Stadt erholen. Sein persönlicher Luxus bestand nicht darin, in einer Welt

alles zu erreichen. Sondern darin, zwischen verschiedenen Welten hin- und herwechseln zu können. (Zeh 2016: 244).

Hertil benævnes det dog også, at han anvender Unterleuten som et frirum, når han for en stund har fået nok af Berlin, hvorfor han ikke favoriserer det ene sted over det andet, men derimod føler sig godt tilpas i en vekslen mellem landsby og storby.

Storbyen står med sine mange faciliteter såsom: ”Theater, Kino, Kneipe, Bäcker, Zeitungskiosk und Arzt.” (ibid.: 200) i stor kontrast til Unterleuten, der, som det også er blevet nævnt tidligere, på ingen måde er moderniseret eller besidder nogen form for overflod af noget som helst:

Die Politik interessierte sich nicht die Bohne für Unterleuten – warum sollte sich Unterleuten für Politik interessieren? Im Dorf gab es keine Geschäfte, keinen Arzt, keinen Pfarrer, keine Post, keine Apotheke, keine Schule, keinen Bahnhof – es gab nicht einmal Kanalisation. Es gab den »Märkischen Landmann«, an dessen Außenwand ein Briefkasten neben einem Zigarettensautomat hing. (ibid.: 217).

Første bemærkning i ovenstående citat omhandlende landets magtinstitutioners manglende interesse for Unterleuten leder ligeledes frem til en væsentlig afsluttende pointe ift. kontrasten mellem Berlin og Unterleuten. Til trods for Fließ’ fjendtlighed til Gombrowski og hans ønske om at realisere opførelsen af vindmølleparken, er de to mænd begge enige på ét punkt, eftersom de begge indtager den typiske holdning, der florerer blandt folk bosiddende i udkantsområder. Denne indebærer en foragt over landets politikere og ministre, som trods deres manglende blik for og viden om store dele af samfundet, føler sig berettiget til at styre hele landet fra deres ”højsæder” i storbyerne. I Fließ’ tilfælde belyses denne holdning specifikt ifm. vindmøllekonflikten:

Die Welt wurde in Städten erfunden, verwaltet, regiert und dekoriert. Also sollten die Irren mit ihrem Irrsinn auch in den Städten bleiben. Kein Schwein interessierte sich für Unterleutenn [...] Dann sollten sie gefälligst auch ihre Windräder im Berliner Tiergarten errichten. (ibid.: 201).

Gombrowskis kritik derimod angår politikernes, ifølge ham, manglende viden om landbrug: ”Die Partei, nach deren Pfeife man plötzlich zu tanzen hatte, war aus den Städten hervorgegangen. Ihr Führungsportal, in Moskau geschult, verstand wenig vom Landleben und noch weniger von der Landwirtschaft.“ (ibid.: 95). Der skabes således gennem denne fjendtlighed over for Berlin og dens tilsyneladende ”ignorante og højrøvede” beboere en vis afstand mellem storbyboerne og folket i

landsbyen. Med den tidligere beskrivelse af Unterleuten som et lukket og autonomt samfund i baghovedet, kan man anse denne difference og distancering mellem Berlin og Unterleuten som den konkrete årsag til romankarakterernes valg om at drive deres eget samfund. Når landets overhoveder alligevel ikke tilgodeser dem, hvilken grund er der så overhovedet til at engagere sig i verden udenfor.

Parforhold og familiære relationer – traditionelle versus moderne tendenser

Den tidligere nævnte pointe om Elena og Rudolf Gombrowskis giftige parforhold vil blive uddybet yderligere i det følgende afsnit, som kommer til at centrere sig om endnu et centralt tema i handlingsforløbet. Dette tema angår de tendenser, der kan anes i romanens portrætterede familiære relationer samt de forskellige typer parforhold, der indgår i romanen. Hertil kan man som nævnt starte ved Elena og Rudolf Gombrowski, som på mange måder har en overfladisk relation til hinanden. Mitterer redegør for de forskellige typer af mænd, der optræder i *Unterleuten*, hvorunder han definerer den ældre generation af mænd, Rudolf Gombrowski, Kron og Bodo Schaller som eksempler på mandschauvinistiske patriarker. Særligt Gombrowski kommer jævnligt med nedladende bemærkninger rettet mod de kvindelige romankarakterer eller kvinder generelt: ”Gombrowski vertritt stereotype Ansichten über den begrenzten Einfluss von Frauen, wenn er etwa seinem Schützling, der Nachbarin Hilde, sagt: ‚Gut, dass du kein Mann geworden bist. Du wärst eine Gefahr für den ganzen Landkreis‘“ (Mitterer 2022: 96). Denne væremåde over for og holdning til kvinder, skinner også i gennem i hans og Elenas parforhold, i hvilket han indtager en ekstremt magtfuld position ift. hende. Hun giver blandt andet udtryk for kun at føle sig fri og afslappet, når Gombrowski er taget på arbejde:

Erst wenn die Haustür hinter Gombrowski zuschlug, begann ihr eigentliches Leben, welches pro Tag ein paar Stunden währte, nämlich so lange, wie sich ihr Mann in der Ökologia aufhielt. Leider verkürzte sich die tägliche Zeitspanne bedrohlich, seit Gombrowski Stunden abbaute. Elenas größte Angst richtete sich nicht auf Krankheit oder Tod, sondern auf Gombrowskis Ruhestand. (Zeh 2016: 305).

Man erkender ud fra blot disse få linjer, hvor giftigt deres forhold reelt er og man bliver kun endnu mere bekræftet i det senere i romanen, da Elena mindes hændelser fra fortiden, hvor Gombrowski har været fysisk voldelig over for hende og datteren. Derudover indikerer ovenstående citat hendes

rolle som hjemmegående hustru. I de af romanens kapitler, der har hende i fokus, befinder hun sig stort set altid derhjemme, hvor hun er i færd med enten at passe havens koikarper eller lave mad til Gombrowski. Ligeledes må Elena finde sig i, at Gombrowski formentlig har en affære kørende med enken Hilde Kessler. Når Elena konfronterer Gombrowski med affæren, får hun tæsk, hvorfor hun kun kan gøre oprør ved at plante høje buske foran Gombrowskis arbejdsværelse i et forsøg på at dække for udsigten over til Hilde Kesslers hus (ibid.: 513).

Mitterer skriver tillige i sin artikel, at der også hos Gerhard Fließ kan anes en vis misogynisme, som Mitterer associerer med Sigmund Freuds kvindefjendske teorier. Hertil fremhæver han følgende citat fra romanen: „Ständig kämpften die jungen Frauen von heute darum, niemanden zu brauchen. Weil ihnen der Zeitgeist auftrug, nach Jahrhunderten der Ausbeutung auf einmal Mann und Frau in einer Person zu sein.“ (ibid.: 361). I denne tanke forholder Fließ sig skeptisk til det moderne kvindebillede og latterliggør til en vis grad kvindens ønske om selvstændighed efter mange års undertrykkelse (Mitterer 2022: 93).

Selvom det naturligvis ikke er alle mænd fra den ældre generation, der er voldelige over for deres hustruer, repræsenterer Gombrowskis og Elenas forhold et mere gammeldags og traditionelt syn på parholdet og kønsrollerne. Det vil sige forestillingen om kvinden som hjemmegående husmor, der er underlagt manden. Dermed kunne deres forhold betragtes som en repræsentation af de relationer, der typisk gjaldt i det i traditionelle og små samfund modsat de moderne relationer, der særligt kommer til syne i storbyen og moderne samfund. I landsbyen er mulighederne mere begrænsede og under det traditionelle samfund, hvor der ikke blev lagt lige så stor vægt på den individuelle frihed, som det er tilfældet i dag, var folk formentlig også mere tilbøjelige til at forblive sammen med en partner, selvom forholdet ikke fungerede. Hele mentaliteten til menneskelige relationer er altså en anden hos den ældre generation og i landsbyen end den er hos den yngre generation og i storbyerne. Denne pointe udtrykker Arne Seidel også i det følgende citat, hvor han beskriver de overfladiske og følelsesforladte forhold, som folk, ifølge ham, har til hinanden i Unterleuten:

Vielleicht, dachte Arne, wurden Gefühle einfach nicht so alt wie Menschen. Ab einem gewissen Alter lebten Ehepartner wie Mitbewohner in einer WG, falls sie nicht längst geschieden waren. Kinder und Eltern hörten auf, einander zu mögen, besuchten sich trotzdem und waren froh, wenn der andere wieder verschwand. Freunde verloren sich aus den Augen, Nachbarn verwandelten sich in Feinde. (Zeh 2016: 441).

Beboerne i Unterleuten føler således ikke kun en forpligtelse til at opretholde parforholdet, uanset hvor giftigt det end måtte være men også en forpligtelse over for familien, også selvom de ikke bry-

der sig synderligt om den. Derudover kan man ane nogle centrale forskelle mellem en relation som Elena og Rudolf Gombrowskis og parforholdene sådan, som de tager sig ud hos de yngre tilflyttere fra storbyen. Særligt Frederik Wachs' og Linda Franzens forhold kontrasterer Elenas og Gombrowskis, idet det er Franzen, altså kvinden, der har bukserne på i forholdet. I sin artikel: "Juli Zehs Roman 'Unterleuten' als Spiegel bundesdeutscher Wirklichkeit" fra 2020 giver Sunhild Galter følgende beskrivelse af Franzen og Wachs: „Neugezogene sind Linda Franzen aus Norddeutschland, die in Unterleuten eine Pferdezucht aufbauen will, und ihr Lebensgefährte Frederik Wachs, der tatsächlich Wachs in ihren Händen ist.“ (Galter 2020: 165). Franzen kan så at sige sno Wachs om sin lillefinger, hvorfor de to repræsenterer et mere moderne parforhold hvor kvinden har mere at skulle have sagt. Franzens rolle som en stærk og mere indflydelsesrig kvinde udtrykkes også i hendes forhandlinger om jordarealer og byggetilladelser med Konrad Meiler og Gombrowski, som vil blive udfoldet yderligere i næste afsnit.

Kvindernes voksende indflydelse kommer også til syne, da Seidel vælger at forære Kathrin borgmesterposten, hvorfor hun bliver den første borgmester i Unterleutens historie: „Der Posten des Bürgermeisters wird bald frei. Magst du nicht kandidieren?' 'Jetzt drehst du völlig durch, Arne.' 'Wieso? Unterleuten wurde lang genug von alten Männern regiert. Die Zeit der alten Männer ist vorbei.'" (Zeh 2016: 598). På den måde kan man slå fast, at den nedbrydning af idyllen og de idyllisk-familiære og patriarkalske relationer, som Bakhtin pointerede ifm. det 18. og det 19. århundredes slægtsromaner, også giver sig til udtryk i *Unterleuten*. Heri har der, på trods af at handlingsforløbet udspiller sig i 2010, indtil nu hersket et traditionelt og gammeldags syn på kvinder og mænd, hvorfor Unterleuten også på dette punkt er bagud ift. den samfundsmæssige udvikling.

Linda Franzen & Konrad Meiler

En lignende misogynisme og latterliggørelse af kvinder som den beskrevet i afsnittet ovenfor, optræder ifm. karakteren Linda Franzen gennem hendes forhandlinger med forretningsmanden Konrad Meiler. Hun vælger at kontakte ham grundet sit ønske om at opkøbe et af hans jordarealer, som hun skal bruge for at kunne realisere sin drøm om at bygge hestestalde. Meiler er betaget af Franzens målrettethed og viljestyrke, men har helt fra start gennemskuet hendes hensigter. Han lader sig ikke narre af dem, men takker alligevel fortsat ja til deres jævnlige samtaler, fordi han finder hendes kvindeforføriske metoder tiltrækkende: „Am Telefon klang ihre Stimme nach einer Frau, die wusste, wie man Charme für eigene Zwecke einsetzt. Meiler war sicher, dass sie überdurchschnittlich gut aussah.“ (ibid.: 50).

Omvendt har han til tider svært ved at kapere hendes overdrevne selvsikkerhed, fordi den udfordrer hans egen maskulinitet og overlegenhed. Et specifikt eksempel herpå indgår i kapitel 25, i hvilket Meiler har inviteret Franzen på et fornemt overklassehotel for at drøfte forhandlingerne om jordarealerne. Her giver han udtryk for en vis utilfredshed og irritation over, at hun helt upåvirket og selvsikkert vader gennem den luksuriøse hotellobby i lasede jeans og grønne læderstøvler uden at ænse hotellets flotte og dekorative udsmykninger: „Franzens Gleichgültigkeit verwandelte das gesamte Adlon in eine Kulisse und ihn selbst in einen mittelmässigen Wichtigkeitsdarsteller.” (ibid.: 286). Som dette citat antyder, er det faktummet, at det ikke lykkes Meiler at fremkalde nogen form for forlegenhed eller ydmyghed i Franzen, der irriterer ham, fordi han på den måde degraderes til noget mindre end det han, efter egen opfattelse, er. Gennem samtalerne mellem Meiler og Franzen er man som læser fra start bevidst om, at Meiler grundet sin position som ældre og erfaren forretningsmand er den mest magtfulde af de to. Meiler mangler ikke ligefrem penge, hvorfor hans indvilligelse i og interesse for at forhandle med hende snarere virker til at dreje sig om det faktum, at han som midaldrende mand får opmærksomhed fra en ung kvinde. Det virker tværtimod ikke til at handle om en reel interesse for jordarealer: „Das Land habe er aus einem einzigen Grund erworben. Weil er es konnte.” (ibid.: 51).

Trods Franzens ihærdige forsøg på at sno Meiler om sin lillefinger og blive en del af mændenes forretningsverden, lykkes det hende aldrig at opnå Meilers respekt og anerkendelse, for hun er jo trods alt ”bare” en kvinde. Selv Franzens egen kæreste, som er en helt anden type mand end Meiler, har helt fra start været overbevist om, at Franzen ikke kommer til at opnå noget gennem sine forhandlinger med Meiler. Af den grund argumenterer Mitterer for, at der eksisterer en universel/almen indforståethed mellem mændene i romanen:

Ihr Freund, Frederik Wachs, der Linda in geschäftlichen Angelegenheiten nicht das Wasser reichen kann, erkennt, weil er ein Mann ist, dass sich Meiler beim Verkaufsgespräch nicht um den Finger wickeln lässt. Der Text suggeriert, dass selbst bei so stark differierenden Figuren wie Meiler und Frederik ein geteiltes inkorporiertes Wissen über spezifisch männliche Praktiken und Handlungspläne vorliegt, das Frauen trotz bestmöglicher Habitus Assimilation nicht vollständig aufzugreifen imstande sind (Mitterer 2022: 90).

Franzens køn spænder med andre ord ben for hende, hvilket beviser, at man som kvinde i Unterleuten, trods gode kompetencer, i de mandlige romankarakterers øjne altid vil være indskrænket og

degraderet til hjemmegående husmor eller til et ”knald”: „Franzen gefiel ihm, und selbstverständlich wollte er mit ihr ins Bett wie mit fast jeder anderen Frau auch.” (Zeh 2016: 288).

Märkischer Landmann & Objekt 108

Udover de ovenfor beskrevne temaer, indgår der i *Unterleuten* diverse motiver som er af central betydning for handlingen. Det blev tidligere nævnt, at landsbyens lokale brønd kunne anses som et centralt genstandsmotiv, ligesom ”Karl der Indianer” kunne betragtes som et figurmotiv i fortællingen. I romanen indgår der dog også diverse stedmotiver. Heraf er to helt væsentlige af slagsen Unterleutens lokale kro/værtshus, ”Märkischer Landmann”, samt den gamle ejendom, ”Objekt 108”, som Franzen og Wachs køber for her at kunne realisere Franzens drøm om at opføre hestestalde. Det førstnævnte motiv, Märkischer Landmann, er af afgørende betydning, fordi det fungerer som samlingspunkt for landsbyens indbyggere – det er her folk mødes for at snakke, spise og drikke og det er her, hvor de kan dele ud af deres indbyrdes hverdagslige historier og oplevelser. Derudover kan kroen defineres som stedet, hvor Gombrowski, Seidel og andre af landsbyens mænd tager hen jævnligt for at drikke og spille kort i hinandens selskab, eftersom druk og rygning er en naturlig og ufravigelig del af Unterleutens rå landsbymiljø: „Dass ausgerechnet im Märkischen Landmann eines Tages ein Rauchverbot gelten würde, hätte sich vor ein paar Jahren niemand träumen lassen. In Unterleuten galten Rauchen und Trinken nicht als Laster, sondern als Hobby.” (ibid.: 104). Kroen er således på den ene side et symbol på samhørighed men samtidig er kroen et sted, hvor forskellige interesser og holdninger støder sammen, idet der her ofte opstår konflikter. Det giver sig blandt andet til udtryk under vindmølle-bymødet, som bliver afholdt på Märkischer Landmann. Her er alle landsbyens indbyggere mødt op og man bliver derfor introduceret til hver af disses forskellige og modstridende reaktioner og holdninger til vindmølle-projektet.

Objekt 108 kan som nævnt også betegnes som et stedmotiv i handlingen men med Bakhtins motivdefinition in mente, kan denne ejendom tillige klassificeres som et rum- og tidsmotiv. Bakhtin lavede som tidligere nævnt en eksemplificering af denne motivtype ved at nævne slottet, der i sin arkitektur og indre udsmykninger repræsenterer en fortidig tid og slægt. På tilsvarende vis rummer Objekt 108 også elementer fra en nu svunden, historisk tid, hvilket blandt andet belyses under Franzens og Wachs’ istandsættelse af huset: „Ein nicht unbeträchtlicher Teil der Restaurierung von Objekt 108 bestand darin, die untergegangene DDR von Wänden und Böden zu kratzen.” (ibid.: 45). Huset står således tilbage som en rest, der vidner om, hvordan livet i Unterleuten og i det forhenvæ-

rende DDR engang har set ud. Ejendommen bliver også af beboerne labelled som "ulykkeshuset", fordi alle dets tidligere beboere er kommet galt afsted:

Den Vorbesitzern hatte die heruntergekommene Villa kein Glück gebracht. Einer nach dem anderen war auf Kathrins Tisch in der Pathologie gelandet. Hirntumor, Schlaganfall, Selbstmord. Fehlte nur noch ein Autounfall, um das Quartett der beliebtesten Todesursachen zu komplettieren. Nach Meinung des Dorfs lastete ein Fluch auf der Villa Kunterbunt (ibid.: 169).

Objekt 108 vidner dermed også om en form for slægtshistorie, eftersom huset rummer en lang fortid af menneskeliv. Det manglende biluheld nævnt i citatet ovenfor ender senere med at blive Wachs' skæbne, da han kører galt på vej til Berlin – listen over de hyppigste dødsårsager fuldendes således i romanens slutning. At huset hos Unterleutens beboere bliver kendt som ulykkeshuset, vidner igen om, at handlingen udspiller sig i et landsbysamfund, hvor ikke kun alle beboerne kender hinanden, men hvor beboerne også kender til alle husene og deres tidligere ejere. De tilfører af den grund de enkelte ejendomme visse betydninger og giver dem et bestemt omdømme, som ender med at blive alment kendt og brugt i daglig tale af landsbyens indbyggere.

Opsamling på romanens temaer og motiver

Ud fra de ovenstående afsnit om *Unterleutens* temaer og motiver kan man først og fremmest slå fast, at der, som Aneta Jurzysa også gav udtryk for, indgår mange temaer i romanen, hvoraf dem som har været i fokus i denne analyse, har været Berlin vs. Unterleuten samt de moderne og traditionelle tendenser, der er at ane i beboernes forskellige relationer til hinanden. Berlin portrætteres både som tilflugtssted og som et sted, beboerne vælger at flygte fra. Sidstnævnte skildring forekommer ifm. Gerhard Fließ, for hvem Unterleuten ophøjes til drømmedestinationen, mens Berlin indebærer alt det modsatte. I den sammenhæng kan Berlin sættes i relation til Augés kritik af supermoderniteten, som på mange måder kan bruges i flæng med det urbane liv i storbyerne. Unterleuten derimod kan klassificeres som et antropologisk sted, men grundet dets brutalitet og konflikter, udfordrer skildringen af denne landsby Augés positive forståelse af det antropologiske sted.

Romanen indeholder som nævnt også forskellige motiver, hvoraf dem der har fået plads i denne analyse, har været Objekt 108, Märkischer Landmann, brøndanlægget og "Karl der Indianer". Romanen er således rig på både figur-, sted- og genstandsmotiver, ligesom Objekt 108 efter Bakh-

tins terminologi kan defineres som et tid- og rummotiv. Hvert motiv indtager en særegen funktion i handlingsforløbet – brønden leder f.eks. læseren frem til Gombrowskis selvmord i slutningen af romanen, mens ”Karl der Indianer” anvendes for at illustrere beboernes snæversyn og fremmedfjendtlighed.

***Unterleuten* i relation til dansk prosa efter år 2000**

Som det er blevet antydnet i specialets indledning, er landsby- og provinslitteratur en aktuel og opblomstrende litterær genre inden for ikke kun den tyske men også den danske skønlitteratur. Af den grund vil jeg i det følgende afsnit med udgangspunkt i enkelte værker grave dybere ned i, hvordan danske forfattere skildrer det landsbylige og provinsielle rum i romanen. Ligeledes vil jeg sætte disse skildringer i relation til *Unterleuten* for at påpege de ligheder og forskelle, der er at finde mellem værkerne. De to romaner som afsnittet specifikt kommer til at tage udgangspunkt i, er som tidligere nævnt Erling Jepsens roman *Frygtelig lykkelig* fra 2004 samt Stine Pilgaards roman *Meter i sekundet* fra 2020.

Erling Jepsens *Frygtelig lykkelig* (2004)

Førstnævnte af de to romaner handler om den københavnske politibetjent, Robert Hansen, som bliver overflyttet til den lille sønderjyske by, Højer, hvor han får til opgave at være landsbyens nye landbetjent. Med andre ord får han ansvaret for at holde ro og orden i hele landdistriktet, hvilket viser sig at blive en større udfordring, end han umiddelbart havde forestillet sig. Efter blot at have tilbragt et par uger i landsbyen bliver han gjort bevidst om, at der sker kriminelle handlinger under overfladen, som alle landsbyens beboere blot snakker om uden nogensinde at tage initiativet til at få gjort noget ved dem. Ligesom i *Unterleuten* løser man også i Højer alle sine problemer selv eller lader dem stå til uden at inddrage politiet. Hansens rolle i *Frygtelig lykkelig* kan dermed sammenlignes med Lucy Finkbeiners rolle i *Unterleuten*. Hansen kan på tilsvarende vis betragtes som en etnolog, der tager ud for at undersøge og sætte sig ind i de sociale spilleregler og dynamikker, der gør sig gældende på et antropologisk sted – i dette tilfælde Højer.

Hansen introduceres i løbet af romanen til mange af Højers uskrevne regler, f.eks. mindre regler såsom at vasketøjet skal hænge på en bestemt måde, for ellers begynder folk ”at snakke”. Derudover er det en norm, at gummistøvler altid er grønne: ”– Jeg hører du har købt gummistøvler.

Blå? Ja, hvorfor ikke? Robert følte allerede han havde lavet den første lille fejl. Så skulle han alligevel have taget de grønne. ” (Jepsen 2004: 23). I starten af romanen, da den tidligere landbetjent, Krüger, viser Hansen rundt i Højer, orienterer Krüger ham ligeledes om, at de af landsbyens unge mennesker der stjæler fra købmand Moos’ butik eller begår andet småkriminalitet, får valget mellem at ”få skrevet rapport” eller at få et par på skrinet, hvoraf de fleste foretrækker sidstnævnte valgmulighed: ”Hvad foretrækker de, tror du? De foretrækker som regel bank, for så kommer det ikke videre, ikke engang til deres forældre. Og når de har fået deres bank, er den sag ude af verden. Sådan gør vi her, sådan vil jeg anbefale du også gør.” (ibid.: 25-26). Da Hansen efterfølgende for første gang kaldes ud til Moos’ købmandsbutik for at tage sig af et tyveri begået af to unge drenge, kan han i første omgang ikke få sig selv til at slå dem. Han beder dem derfor om bag lukkede døre at ømme sig højlydt for at give Moos indtrykket af, at han fysisk afstraffer dem. Først senere i romanen, da en af de selvsamme drenge har begået indbrud i butikken igen, provokeres Hansen til at give ham så hård en lussing, at drengen efterlades med et blødende ansigt. Af den grund associerer man til en vis grad Hansen med Fließ i *Unterleuten*, fordi Fließ i slutningen af romanen på tilsvarende vis mister alt fornuft og moral, da han går amok på Bodo Schaller. Begge mænd kan beskrives som bløde, konfliktsky personligheder, der langsomt forandres i takt med, at de tilpasser sig landsbyens rå og hårdkogte miljø, som herigennem langsomt gøres til deres nye virkelighed.

Ligheden mellem de to mænd synliggøres også i deres begges fokus på god dyrevelfærd – de er tilfældigvis begge fugleinteresserede og i starten af *Frygtelig lykkelig* gives der en beskrivelse af Hansens frustration over en bondemands ugidelige adfærd, da Hansen vil have ham til at redde en ko fra at synke ned i markens mudder:

Han kom til at lyde anklagende, kunne han godt høre, og fortrød. For det behagede ikke bondemanden; nu var det nærmest som om han gav sig bedre tid, bare for at drille ham københavneren. – Jeg har før hevet køer op som stod i mudder til halsen, sagde han og tændte sig en pibe. – Min bedstefar påstår at én af hans køer engang sank så dybt ned at den ikke var til at redde [...] Bonden stod stadig og pulsed på piben, havde ikke det mindste travlt. Skulle han for fanden ikke hen og hive den anden ko op? Inden det var for sent? Det var jo dyrplageri! (ibid.: 29-30).

Ligesom i *Unterleuten* opstår der altså også i Højer et clash mellem landsbyboernes og storbyboernes værdier og politiske overbevisninger. På samme måde som Fließ stemples som ”fugletosse” grundet hans ihærdige kamp for at bevare brushønernes habitat i *Unterleuten*, indgår der i ovenstående citat også en vis latterliggørelse af københavnerens hysteri over de synkende køer på marken.

Et andet væsentligt fællestræk ved de to romaner er, at landsbysamfundet i Højer også har deres eget overhoved, Jørgen, som dermed kan associeres med Gombrowski i Unterleuten. I bogstaveligste forstand beskrives Jørgen som landsbyens sherif, eftersom hans påklædning består af cowboyhat og skindjakke, ligesom alle de andre beboere udviser ham respekt. Derudover er han den dominerende part i hans og konens, Ingerlises, forhold, hvorfor man i beskrivelserne af deres forhold kan drage paralleller til Gombrowskis og Elenas ægteskab. Jørgen udøver ligesom Gombrowski fysisk vold mod sin kone, hvilket de øvrige landsbybeboere, herunder den tidligere landbetjent, stiller sig skeptisk over for rigtigheden af:

Der er især en pige fra Åbenrå som hedder Ingerlise. Hun har opsøgt mig flere gange og påstået at hun er blevet slået af sin mand. Det er også hændt hun har haft blå mærker både her og der, som hun har vist frem. Men det er ikke hendes mand, det er hende selv. Jeg kender tilfældigvis manden, han kunne ikke gøre en kat fortræd. [...] Hun slår sig selv [...] Hun vil bare have opmærksomhed, hun er helt utilregnelig. (ibid.: 28).

Med denne udtalelse kan man ikke kun drage den konklusion, at Krüger forholder sig skeptisk over for Ingerlises anklage, men også, at der indgår en lignende mandschauvinisme og patriarkisme blandt Højers mænd, som den der er at ane blandt den ældre generation af mænd i Unterleuten. Manden fremstilles som den, der altid har ret, mens kvindens ord og kompetencer (som det f.eks. var tilfældet med Linda Franzen) ikke tages for gode varer. Et tilsvarende kvindesyn giver sig til udtryk, når Højers mænd på den lokale kro snakker om "Luder-Lone" inde fra byen, som koster 500 og som Krüger engang "havde brækket en arm på, da hun kun var en stor pige." (ibid.: 68-69). Denne sexistiske måde, hvorpå mændene dehumaniserer romanens kvinder, fører tilbage til Meilers vurdering af Linda Franzen som en han gerne vil knalde med "wie mit fast jeder anderen Frau auch." (Zeh 2016.: 288).

Andre af beboerne forholder sig ikke skeptiske til Ingerlises anklager – tværtimod ved de, at hun taler sandt, men de vælger til trods herfor at lukke øjnene, eftersom hendes og Jørgens hjemlige episoder jo bare er husspetakler og private familieanliggender, som ikke kommer dem ved. Særligt landsbyens læge, Dr. Zerlang, er bevidst om de regelmæssige bank, eftersom Ingerlise med jævne mellemrum tropper op i hans praksis "for at blive lappet sammen" for derefter at tage direkte hjem til sin mand igen. Da Hansen forfærdet og chokeret sætter spørgsmålstejn ved Zerlangs påpegelse af, at det ikke er første gang, Ingerlise er kommet såret og blødende ind i praksissen, svarer Zerlang

helt upåvirket: ”det troede jeg du vidste. Hun kommer her tit, i samme tilstand. Når jeg har lappet hende sammen, får hun en sprøjte.” (Jepsen 2004: 91-92). Ingerlises jævnlige ankomst i lægepraksissen gøres således til en ”triviel” og rutinemæssig del af hverdagen i Højer. Grusomheder som hustruvold, fysisk afstraffelse af børn m.m. er blevet almindelig hverdagskost for Højers beboere, hvorfor de fremstår fuldstændig upåvirkede og blaserte over for de mange brutale hændelser, der indtræffer i landsbyen på daglig basis. Dette aspekt af *Frygtelig lykkelig* drager endnu engang paralleller til *Unterleuten* i hvilken vold, druk, selvmord, afpresning, trusler, utroskab m.m. også er en naturlig del af landsbyboernes hverdag.

Indbyggernes ansvarsfraskrivelse og bevidsthed om det der hænder inden for Jørgens og Ingerlises fire vægge udtrykkes også i deres påtalelse af parrets datter, Dorthe, når gang hun er ”ude at gå med dukkevognen”. Lyden af pigens nynnen og de knirkende dukkevognshjul ude på gaden bliver beboernes indforståede indikation på, at Jørgen er i færd med at banke Ingerlise. ”Så var det han hørte et barn synge vuggeviser på gaden. Han gik hen til vinduet, kiggede ud i mørket og skimtede en lyshåret pige, næppe mere end otte, med en dukkevogn. Hun var helt alene, gik underligt formålsløst rundt for sig selv og sang ’Sov dukke Lise’” (ibid.: 88-89). Dette aspekt af romanen skaber associationer til visse beskrivelser i *Unterleuten* såsom: ”Man beobachtete das seltsame Trio, aus Vorgärten, hinter Gardinen, durch die Scheiben vorbeifahrender Autos. [...] Rund um die Kirche und wieder zurück, ein Triumphzug, dessen Botschaft das Dorf verstand.“ (Zeh 2016: 102). Citatet handler om Rudolf Gombrowski, Hilde Kessler og hunden Fidi, som er taget ud for at gå en tur i hinandens selskab, hvilket sætter en nysgerrighed og sladder i gang inde i stuerne hos de andre beboere. Det rygtes netop, at Gombrowski grundet sit hyppige samvær med Hilde Kessler, er Elena utro. På den måde hersker der både i *Unterleuten* og i *Højer* et samfund, hvor det er umuligt at skjule noget for sine naboer.

Det samme er tilfældet, da de andre borgere i Højer med det samme ved besked om, at Hansen har slået Jørgen og Ingerlise ihjel til trods for, at ingen andre end ofrene og Hansen selv har været til stede under selve drabene. Hertil skulle man tro, at beboerne ville give udtryk for stor frygt og afsky til Hansen og med det samme ville melde ham til politiet, men i stedet udviser de ham taknemmelighed: ”De gentog i munden på hinanden at de vidste alt, og de bebrejdede ham intet. Præsten gjorde heller ikke. De savnede ikke hverken Jørgen eller Ingerlise, især ikke Ingerlise [...] Robert havde virkelig fået ryddet op, og det var tiltrængt.” (Jepsen 2004: 172). Borgernes ligegyldighed og lettelse over, at Hansen har slået to mennesker ihjel giver romanen et

sorthumoristisk præg og skaber associationer til Gerhard Fließ' forsøg på at forsikre politiet om, at der ikke er grund til bekymring lige efter han har tæsket Bodo Schaller sønder og sammen.

Hertil er det tillige væsentligt at knytte en kort kommentar til en af de sidste scener i *Frygtelig lykkelig* som udspiller sig ved landsbyens mose, som i øvrigt kan sammenlignes med Objekt 108 i *Unterleuten* – ligesom Objekt 108 har ry for at være landsbyens ulykkeshus, har mosen i Højer ry for at være stedet, hvor folk tager hen for at "tage sig selv af dage" (ibid.: 181). Af den grund kan mosen også til en vis grad sættes i forbindelse med brønden i *Unterleuten*, som Gombrowski kravler ned i for at tage sit eget liv, hvorfor mosen ligesom brønden kan klassificeres som et stedmotiv, der leder frem til romanens kulminerende slutscene. Den samme funktion har de tidligere nævnte gummistøvler, eftersom de fungerer som et gennemgående genstandsmotiv i handlingen, som antyder og varsler mosens hemmeligheder. I slutningen af Jepsens roman bliver det nemlig beskrevet, hvordan politiet i deres eftersøgning af Jørgen og Ingerlise hiver det ene lig op af mosen efter det andet:

det var da ikke Jørgen de trak op! Det var en helt anden mand! [...] Det var en vognmand som gik konkurs for et par år siden, skyldte gud og hvermand penge [...] Så en dag var han pludselig forsvundet. De troede han var flyttet, men så var det altså her, han var taget hen. [...] de havde fundet et lig mere, denne gang en helt ung pige. Måske var det den konfirmand som præsten gjorde gravid for et par år tilbage, og som ikke turde fortælle det til sine forældre (ibid.: 184).

Ovenstående citat giver endnu ét ud af mange eksempler på, hvordan forfærdelige hændelser såsom selvmord, trusler og misbrug af børn på mest absurd og grotesk vis fremstilles som hverdagsbegivenheder i Højer. I Gitte Buur Rasmussens anmeldelse af romanen kommenterer hun ligeledes mosescenen, idet hun skriver: "Der dukker mange lig op, men da det ikke er det rigtige, propper man dem bare ned igen – for ikke at rippe op i gamle sager." (Rasmussen 2004). Det er netop dette princip, der bliver den gennemgående tankegang hos Højers beboere – sket er sket og fortiden hører fortiden til. Der er ikke nogen grund til at bruge krudt på selvmordssager, som alligevel ikke er aktuelle længere. Derudover vidner mosescenen om, at der ligesom i *Unterleuten* også i Højer hersker en tendens til ikke at inddrage politiet i forsvindingssager og andet kriminalitet. Folk kan blive slået ihjel eller begå selvmord for derefter at ligge i en mose i flere år uden at blive fundet.

Slutteligt kan man pointere, at der i Højer også er et lokalt værtshus, som ligesom Märkischer Landmann i *Unterleuten*, fungerer som beboernes samlingspunkt, hvor de drikker i hinandens selskab, men hvor der også ofte opstår konflikt og slagsmål. Opsummerende kan man altså slå fast, at begge romaner er bygget op omkring mange af de samme principper. I dem begge er der et fokus på

at skildre tilværelsen i et lukket og afgrænset landsbysamfund, hvor et råt og kriminelt miljø hersker og hvor indbyggerne helst skal handle i overensstemmelse med landsbyens uskrevne regler for at blive en del af fællesskabet. Derudover minder de to romaner utrolig meget om hinanden gennem mindre detaljer såsom, at der i dem begge indgår én mandlig karakter, som tillægges så meget magt, at han indtager positionen som landsbyens overhoved. Yderligere er romanens hovedkarakter i Højer ligesom Fließ og Weiland i Unterleuten, en tilflytter, der gennem romanen skal lære at tilpasse sig de sociale spilleregler, som samfundet i Højer er bygget op omkring.

Stine Pilgaards *Meter i sekundet* (2020)

Sidstnævnte aspekt i afsnittet ovenfor går igen i Stine Pilgaards *Meter i sekundet*, som handler om det unge par, Marie og Rasmus, som flytter fra København til Velling i Vestjylland sammen med deres unavngivne baby, fordi Rasmus har fået arbejde som lærer på en højskole. Hovedfokusset i romanen bliver at skildre, hvordan Marie ihærdigt og uden held forsøger at integrere sig i Vellings samfund, mens Rasmus hurtigt og helt naturligt falder til i landsby- og højskolemiljøet. Man kan på mange måder sammenligne Marie og Rasmus med Gerhard Fließ og Jule Fließ-Weiland, eftersom det netop, som nævnt før, er pga. Rasmus' nye stilling, at parret vælger at flytte fra storbyen – ligesom Weiland flytter Marie altså også bare med som et slags "påhæng", selvom storbyen egentlig tiltaler hende mest. Derudover isolerer hun sig sammen med sit og Rasmus' barn, fordi sidstnævnte begynder at tilbringe mere tid med sine elever end med Marie. Maries isolation skyldes også hendes gentagne og mislykkedes forsøg på at kommunikere med Vellings vestjyske indbyggere. De lokales humor afviger fra hendes egen, ligesom hendes trang til smalltalk og dybere, mere indholdsrige interaktioner ikke harmonerer med vestjydernes kortfattede og overfladiske dialoger. I den sammenhæng indtager Rasmus ligesom Gerhard Fließ positionen som den intellektuelle og bedrevende kæreste, der belærer Marie om vestjydernes adfærd:

Min kæreste mener, at jeg må forstå købmanden som en genre og ikke en afvisning. Du tænker i prosa, siger han, folk her er mere kortfattede. Haikudigte, siger min kæreste, der sammenligner alt med litteratur [...] Han anvender tit sit intellekt som et værn mod mine store følelser, og hvis jeg er heldig, følger der også et foredrag med (Pilgaard 2020: 20).

Ud over Rasmus' egne belæringer opfordrer han Marie til at finde inspiration fra den vestjyske journalist Anders Agger. I virkelighedens verden er Agger netop kendt for sine mange dokumentar-

serier, i hvilke han berører tabubelagte emner og besøger alle typer af mennesker og mestrer at tale i øjenhøjde med hver og én af dem. Disse dokumentarserier giver Marie sig også i kast med, mens hun ivrigt tager noter i sin notesbog. Helt over gevind går det dog, da hun pludselig en dag får øje på Agger i offentligheden og derfra begynder at stalke ham for at observere, hvordan han interagerer med Vellings beboere. Det bliver blandt andet beskrevet, at hun memorerer hans nummerplade, opsøger hans private adresse og forfølger ham rundt i supermarkedet for at købe de helt samme varer som ham:

Ved kasserne vælger Anders Agger køen ved siden af min og stirrer på indholdet i min vogn. Med undtagelse af en frysepizza er det fuldstændig identisk med hans varer. Han ser lidt forskrækket på mig og lægger en pakke flødeboller ved siden af den kommende kålsalat. Så blev det fredag, siger jeg og prøver at lyde munter. Anders nikker og siger, at det kan vi ikke løbe fra (ibid.: 60).

Maries akavethed i interaktionen med Vellings borgere og hendes meget ivrige og overdrevne forsøg på at efterligne Anders Agger giver romanen et humoristisk præg. Det samme gør det faktum, at Agger ophøjes til et slags vestjysk orakel, hvorfor også hans romanfigur bliver en form for karikatur af den virkelige Anders Agger. Han er kendt for at anvende et meget malende og beskrivende sprog i sit journalistiske arbejde, hvilket også indgår i romanen: ”Nu er Anders Agger på Vestas og fortæller i en voiceover, at vindmøllerne blev født i klassisk vestjysk trods efter halvfjerdsernes oliekrise. Opfundet af en smed, der har lidt for meget jern i overskud og en idé om, at det der vind nok er kommet for at blive.” (ibid.: 47).

I et andet afsnit af Aggers dokumentarserie, som omhandler Jehovas Vidner, observerer Marie, at Agger letter og afhjælper en anspændt stemning ved at hejse sit krus og udbryde: ”skål i kaffe!” – en bemærkning Marie tager til sig og selv, desværre på en malplaceret og klodset måde, gør brug af i en senere interaktion med Agger: ”Skål i kaffe, siger jeg. Anders Agger siger, at så skal han lige have noget først.” (ibid.: 141). Romanens tendens til at skabe humor ved at gentage bestemte sætninger, berører Lone Nikolajsen også i sin artikel ”Stor fryd: Stine Pilgaard har skrevet en formfuldendt komedie om normalitet.” fra 2020, idet hun skriver: ”Dels fyger det med situations- og observationskomik, oneliners og punchlines, dels sammenføjes alle disse enkeltstående herligheder til elegant komponerede forløb, hvor en vending, der var sjov, første gang man læste den, bare bliver sjovere efterhånden som den gentages og varieres.” (Nikolajsen 2020).

Opsamling på perspektivering

Opsummerende om de tre romaner kan man slå fast, at de alle er humoristiske, men mens det i Pilgaards værk er en mere akavet og munter humor, der skildres, er det i Jepsens og Zehs romaner en mere grotesk og sort humor, der gives udtryk for. I *Unterleuten* og *Frygtelig lykkelig* er det stort set det samme princip der går igen – gennem begge romaners enorme fokus på kriminalitet og de rå og hårde dele af landsbylivet, nærmer de sig begge genre-mæssigt kriminalromanen. Alle tre værker ligner til gengæld hinanden på det punkt, at der i dem alle indgår storbyboere/udefrakommende karakterer, som skal lære at afkode og tilpasse sig landsbyens miljø. I *Meter i sekundet* fylder dette aspekt nærmest det hele i handlingen, mens det kun er en del af de to andre romaner.

Konklusion

I dette speciale har jeg undersøgt, hvilket kulturelt landsbyrum, der skildres i Juli Zehs roman *Unterleuten* samt hvordan differencen mellem storbyen og landsbyen kommer til udtryk i romanen. De observationer og resultater jeg er nået frem til gennem analysen, har jeg sat i forbindelse med de to danske romaner *Frygtelig lykkelig* og *Meter i sekundet*, hvis portrætterede landsbyrum jeg herigen-nem også er dykket dybere ned i. Som baggrund for analysen og perspektiveringen har jeg gjort brug af Mikhail Bakhtins og Marc Augé stedteorier samt diverse romanteorier- og metoder, som har været relevante og brugbare i besvarelsen af specialets problemformulering.

Hvis jeg først og fremmest skal sammenfatte, hvordan de enkelte teorier kan kobles til de respektive værker, vil jeg starte ved Bakhtins kronopteori. I redegørelsen for denne har jeg i særligt høj grad fokuseret på hans idylliske kronotop, som giver udtryk for en cyklisk og afgrænset tid-rum-konstellation i romanen. Helt specifikt kan den idylliske kronotop beskrives som en afgrænset lilleverden, i hvilken tiden er cyklisk, idet det karakteristiske ved menneskelivet i denne lilleverden er, at mennesket fødes, lever og dør inden for det samme afgrænsede område, ligesom det samme slags menneskeliv gentages om og om igen. Derudover udgør essensen i det hverdagslige og idylliske liv de såkaldte ”naboskaber”, som kan betegnes som de helt fundamentale dele af den menneskelige tilværelse såsom: arbejde, mad, drikke, død, kærlighed, fødsel m.m.

Hvis man helt konkret skal beskrive, hvordan *Unterleuten* kan kobles til den idylliske kronotop kan man starte med at slå fast, at der i denne landsby hersker en tilsvarende tid-rum-konstellation. I romanen kommer dette især til udtryk hos landsbyens Alteingesessene, som har boet i landsbyen

hele deres liv og har en lang familie- og slægtshistorie her. Gombrowski og Kron er begge gået i deres forældres fodspor, idet f.eks. Gombrowski har ført sin fars virksomhed videre efter farens død. *Unterleuten* afviger fra den idylliske kronotop på det punkt, at den menneskelige tilværelse her ikke udgøres af idylliske naboskaber, men derimod af mørke aspekter af landsbylivet såsom: vold, kriminalitet, selvmord, misbrug, trusler osv. Landsbylivet i Unterleuten bærer således ikke præg af fred, ro og idyl men af kaos og konflikt. Beboerne handler og dømmer hinanden på uhensigtsmæssige grundlag, idet der ikke er nogen højere samfundsmæssig instans, der sørger for lov og orden i landsbyen. Det afgrænsede ved Unterleuten kommer således til udtryk i beboernes valg om at drive deres eget samfund uafhængigt af den omgivende verden, hvorfor landsbyen er bagud ift. den samfundsmæssige udvikling, hvilket også er et særtræk ved den idylliske kronotop. Unterleuten er spækket med faldefærdige ejendomme og udstyret med et brøndsysteem frem for et mere moderniseret vandforsyningsanlæg, ligesom landsbyen regeres af ældre mænd, der giver udtryk for et patriarkalsk og gammeldags kønssyn.

I den sammenhæng kan man tillige nævne, at der også i Unterleuten hersker en ”nedbrydning af idyllen i mødet med kapitalismen” eller rettere: en nedbrydning af landsbyens gammeldags normer og regler i mødet med nytilkomne beboere. I Unterleuten er det nemlig ikke ren kapitalisme i form af f.eks. forretningsmænd som Konrad Meiler, der invaderer og truer landsbyen, men også nytilkomne miljøtosser som Gerhard Fließ, der flytter til Unterleuten og prøver at vende op og ned på alting grundet hans afvigende overbevisninger og naive forestillinger om landsbylivet. Denne roman og andre nyere samtidslitterære værker såsom *Frygtelig lykkelig* udfordrer og nuancerer dermed Bakhtins teori på det punkt, at romanerne fremstiller en anden form for lilleverden, der i stedet for at være baseret på idyl og fundamentale, trivielle aspekter af den menneskelige tilværelse, er baseret på konflikt og brutalitet.

På tilsvarende måde kan man også slå fast, at Zehs roman udfordrer og nuancerer Augés forståelse af det antropologiske sted. I sin teori om ikke-stederne og de antropologiske steder opsætter Augé et meget firkantet og ensidigt billede af det antropologiske sted som det ”gode sted”, der i modsætning til det upersonlige og overfladiske ikke-sted, bygger på samhørighed mellem mennesker. Unterleuten beviser dog, at det ikke altid forholder sig på denne måde med antropologiske steder, eftersom disse også kan være bygget op omkring årelang fjendtlighed og afstandtagen til sine medmennesker. Til gengæld kan man pointere, at romanens skildring af det urbane liv i storbyerne er i overensstemmelse med Augé kritiske skildring af ikke-stederne og supermoderniteten. I *Unterleuten* udtrykker dette sig særligt i skildringerne af Unterleuten over for Berlin. Som det er

blevet nævnt tidligere, har jeg anvendt begreberne ikke-sted og supermodernitet ifm. romanens skildringer af storbyen, fordi disse i høj grad giver udtryk for den overflod, som supermoderniteten indebærer. Det kunne f.eks. anes i Gerhard Fließ' kritik af det "urbane Wahnsinn" i Berlin, som står i kontrast til hans forskønnelse af landsbylivet i *Unterleuten*.

Slutteligt kan man ift. perspektiveringen af *Unterleuten* til *Frygtelig lykkelig* og *Meter i sekundet* slå fast, at mange af de samme tendenser går igen på tværs af den danske og den tyske provins- og landsbylitteratur. I *Unterleuten* og *Frygtelig lykkelig* er det stort set det samme princip der går igen, eftersom der i dem begge skildres et afgrænset, rå og kriminelt landsbyrum, hvor borgerne udsteder og lever efter deres egne uskrevne love og regler. Der er ingen snert af rationalitet og virkelighedssans tilbage hos borgerne, hvilket bidrager til at give romanerne et meget absurd og sort-humoristisk præg. *Meter i sekundet* er også humoristisk men på en lidt anden måde end de to andre romaner, eftersom den ikke afbilder et kriminelt og forskruet landsbymiljø, hvorfor den fremstår mere munter og "uskyldig". Det humoristiske i den udtrykkes i hovedkarakteren, Maries, sociale akavethed i hendes interaktion med vestjyderne såvel som i hendes mange ihærdige og mislykkedes forsøg på at efterligne Anders Agger og blive en del af Vellings fællesskab. Fælles for alle tre romaner er dog, at de alle giver en skildring af udefrakommende beboere, som gennem handlingsforløbet skal lære at tilpasse sig landsbysamfundet.

Litteraturliste

Primærlitteratur

Zeh, Juli. (2016). *Unterleuten*. München: Luchterhand Verlag.

Sekundærlitteratur

Augé, Marc. (1995). *Non-Places – Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London & New York: Verso Books.

Bachelard, Gaston. (1957). *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press.

Bakhtin, Mikhail M. (2006). "Tidens og kronotopens former i romanen – essay om historisk poetik"
I: *Rum, tid & historie – kronotopens former i europæisk litteratur*. Århus: Forlaget Klim.

Bruhn, Jørgen. (2005). *Romanens tænker – M.M. Bachtins romanteorier*. København: Forlaget Multivers.

Cresswell, Tim. (2004). *Place – a short introduction*. Hoboken, New Jersey: Blackwell Publishing.

Folkedrab. N.d. "Tvangskollektivisering og afkulakisering." På: Folkedrab. Sidst besøgt 20. april 2023.

<https://folkedrab.dk/eksempler-paa-folkedrab/stalinismens-forbrydelser/stalinismens-forbrydelser-befolkningens-7>

Forsidebillede: På: Pixabay.

<https://pixabay.com/da/photos/solsikker-vindm%c3%b8lle-felt-g%c3%a5rd-1853323/>

Frandsen, Johannes Nørregaard. (2009). "Det folkelige gennembrud." I: Lise Busk-Jensen et al. (2009). *Dansk litteraturs historie 1870-1920*. København: Gyldendal.

Galter, Sunhild. (2020). „Juli Zehs Roman ‚Unterleuten‘ als Spiegel bunddeutscher Wirklichkeit“ I: *Kronstädter Beiträge zur germanistischen Forschung*. Nr. 20. Ss. 157-169.

Garde, Peter et al. (2015). "motiv (fx i musik)". På: Den Store Danske. Sidst redigeret 4. juni 2015.
https://denstoredanske.lex.dk/motiv_-_fx_i_musik

Hansen, Rasmus Thorning. (2003). "Motiv, tema og stof" I: Søndergaard, Leif. (2003). *Om litteratur – metoder og perspektiver*. Århus: Systime.

- Halle, Nadine. (2021). "Rahmen- und Binnenhandlung: Unterschiede einfach erklärt." På: Focus Online. Sidst redigeret 27. januar 2021.
https://praxistipps.focus.de/rahmen-und-binnenhandlung-unterschiede-einfach-erklaert_128697
- Hawthorn, Jeremy. (1993). *Studying the Novel – an introduction*. London: Edward Arnold.
- Informationsordbogen. (2015). "Ledemotiv" På: Informationsordbogen. Sidst redigeret 13. oktober 2015. <http://www.informationsordbogen.dk/concept.php?hterm=6c6564656d6f746976>
- Janson, Susanne. (2019). „Die Unterleutener: Wer ist wer?“ På: SRF. Sidst redigeret 12. juli 2019.
<https://www.srf.ch/sendungen/hoerspiel/die-unterleutener-wer-ist-wer>
- Jepsen, Erling. (2004). *Frygtelig lykkelig*. Valby, København: Borgens Forlag.
- Jurzysta, Aneta. (2017). "Die Mauer steht noch, oder: Begegnungen an der Grenze. Menschen, Geschichten und Konflikte in Unterleuten (2016) von Juli Zeh." I: *Tematy i konteksty*. Nr. 7. Ss. 386-401.
- Koch, Carl Henrik. (2021). "Immanuel Kant." På: Den Store Danske. Sidst redigeret 5. juli 2021.
https://denstoredanske.lex.dk/Immanuel_Kant
- Larsen, Gorm. (2012). "Fortæller" I: Kjældgaard, Lasse Horne et al. (2012). *Litteratur – introduction til teori og analyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lassen, Morten. (1999). „Steder uden ånd." På: Information. Sidst redigeret 23. august 1999.
<https://www.information.dk/debat/1999/08/steder-uden-aand>
- Lefebvre, Henri. (1974). *The Production of Space*. Oxford & Massachusetts: Basil Blackwell Publisher.
- Mai, Anne-Marie & Dan Ringgaard. (2015). *Sted*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Mitterer, Cornelius. (2022). „Stereotype der Männlichkeit in Juli Zehs Unterleuten (2016)“ I: *Revista de Filología Alemana*. Nr. 30. Ss. 83-100.
- Museum Sydøstdanmark. N.d. "Hekseprocesserne i Europa – opstarten." På: Museum Sydøstdanmark. Sidst besøgt 20. april 2023.
<https://www.museerne.dk/undervisning/gratis-undervisningsmateriale/spot-en-heks/historisk-fortaelling/>

- Møller, Lis. (2012). "Karakter" I: Kjældgaard, Lasse Horne et al. (2012). *Litteratur – introduction til teori og analyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Mønster, Louise. (2009). "At finde sted – En introduktion til stedbegrebet og dets litterære potentiale." I: Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning. Nr. 4. Ss. 357-371.
- Nikolajsen, Lone. (2020). "Stor fryd: Stine Pilgaard har skrevet en formfuldendt komedie om normalitet." På: Information. Sidst redigeret 15. maj 2020.
<https://www.information.dk/kultur/anmeldelse/2020/05/stor-fryd-stine-pilgaard-skrevet-formfuldendt-komedie-normalitet>
- Pilgaard, Stine. (2020). *Meter i sekundet*. København: Forlaget Gutkind.
- Rasmussen, Gitte Buur. (2004). „Frygtelig lykkelig af Erling Jepsen.” På: Litteratursiden. Sidst redigeret 9. november 2004.
<https://litteratursiden.dk/anmeldelser/frygtelig-lykkelig-af-erling-jepsen>
- Schlosser, Jan T. (2013). "Steder og ikke-steder – 'Telefonen' i *Walter Benjamins* Barndom i Berlin omkring år 1900" I: *Passage*. Nr. 72. Ss. 51-61.
- Simmel, Georg. (1992). "Storbyerne og det åndelige liv." I: *Kultur & klasse*. Nr. 71. Ss. 73-84.
- Skyum-Nielsen, Erik. (2019). "Hvor handling finder sted." På: Information. Sidst redigeret 12. april 2019. <https://www.information.dk/kultur/2019/04/handling-finder-sted>
- Stiegler, Carina. (2016). "Der Provinzroman der Gegenwart." Graz: Karl-Franzens-Universität.
<https://unipub.uni-graz.at/obvugrhs/content/titleinfo/1434878/full.pdf>
- Wandel, Carl F. et al. (2022). "relativitetsteori." På: Den Store Danske. Sidst redigeret 24. marts 2022. <https://denstoredanske.lex.dk/relativitetsteori>